

Vattenanknutna kulturmiljöer intill vattendrag i Uppsala län
Fyrisåns vattenavrinningsområde
Del av Fyrisån och Björklingeån

Anna Ulfhielm och Ida Dicksson

LÄNSSTYRELSEN
UPPSALA LÄN

Titel: Vattenanknutna kulturmiljöer intill vattendrag i Uppsala län, Fyrisåns avrinningsområde, del av Fyrisån och Björklingeån

Utgiven av: Länsstyrelsen i Uppsala län

Utgivningsår: 2018

Författare: Anna Ulfhielm, Almunga AB och Industriantikvarie Ida Dicksson

Omslag: Uppsala högar, foto Anna Ulfhielm

Foto: Anna Ulfhielm om inte annat anges

Diarienummer: 436-3201-17

Meddelandeserien: 2018:9

Innehållsförteckning

SAMMANFATTNING	1
BAKGRUND OCH UPPDRAGET	2
SYFTE OCH MÅL	2
METOD OCH GENOMFÖRANDE	3
FYRISÅNS AVRINNINGSSOMRÅDE	4
BYAR – GRAVFÄLT	6
GAMLA E4 – DEN SPIKRAKA VÄGEN	8
KVARNAR – SÅGAR	9
RIKSINTRESSE KULTUR.....	10
NATURRESERVAT	11
KULTURMILJÖOMRÅDEN	12
FYRISÅN	15
Kulturmiljöområde 1 – Vattholma	15
Kulturmiljöområde 2 – Ånge/Edshammar	25
Kulturmiljö 3 – Husby/Årby	32
Kulturmiljö 4 – Östa/Ekeby.....	37
Kulturmiljö 5 – Stora Stjärna/Fyrisvall/Fullerö	43
Kulturmiljö 6 – Skediga/Valsgårde/Ensta	49
Kulturmiljö 7 – Gamla Uppsala.....	57
Kulturmiljö 8 – Ulva kvarn	61
BJÖRKLINGEÅN	65
Kulturmiljö 9 – Häggeby/Ramsjö.....	65
Kulturmiljö 10 – Häggeby/Nyby	70
Kulturmiljö 11 – Örke/Åby.....	76
Kulturmiljö 12 – Forsgårde	79
Kulturmiljö 13 – Rickberga/Gräfsta	83
Kulturmiljö 14 – Dragby/Åsby	87
Kulturmiljö 15 – Högsta.....	94
Kulturmiljö 16 – Lövsta/Lövstalöt.....	99
Kulturmiljö 17 – Rosta/Kolje.....	103
Ordförklaring	111
REFERENSER	115
BILAGA 1	116
BILAGA 2	122

Vattenanknutna kulturmiljöer intill vattendrag i Uppsala län

Fyrisåns vattenavrinningsområde

Del av Fyrisån och Björklingeån

SAMMANFATTNING

På uppdrag av Länsstyrelsen i Uppsala län har Almunga AB och Industriantikvarie Ida Dicksson utfört en kulturhistorisk inventering gällande vattenanknutna lämningar utmed del av Fyrisån och Björklingeån, inom Uppsala kommun i Uppsala län under december 2017 och januari 2018. Uppdraget har omfattat att identifiera kulturmiljöer och kulturhistoriskt värdera dessa utifrån olika aspekter.

Större delen av båda åarna ligger inom riksintresseområdet C30 *Gamla Uppsala samt Fyrisåns och Björklingeåns dalgångar*, med en lång och mycket intressant historia från bronsålder fram till idag.

Då området är mycket rikt på historia har det varit svårt att dra gränser för kulturmiljöområdena som blivit extra stora och det är också därför värderingarna har blivit höga. Utmed delen av Fyrisån har åtta områden bedömts som kulturmiljöer, av dem har sju fått värderingen *Mycket högt värde för kulturmiljön* och en har fått värdet *Högt värde för kulturmiljön*. Utmed Björklingeån har nio områden bedömts som kulturmiljöer, varav sex har fått värderingen *Mycket högt värde för kulturmiljön* och tre har fått värdet *Högt värde för kulturmiljön*.

Utmed Fyrisån finns dammar som utgör fysiska hinder för fiskens vandring vid Vattholma (kulturområde 1), Ekeby (kulturområde 4) och Ensta (kulturområde 6). Där har även industriverksamheter funnits såsom hammare, kvarn och stamp. Vid Ulva kvarn har en fisktrappa byggts som invigdes år 2017 och därmed är detta område åtgärdat. Denna del av Fyrisån passerar Vallsgärde med sitt båtgravfält och Gamla Uppsala, två mycket kända platser med förhistoriska lämningar. Vattholma bruk med masugn och hammare har haft stor betydelse för orten.

Utmed Björklingeån finns dammar som utgör fysiska hinder för fiskens vandring vid Nyby (kulturområde 10), Dragby (kulturområde 16) och Rosta (kulturområde 17). Vid dessa tre platser har kvarn- och sågverksamhet förekommit. Vid Dragby finns kvarnbyggnaden kvar, nu ombyggd till privatbostad. Vid Rosta finns såväl kvarn och såg samt tillhörande gårdsbebyggelse kvar välbevarade.

Flera övergångar har funnits över åarna, både i form av vadställen och broar, från äldre tider fram till idag. Namnet Dragby berättar att där drogs båtarna förbi på land. Alla hålvägar vid Högsta visar att vägen till och från Norrland har varit viktig. Gamla E4, numera väg C 600, en rak vägsträcka från norra Uppsala till Björklinge kyrka på 1,9 mil har haft stor betydelse för transporter till och från Norrland ända från 1600-talet. På Högstaåsen finns en fornborg och flera gravfält, bland annat ett gravfält från bronsåldern med en för regionen unik hällkista.

De 52 byar som har del av Fyrisån och Björklingeån visar på tätheten av bebyggelseenheter. Byarna har någon gång under medeltiden/historisk tid flytta en bit från åarnas stränder och gravfälten har upphört då begravingarna efter kristendomens införande skedde på kyrkogårdarna istället.

Bebyggelsen är relativt enhetlig med både boningshus och ekonomibygnader mestadels från sekelskiftet 1900. Högsta gästgiveris byggnad, Fyrisvalls och Skedigas herrgårdar är från 1700-talet och Trollbo och Backa i Vattholma har bebyggelse från 1750–1850-tal.

BAKGRUND OCH UPPDRAGET

Vatten har alltid haft stor betydelse för människan, dels behöver vi färskt vatten för att överleva, dels har vattnet utnyttjats på olika sätt från stenåldern fram till idag. Det är framför allt sötvattnet som har haft betydelse. Sjöar, älvar, åar och bäckar har utnyttjats som näringsfång. Vid dess stränder har människan bosatt sig. De är bra kommunikationsvägar och sist men inte minst har dess vattenfall använts som kraftkälla. Detta sammantaget gör att det ofta finns värdefulla kulturmiljöer vid vattendragen. De ekologiska restaureringsprojekt och fiskevårdsåtgärder som satts igång gör att många kulturmiljöer är hotade. Speciellt när det inte alltid finns kunskap om var dessa kulturmiljöer finns.

Inom Länsstyrelsens vattenförvaltningsarbete planeras åtgärder för havs- och vattenmiljön som förstärker arbetet med att nå norm- och miljömålsuppfyllelse och har stöd i beslutande åtgärdsprogram och åtgärdsplaner. Inom arbetet finns behov av att skapa ett förbättrat kunskapsunderlag för vattenanknutna kulturmiljövärden som kan utgöra underlag för länsstyrelsens prioriteringar av åtgärder i och vid vatten. Behovet gäller avrinningsområdesvis på ett översiktligt plan.

Ett sådant kunskapsunderlag är projektet *Inventering och värdering av vattenanknutna kulturmiljövärden inom Norra Östersjöns vattendistrikt* som påbörjades år 2009. Under projektet utformades en blankett med en värderingsmetod för de enskilda kulturmiljöerna. Där fanns även uppgifter om vilka bestämmelser som syftar till skydd för kulturmiljön och vilka hotbilder som skulle kunna uppstå. Inom länet pågår ett flertal fiskevårdsåtgärder i flera vattendrag där bland annat dammvallar, såg- och kvarnruiner ses som stora vattenhinder för fiskens vandring. Det har därför visat sig att ett stort behov finns av att fortsätta denna kunskapsuppbyggnad genom fortsatt inventering och värdering enligt samma framtagna värderingsmetod.

Inom länet har sex vattendrag tidigare inventerats för att identifiera värdefulla kulturmiljöer; Tämnarån (rapportmanus 2009–2010), Jumkilsån, Strömarån, Sävjaån, Örsundaån och Vendelån (Länsstyrelsens meddelande serie; 2014:18 – 19, 2016:10 – 11, 2017:?).

Almunga AB, ett företag inriktat på arkeologi, har i samarbete med industriantikvarie Ida Dicksson genomfört denna kulturhistoriska inventering utmed delar av Fyrisån och Björklingeån enligt beslut och på uppdrag av Länsstyrelsen i Uppsala län. Arbetet, som redovisas nedan, har utförts under december 2017 och januari 2018.

SYFTE OCH MÅL

Huvudsyftet med inventeringen har varit att identifiera och lyfta fram vattenanknutna kulturmiljövärden längs med en utpekad del av Fyrisån och Björklingeån i Uppsala län.

Målet är att ta fram ett översiktligt kunskapsunderlag av de utpekade kulturmiljöerna och att samtidigt öka kunskapen om och förståelsen för dessa miljöer och dess värden. Underlaget om dessa identifierade kulturmiljöer ska vara ett arbetsredskap för handläggare på Länsstyrelsen, Uppsala kommun samt övriga intressenter som arbetar med frågor kring vatten och kulturmiljö. Kulturmiljöernas omfattning och kulturhistoriska värde ska ligga till grund för beslut om hur fiske- och naturvårdsrestaureringsåtgärder eller andra verksamheter kan genomföras med kulturmiljöhänsyn. Framför allt gäller detta vid eventuella utrivningar av dammar, anläggandet av fisktrappor samt biotopsvårdsinsatser för att nå *God ekologisk status* enligt EU:s ramdirektiv för vatten.

LAGAR

På Riksantikvarieämbetets hemsida finns att läsa om **Lagar och stöd**. Där står bland annat om Kulturmiljölagen (KML) och Miljöbalken som är de relevanta lagarna som berör dessa beslut och åtgärder.

www.raa.se/lagar-och-stod/

METOD OCH GENOMFÖRANDE

Arkeologidelen

Inför fältinventeringen sammanställdes olika digitala arkiv för att få en förståelse för var själva fältinventeringen skulle utföras inom de utvalda sträckorna. Tidigare erfarenheter från kulturhistoriska vatteninventeringar i andra län har visat att arbetsinsatsen från en heltäckande inventering inte stått i proportion till utfallet (Pettersson m.fl. 2010).

Lantmäteriets tre arkiv; Lantmäteristyrelsens arkiv, Lantmäterimyndigheternas arkiv och Rikets allmänna kartverks arkiv har genomsökts och många kartor påträffades från 1600-talet fram till början av 1900-talet. Flertalet av dessa kartor har rektifierats och använts i en handdator vid fältinventeringen samt för bearbetningen i GIS programmet ArcMap. Fastighetskartan och ortofotot har fungerat som baskartor med den ekonomiska kartan från 1950-talet som komplement. Riksantikvarieämbetets fornminnesinformationssystem (FMIS/Fornsök) är en offentlig databas med uppgifter om fornlämningar och kulturlämningar i landet. Registreringen har pågått sedan 1930-talet och fortgår alltjämt. De lämningar som finns registrerade utefter den aktuella sträckan har tagits ut. Antikvariska Topografiska Arkivet (ATA) har genomgått efter information om aktiviteter intill åarna och relevant litteratur har sökts på bibliotek och på Internet.

Det som styrts valet fältinventerade sträckor har varit lämningarna i FMIS/Fornsök och de historiska kartorna som visade på aktiviteter vid åarna. De inventerade sträckorna har omfattats av en cirka 25 meter bred zon från strandkanten och in mot land. Zonen har breddats vid de områden som bedömts som kulturmiljöer för att få med de identitetsbärande komponenterna. Detta innebär inte att de sträckor som har utelämnats är ointressanta. Dessa eventuella kulturmiljöer är placerade på något längre avstånd från åarna och har därmed bedömts som inte lika vattenanknutna.

Industrihistoriska delen

Även inför den industrihistoriska fältinventeringen har litteratur och digitala arkiv studerats för att få en förståelse för var den industrihistoriska fältinventeringen skulle utföras inom de utvalda sträckorna.

Även här har Lantmäteriets tre arkiv; Lantmäteristyrelsens arkiv, Lantmäterimyndigheternas arkiv och Rikets allmänna kartverks arkiv genomsökts och många kartor påträffat från 1600-talet fram till början av 1900-talet som utvisat dammar och industriella anläggningar som kvarnar och sågar. Även litteratur och hemsidor om bygden, åarna samt nationella katalogverk om kvarnar och sågar har genomsökts. Tidigare genomförda bebyggelseinventeringar har också varit till stor hjälp i urvals och bedömningsarbetet både före och efter fältinventeringen.

Den industrihistoriska inventeringen och fotodokumentationen har därefter gjorts som nedslag på de utvalda platserna. På dessa platser har industrimiljöerna översiktligt inventerats exteriört och bedömts såväl vad gäller industriella anläggningar som kringliggande bebyggelse eller spår därav.

Bedömning

Blanketten som togs fram år 2009 som värderingsmodell och bedömningsgrund till kulturmiljöerna har legat som grund även för detta projekt och dess fyrgradiga skala har använts vid bedömningen av kulturmiljöernas värde:

- Ringa värde för kulturmiljön
- Värde för kulturmiljön
- Högt värde för kulturmiljön
- Mycket högt värde för kulturmiljön

Bebyggelse, kulturhistoriska lämningar, industrier och dess historia har bedömts enligt ovanstående skala utifrån upplevelsevärde, kunskapsvärde och bruksvärde.

- *Upplevelsevärde.* Vad är det i kulturmiljön som gör att den kan uppmärksammas i dagens landskap? Samband, sammanhang och kontinuitet spelar stor roll.
- *Kunskapsvärde.* Vad kan en kulturmiljö berätta om dåtiden? Det unika och oersättliga ska lyftas fram och skyddas.
- *Bruksvärde.* På vilket sätt är kulturmiljön angelägen idag? Mycket i kulturmiljöerna brukas dagligen.

Fältinventering i december

Fältdelen kunde, på grund av omständigheter utanför vår kontroll, utföras först i början av december och då med en tajt deadline. Detta har föranlett en annan typ av upplägg. Mörkret omöjliggjorde inventering efter klockan 15.00 och det har därför blivit nödvändigt att omfördela vad som kunnat genomföras i fält och vad som kunnat genomföras framför datorn för att i viss mån kompensera för bortfallet av ljus under fältdagarna genom en fördjupad skrivbordsinventering.

Det går att använda Riksantikvarieämbetets FältGis som används i handdatorn på olika sätt i fält. Denna gång mättes bara geometrierna in. Genom detta arbetssätt kunde mycket fälttid tjänas in och istället läggas på att arbeta med Intrasis i datorn. Alla gamla nummer som har hamnat inom kulturmiljöerna har inte återbesökts och därmed inte fotograferat. Det gäller framför allt gravar och gravfält. Vissa av dem har inte heller uppgraderats i FMIS/Fornsök. Alla nypåträffade relevanta kulturhistoriska lämningar har registrerats i FMIS/Fornsök.

De korta dagarna har även medfört att bildkvaliteten, särskilt ljuskvaliteten i bilderna, inte alltid är vad den borde. Det har också medfört att det tagits färre fotografier än vad som annars är brukligt vid denna typ av inventering. Temperaturen varierade mellan +5 – -5 grader. Det var endast när det var minus som det gick att ta sig fram till åarna där det var åkermark. Det blandade vädret vid fältarbetet, med sol, regn och ibland snö har ytterligare bidragit till att bildkvaliteten inte alltid är den bästa och i vissa fall rent av dålig.

FYRISÅNS AVRINNINGSSOMRÅDE

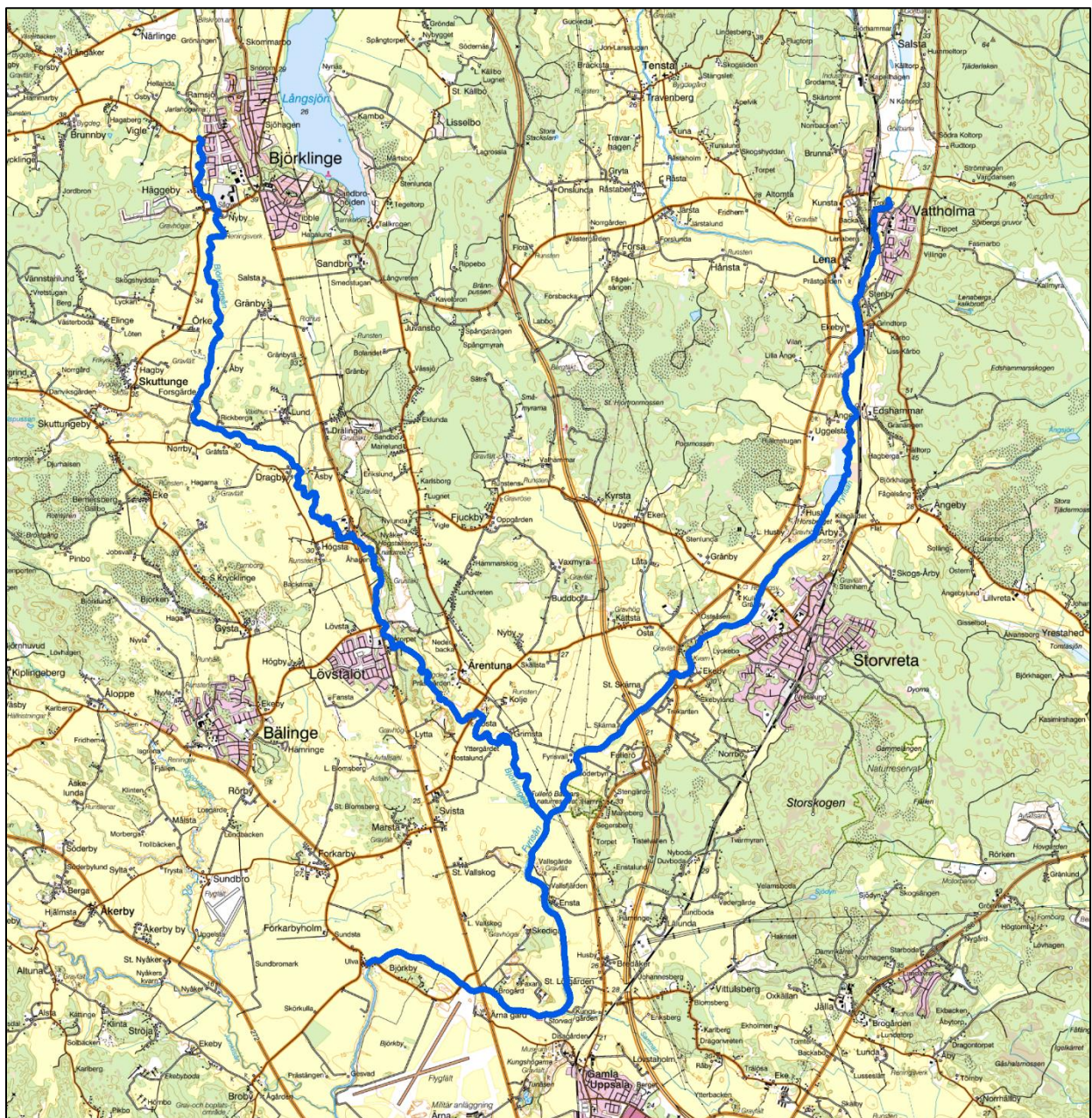
Del av Fyrisån och Björklingeån

Fyrisåns vattenavrinningsområde tillhör Norrströms huvudavrinningsområde och omfattar nästan en tredjedel av Uppsala läns yta. Den del av Fyrisån och Björklingeån som ingår i denna rapport ligger inom detta område. Hela området är grundligt genomdiket och Upplandsslätten har under lång tid använts för jordbruksproduktion. Fyrisån är det i särklass värdefullaste slättlandsvattendrag i Uppsala län och utgör ett exempel på en nordlig slättlandså i Sverige. I de övre delarna av avrinningsområdet, i biflödet Vattholmaån, finns flera uppdämda sjöar som skapades på 1600-talet då järnhanteringen krävde mycket vattenkraft (Länsstyrelsen i Uppsala län).

INVENTERINGSOMRÅDEN

Två sträckor ingår i detta uppdrag, del av Fyrisån och Björklingeån. Delen av Fyrisån börjar i norr vid Trollbo/Vattholma, där Vattholmaån rinner. Där Vendelån och Vattholmaån går ihop till en åfåra börjar Fyrisån. Området slutar i söder vid Ulva kvarn, en sammanlagd sträcka på cirka två mil. Övervägande del av ån rinner genom ett öppet lätt kuperat jordbrukslandskap. Denna del sträcker sig genom Uppsala kommun och berör socknarna Lena, Ärentuna och Gamla Uppsala (Uppsala).

Björklingeån börjar i norr vid samhället i Björklinge och slutar där ån rinner ut i Fyrisån, en sträcka på cirka 1,6 mil. Landskapet liknar det som omger Fyrisån, ett öppet lätt kuperat jordbrukslandskap. Denna del ligger också i Uppsala kommun och berör socknarna Björklinge, Skuttunge, Bälinge och Ärentuna.

Björklingeån och del av Fyrisån.

BYAR – GRAVFÄLT

Fyrisån och Björklingeån har varit viktiga transportleder under förhistorisk tid. Därför är det inte så konstigt att byarna ligger tätt på båda sidor av dessa åar. Sammanlagt är det 52 byar som har mark intill åarna. De har även del av vattnet och fiskerätten i åarna. Byarnas lägen följer i huvudsak de traditionella bebyggelselägena utmed vattenvägar och slättbygder. Många av dem är radbyar med många gårdar, som berättar om en bystruktur med rötter i medeltiden, som är knutna till de centrala jordbruksmarkerna. Det är i dessa områden de största byarna finns och i anslutning till dem flertalet av de yngre järnåldersgravfälten.

Byarnas utsträckning registreras i Fornsök efter de historiska kartorna från 1600- och 1700-talet. Byar och gårdar med medeltida skriftliga belägg eller med namnformer som pekar på en etablering redan under järnåldern har i många fall haft andra bebyggelselägen än de registrerade bytomterna. De förhistoriska boplatslägena har visat sig ligga i nära anslutning till gravfält, ofta i nära anslutning till vattendrag. Det medeltida bebyggelseläget är mer osäkert. (Franzén & Ulfhielm 2014:64).

Ekeby och Fyrisvall ligger fortfarande kvar vid Fyrisåns strand. Det kan man även säga för Ensta och Vallsgärde trots att de inte ligger exakt intill stranden utan en liten bit därifrån. En by och en gård, Fullerö och Lötgården, är idag övergivna men de har tidigare legat intill ån. Utmed Björklingeån är det fyra byar som fortfarande har sitt läge intill ån, Forsgårde, Häggeby, Ramsjö och Rosta.

Möjligen kan Stora Skärna vara ett exempel på en bys flytt från läget intill ån till läget en bit upp från ån. I och med vägbygget (E4) gjordes ett antal arkeologiska undersökningar. Boplaten **Uppsala 206:2** fick flera dateringar till järnåldern vid undersökningen. Strax väster om boplaten, nära Fyrisån ligger ett gravfält med tre högar och tolv runda stensättningar (**Uppsala 206:1**) som kan ha tillkommit vid samma tid. Denna boplat kan vara en föregångare till Stjärna som Stora Skärna tidigare hette.

Flera gravfält finns registrerade i Fornsök utmed de två åar som ingår i denna rapport. Det som konstaterades vid fornminnesinventeringen i Tierps kommun 2011–2013 var att det fanns ett samband mellan bebyggelseläget intill ån och gravfält. Detta gällde framför allt de byar och gårdar med medeltida skriftliga belägg och/eller med namnformer som pekar på en etablering under järnålder (Franzén & Ulfhielm 2014: 64).

De historiska kartorna som finns att tillgå på nätet (www.lantmateriet.se) kan ge en fingervisning om bra topografiska lägen genom inägomarkens arrondering samt försvunna impediment. De äldre kartorna, från 1640 och 1700-talet, visar att det oftast var ängsmark, betesmark eller hästhage intill Fyrisån och Björklingeån. Med tiden började marken intill ån att uppodlas allt eftersom åkermarken blev mer betydelsefull och de övre konstruktionerna odlades bort eller också röjdes gravarnas stenkonstruktion bort.

Lantmäteriakter som historisk källa

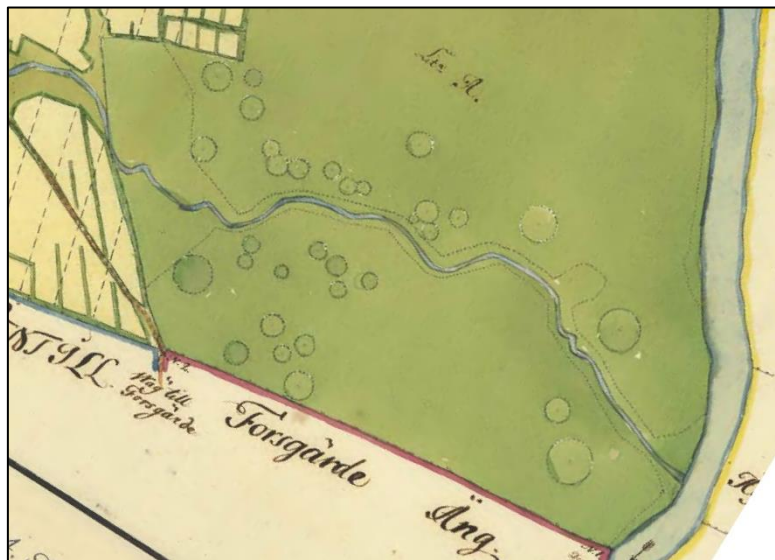
Idag, när det finns digitala kartprogram att använda, kan de historiska kartorna rektifieras och läggs som ett skikt över dagens kartor. Alla lämningar från Fornsök läggs också som ett skikt på kartorna, vilket gör att det är betydligt lättare att jämföra var det möjligen har funnits gravfält. Det är en oerhörd skillnad med denna metod att hitta hitintills okända forn lämningar såsom överplöjda/bortodlade gravar. Speciellt lätt är det när dåtidens lantmätare har skrivit att här finns ättebackar/ättegrevor eller har ritat ut små cirklar i olika storlekar. Att lantmätarna verkligen förstått vad det var, finns det många bekräftelser på i Fornsök.

Ett exempel är gravfältet **Ärentuna 6:1**, där Valanders hög utmärker sig med sin storlek. Detta gravfält är registrerad som 150x60 meter stort. Kartan över byn Kolje, arealavmätning, från år 1691

visar att lantmätaren har sett betydligt fler gravar då han har skrivit "ättebackar och gravar överallt" på ett område norr om dagens gravfält. På själva gravfältets område står det "hage med ättebackar uti". Detta visar att ett gravfält var synligt år 1691 och dess storlek har varit minst 450x70-130 meter. Idag är 2/3 av gravfältet bortodlat eller bebyggt.

Ett annat exempel är gravfälten **Björklinge 179:1** och **Björklinge 179:3** samt stensättningen **Björklinge 179:2** nära Rickberga. Vid fornminnesinventeringen 1979 syntes två högar och fyra stensättningar i det södra området och i norr syntes en stensättning. Enligt laga skifteskartan över Rickberga från år 1841 har dessa tre nummer utgjort ett och samma gravfält då lantmätaren har ritat ut minst 26 runda högar/stensättningar och minst 6 rektangulära stensättningar inom området. Här har 25 gravar blivit bortodlade sedan år 1841. På storskifteskartan står att läsa vid detta område, "En uti östra gårdet belägen äng, Kullhagen kallad", vilket bör tolkas att det redan då var känt att det fanns gravar på ängen.

Ett tredje exemplet ligger vid Björklingeån på byn Örkes mark. Intill ån finns gravfältet **Skuttunge 71:1** med sammanlagt 23 högar och 57 runda stensättningar år 1979. Gravfältet **Skuttunge 71:2** visar var minst 30 gravar har försvunnit sedan 1952. På storskifteskartan över Örke från år 1764 är 31 cirklar utritade i varierande storlek. Flera av dessa gravar finns fortfarande kvar. Att det syntes fler gravar år 1979 än år 1754 kan bero på att det endast är högar som utritats på kartan. Stensättningar är lägre och kan därför lätt döljas i vegetationen. Men det är också tydligt att flera gravar är bortodlade, både av dem som finns på den äldre kartan och av dem som syntes år 1952.

Storskifteskartan över Örke från år 1764.

Vid de arkeologiska undersökningarna som gjordes för nya E4 vid Stora Skärna grävdes en urnebrandgrop ut vid en förundersökning nära gränsen mellan Uppsala och Ärentuna socknar (**Uppsala 608:1**). Vid slutundersökningarna hittades ett skallben samt i marken framkom större delen av en ränna. Denna ränna borde ha varit en kantränna till en hög och inte en inhägnad som föreslås i rapporten (Aspeborg & Östling 2005:15). Dessa två gravar passar bra in på ett gravfält (**Uppsala 765**) som finns utritad på storskifteskartan över Stjärna från år 1786. Marken nyttjades som ängsmark. Delar av gravfältet kan vara bortodlat redan då det öster om, på dagens motorväg, var åkermark.

Redovisningen ovan visar att det mestadels går att lita på lantmätarna från 1600- och 1800-talen. Därför går det att registrera gravar i Fornsök på endast kartindicier. På gravfält (**Ärentuna 362**) intill gränsen mellan Uppsala och Ärentuna sockar finns inga synliga lämningar kvar utan det är endast

kartorna från åren 1691 och 1781, båda över Fyrisvall (Vallby) och dess karttexter "gamla ättebackar på denna plats" respektive "ättehögar på denna plats" som gjort att ett gravfält kunnat registreras på den platsen.

Skediga – landtungan med högar

Sist måste ytterligare ett gravfält omnämnas, **Bälinge 515**. På gravfältets södra del är en hög på 16 meter i diameter fortfarande synlig (**Bälinge 308:1**). Gravfältet ligger intill Fyrisån på Skedigas mark. Norr om ån ligger Valsgårde med sitt båtgravfält. Namnet Skedigas äldsta skriftliga belägg visar vad ordet kan betyda. Förleden är ordet sked i betydelsen 'landtunga, (särskiljande) åsrygg' och efterleden är ordet hög. I hästhagen, som enligt kartan låg intill Fyrisån, är sju högar utritade på storskifteskartan över Skediga från år 1771. Sådana högar kan ibland betyda att området är kuperat. Den södra högen stämmer dock väl med Bälinge 308:1 och när den nordligaste samt den tredje högen från norr stämmer bra med två mindre impediment i åkermarken är det inga problem med att tolka kartans sju små kullar som gravar. Vid en titt på strandlinjekartor från SGU på hur landskapet såg ut för 1000 år sedan och 2000 år sedan finns en landtunga som sticker ut mot Fyrisån vid Ensta. Bynamnets betydelse bör då vara 'landtunga med högar'. Sammantaget gör detta område till ett högintressant område.

Storskifteskartan över Skediga år 1771 med säteriet i söder och gravfältet i norr intill Fyrisån.

GAMLA E4 – DEN SPIKRAKA VÄGEN

Den i princip spikraka vägen från rondellen Svartbäcksgatan/Bärbyleden i norra Uppsala fram till Björklinge kyrka, en sträcka på 19 kilometer, har gamla anor. Den tillkom redan på 1640-talet (Kulturmiljöer i Uppsala kommun 1989:23–24).

I söder korsar vägen Fyrisån vid Ärna gård. Färden mot norr går mestadels genom ett öppet åkerlandskap. Efter Ärna gård fortsätter resan förbi Lilla och Stora Vallskog. I Svista ska ett värdshus

ha funnits. Sedan går vägen genom Lytta by och fortsätter mot Lövsta. Björklingeån ligger nu nära vägen när färden fortsätter norrut. Sin första lilla sväng gör vägen strax innan Högsta gästgivaregård där den svänger lite åt väster. Här avviker den ursprungliga vägen från dagens väg, som även den gör en böj fast åt motsatta håll. När gästgivaregården är passerad går vägen över Björklingeån för att strax åter vara inne på den raka sträckan. Strax därefter, nära Åsby, gör vägen återigen en liten sväng för att vid Drälinge by åter bli rak. Drälinge by, som tidigare låg närmare Björklingeån, blev flyttad till vägen i början 1800-talet. Strax därefter ligger Lund en bit in på den västra sidan. Sedan kommer Gränby och Salsta (inte att förväxla med Salsta i Lena socken). Nu är det bara en bit kvar till Björklinge kyrka där vägen blir en något mer krokig och vanlig väg. Vid kyrkan har Nyby haft en av sina gårdar.

Alla de elva byar som passeras under denna resa mellan Uppsala och Björklinge kyrka har mark intill Björklingeån eller Fyrisån. Dessa byar äger även den del av åarna som är intill deras mark. Denna gamla vägsträckning har ett mycket stort kulturhistoriskt värde, dels för att det är väldigt ovanligt med en så lång och rak väg från 1600-talet och dels för att den knyter ihop kulturmiljöerna i denna studie genom att representera en av två möjligheter att resa mellan miljöerna i äldre tid, landsvägen och vattenvägen.

Den gamla Kungsvägen har haft många namn. Idag heter vägen länsväg C 600. Den fortsätter till Mehedeby. Detta var den gamla E4:an fram till 21 december 2006 då den nya motorvägen blev klar. Före år 1962 hette vägen riksväg 13.

KVARNAR – SÅGAR

De flesta av de äldre svenska mjölkvarnarna var vattendrivna och den traditionella kvarnen drevs av vattenhjul. I de enklaste kvarnarna var detta utformat som ett mycket enkelt propellerliknande hjul av trä med vertikal axel, skvalthjulet. I mer avancerade kvarnar användes vattenhjul med horisontell axel, kvarnarna kallades då hjulkvarnar. Vid mitten av 1800-talet hade tillverkning av den kontinentala nymodigheten vattenturbinen tagits upp av några svenska verkstäder. Turbinen blev snart populär tack vare dess smidighet. Välbeställda kvarnägare var inte sena med att installera turbiner i sina kvarnar. En viss misstro gjorde dock att vattenhjul fortsatte att nybyggas ända fram till andra världskriget (Juhlin, Spade 1979).

De tidigaste sågverken var vattendrivna en-bladiga ramsågar. Under perioden 1850–1950 dominerade sågverk med flerbladiga hel- och halvstativramar. Efter sekelskiftet började ramsågen dock undanträngas av cirkelsågar. Ångmaskinen var sågverkens viktigaste kraftkälla under 1800-talets senare del och kunde antingen driva ett sågverk som inte låg vid vattnet eller fungera som komplementkraft till vattendrivna sågverk som enbart hade vattenkraft under de vattenrikaste delarna av året. Under 1900-talet har nästan alla sågar inrättats för drift med el- eller oljemotorer. Såghusen har med något undantag alltid byggts i trä medan ångmaskinerna inrymdes i maskinhus av tegel (Juhlin, Spade 1979).

Kvarnar sammanbyggda med sågar och kompletterade av en ångmaskin har förekommit runt i hela landet men har vid närmare studier av böckerna "Svenska kvarnar" och "Svensk träindustri" visat sig vara extra vanliga just i Uppland. Detta har också återspeglats i denna inventering, där många kvarnar visat sig tidvis även varit sammanbyggda med en såg, och ofta kompletterade av en ångmaskin.

RIKSINTRESSE KULTUR

Stora delar av de berörda åarna ligger inom riksintresse C30. Endast fyra kulturmiljöområden ligger utanför detta riksintresse. Kulturmiljö 9 – Häggeby/Ramsjö (Björklingeån) ligger delvis inom riksintresse Bälunge mossar. Kulturmiljö 8 – Ulva kvarn (Fyrisån) ligger inom riksintresse C 35. Två kulturmiljöer utmed Björklingeån ligger helt utanför riksintresseområdena, kulturmiljö 12 – Forsgårde (Björklingeån) och kulturmiljö 13 – Rickberga/Gräfsta (Björklingeån).

Motiveringen och uttryck för riksintresse C 30 visar att både Fyrisån och Björklingeån har en lång och mycket intressant historia från bronsålder fram till idag vilket visar sig i bedömningen av kulturmiljöerna. Här nedan följer länsstyrelsens motivering och uttryck för riksintressena C 30 och C 35.

C 30 Gamla Uppsala samt Fyrisåns och Björklingeåns dalgångar (Björklinge, Bälunge, Gamla Uppsala, Lena, Tensta och Ärentuna socknar).

Motivering: Centralbygd av stor betydelse för rikets historia med kontinuitet sedan bronsåldern och med monumentalt och traditionsbärande rikspolitiskt centrum under forn- och medeltid med kultplats, kungsgård och Sveriges första ärkebiskopssäte.

En successiv kolonisation av landskapet som speglar landhöjningen vilken styrkt val av plats för de förhistoriska centrumbildningarna och flytten av centralplatsen vid Gamla Uppsala till Uppsala. Kontinuitet till medeltida kyrkomiljöer, jordbruksbygd och herrgårdslandskap. Åar med förindustriella miljöer.

Uttryck för riksintresset:

- Omfattande bestånd av skärvstenshögar och boplatzlämningar från bronsåldern belägna invid dåtidens strandlinje genom Björklinge, Ärentuna, Lena och Tensta socknar. Bronsåldersgravfält med hällkista vid Dragby samt gravfält i Lena, Tensta och Ärentuna socknar som uppvisar kontinuitet från bronsålder till äldre järnålder. Äldre järnåldersgravfält med resta stenar och offerkälla vid Gödåker.
- Yngre järnåldersgravfält med inslag av monumentala högar utmed Uppsalaåsen i Björklinge och Vattholmaåsen i Lena, båtgravfältet vid Valsgårde. Kommunikationslämningar utmed åsarna och åarna i form av hålvägssystem och flera vadställen med runstenar och högar, t.ex. vid Storvad och kung Skutes hög i Lövstalöt.
- Gamla Uppsala med kungshögar och gravfält från järnåldern, lämningar av kungsgård och tidigmedeltida domkyrka samt senare sockencentrum.
- Björklinge, Lena, Tensta och Ärentuna medeltida kyrkor med anknytning till stormannaätter och tillhörande administrativa sockencentrum.
- Det medeltida Salstagodset med 1600-talsslott och omgivande herrgårdslandskap.
- Den raka 1600-talsvägen från Uppsala med stenvalvsbro och gästgivaregård i Högsta samt med Björklinge kyrka som fond.
- Byar med radbystruktur. Protoindustriella miljöer knutna till områdets åar och vattenkraft som kvarnar, sågar och småindustrier av olika slag vid Ekeby, Rosta och Järsta samt Vattholma bruksmiljö med byggnader från 1700- och 1800-talen.

C 35 Uppsalaslätten och Jumskilsåns dalgång (Börje, Bälunge, Jumkils och Åkerby socknar).

Motivering: Odlingslandskap med ovanligt rikt och delvis unikt innehåll av fornlämnings- och bymiljöer.

Uttryck för riksintresset: Ett av landets mest omfattande stråk med boplatser från bronsåldern med ett stort antal skärvtenshögar intill forntida fjärdar. Ett till sin sammansättning unikt gravfält vid Broby med bl.a. husgrundslänkande anläggningar samt talrika gravfält från äldre och yngre järnålder med inslag av större högar. Ett ålderdomligt vägnät markerat av runstenar vid övergångar samt milstenar knyter samman byar och medeltida kyrkor. Påtagligt välbevarade byar med representativ bondebebyggelse, till stor del i timmer, från 1700- och 1800-talen.

NATURRESERVAT

Två naturreservat finns utmed de två åarna. *Fullerö backar – på historisk mark (Fyrisån)* ligger inte inom något kulturmiljöområde men området är inte ointressant. Inom området finns ett gravfält (**Uppsala 208:1**) med en hög och 47 runda stensättningar. På krönet finns en skansliknande anläggning som består av en ringformig vall. Vilken funktion anläggningen haft är svårt att bedöma i dagsläget. Närheten till Björklingeåns utlopp i Fyrisån kan dock tyda på att platsen har varit en utsiktsplats under äldre tider. Det andra naturreservatet *Högstaåsen – huvudvägen mot Norrland (Björklingeån)* ligger delvis inom kulturmiljö 7 – Högsta.

Fullerö backar – på historisk mark

Vid Fyrisån, norr om Uppsala, ligger ett naturskönt utflyktsmål med ängar, hagar och skog. Fullerö backar är en del av Vattholmaåsen och från krönet är utsikten fin över Fyrisåns dalgång och den öppna slätten. Detta är en plats med gamla anor. Djuren har betat på åsen åtminstone sedan 1200-talet och skapat en vacker och artrik miljö. Det är lätt att upptäcka järnåldersgravfältet då marken är öppen och växtligheten låg, även på sommaren. Bygden här omkring var tätbefolkad redan då och gravarna uppe på åsen gav en signal till alla som färdades på Fyrisån. Enligt Länsstyrelsens hemsida går det fortfarande bra att paddla på ån och Fullerö backar är en idealisk plats för ett strandhugg. (www.lansstyrelsen.se/upsala).

Högstaåsen – huvudvägen mot Norrland

En promenad på Högstaåsen bjuder på fornlämningar och fornstrandlinjer, naturskog och ovanliga örter. Här går att uppleva rejäla höjdskillnader, då åsen reser sig 30 meter över det flacka odlingslandskapet. Reservatet är en del av Uppsalaåsen. Det består av ett åsparti med en ordentlig kulle i var ända och däremellan en smalare, skarpt utbildad åsrygg, som kallas Getryggen. I nordväst finns en gammal grustäkt, som delvis fyllts igen. I söder finns en stor grustäkt, där brytning av sand och grus fortfarande pågår.

På åsens sidor kan man se tydliga fornstrandlinjer från den tid då det omgivande jordbrukslandskapet ännu var täckt av hav. Skogen kan liknas vid en naturskog där det finns träd i alla åldrar, en blandning av olika trädslag och mycket stående och liggande döda träd. Enligt länsstyrelsens hemsida lever flera svamparter och örter knutna till gammal skog här.

Det finns många gravar på åsen. I den norra delen ligger ett gravfält med två större högar och en mängd stensättningar. Längs åskrönet löper en gammal ridstig som ända in på 1600-talet var huvudvägen mellan Uppsala och Norrland (www.lansstyrelsen.se/upsala).

KULTURMILJÖOMRÅDEN

Fyrisån

Inom den aktuella sträckan har åtta kulturmiljöer identifierats, dokumenterats och värderats. Kulturmiljöerna beskrivs från Vattholma i norr nedströms till Ulva i sydväst. Av dess har sju bedömts som Mycket högt värde för kulturmiljön och en som Högt värde för kulturmiljön. Inget område har bedömts ha Värde för kulturmiljön eller Ringa värde för kulturmiljön.

Kulturmiljöer	Kulturhistorisk värdering
Kulturmiljö 1 – Vattholma	Mycket högt värde för kulturmiljön
Kulturmiljö 2 – Ånge/Edshammar	Högt värde för kulturmiljön
Kulturmiljö 3 – Husby/Årby	Mycket högt värde för kulturmiljön
Kulturmiljö 4 – Östa/Ekeby	Mycket högt värde för kulturmiljön
Kulturmiljö 5 – Stora Stjärna/Fyrisvall/Fullerö	Mycket högt värde för kulturmiljön
Kulturmiljö 6 – Skediga/Valsgårde/Ensta	Mycket högt värde för kulturmiljön
Kulturmiljö 7 – Gamla Uppsala	Mycket högt värde för kulturmiljön
Kulturmiljö 8 – Ulva kvarn	Mycket högt värde för kulturmiljön

Björklingeån

Inom den aktuella sträckan har nio kulturmiljöer identifierats, dokumenterats och värderats. Kulturmiljöerna beskrivs från Björklinge samhälle i norr nedströms till Rosta/Kolje i sydöst. Av dess har sex bedömts som Mycket högt värde för kulturmiljön och tre som Högt värde för kulturmiljön. Inget område har bedömts ha Värde för kulturmiljön eller Ringa värde för kulturmiljön.

Kulturmiljöer	Kulturhistorisk värdering
Kulturmiljö 9 – Häggeby/Ramsjö	Högt värde för kulturmiljön
Kulturmiljö 10 – Häggeby/Nyby	Mycket högt värde för kulturmiljön
Kulturmiljö 11 – Örke/Åby	Mycket högt värde för kulturmiljön
Kulturmiljö 12 – Forsgårde	Högt värde för kulturmiljön
Kulturmiljö 13 – Rickberga/Gräfsta	Högt värde för kulturmiljön
Kulturmiljö 14 – Dragby/Åsby	Mycket högt värde för kulturmiljön
Kulturmiljö 15 – Högsta	Mycket högt värde för kulturmiljön
Kulturmiljö 16 – Lövsta/Lövstalöt	Mycket högt värde för kulturmiljön
Kulturmiljö 17 – Rosta/Kolje	Mycket högt värde för kulturmiljön

Båda åarnas kulturmiljöers värderingar är mycket höga. Detta beror på att de ligger i ett mycket fornlämningstät område som riksintresse C30 visar. Det har varit svårt att avgränsa områdena då fornlämningar ligger tätt intill varandra nära åarna.

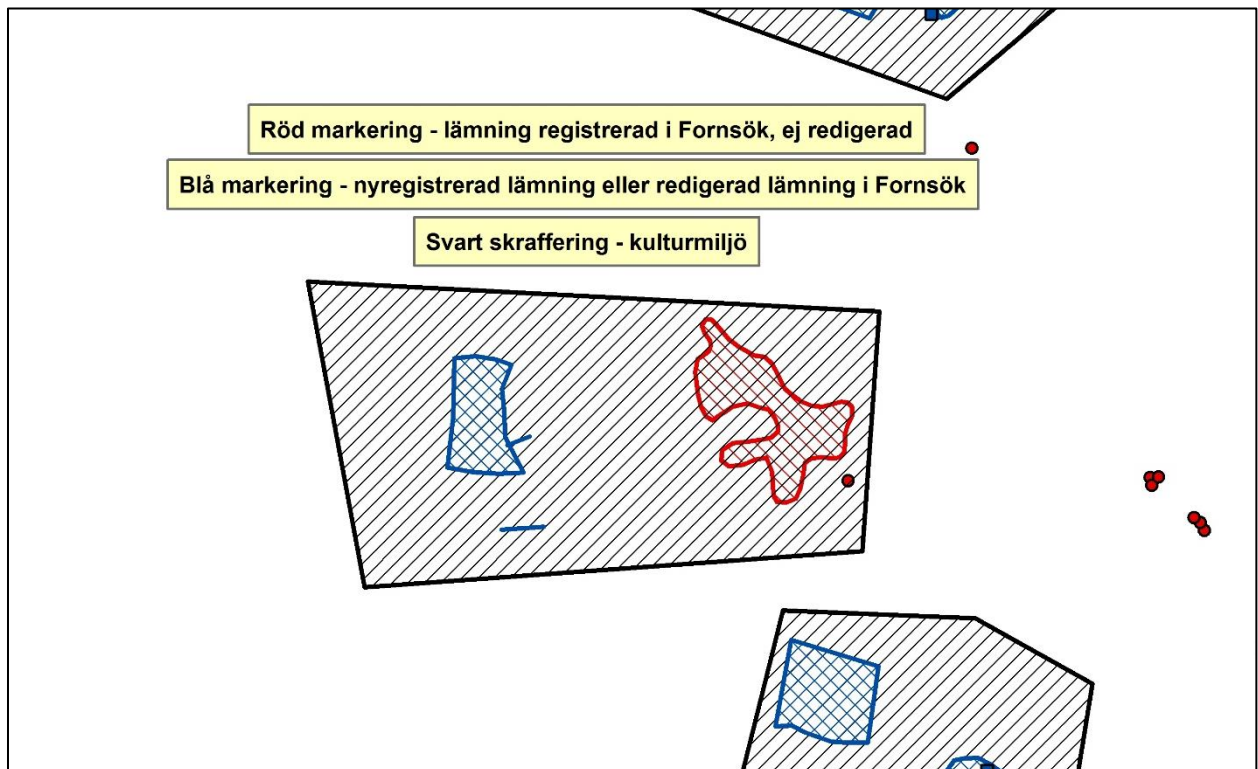

Kulturmiljöområdet

Först presenteras bedömningen av kulturmiljön samt en kort beskrivning som är till grunden för bedömningen.

Därefter kommer en karta över kulturområdet. De lämningar som är relevanta har sitt Id i Forssök utskrivet. Tabellen visar vilken lämningstyp lämningen och antikvarisk bedömning har.

Områdets historia är en kort beskrivning av vad som funnits inom området.

Teckenförklaring till kulturområdenas kartor med RAÄ-nummer.

FYRISÅN

Kulturmiljöområde 1 – Vattholma

Kulturhistorisk bedömning

Mycket högt värde för kulturmiljön

Kulturmiljöområdet omfattas delvis av KML och ligger inom Riksintresseområde C30. Den långa och för Sverige viktiga industriella historien i Vattholma går fortfarande att utläsa av industribyggnader, bruksbebyggelse, kvarnbebyggelse, broar och damm. Dessa skapar tillsammans en helhetsmiljö som är rik på både kunskapsvärden och upplevelsevärden för kulturmiljön. Dammen är central för denna helhetsförståelsen av bruket. Den delvis ålderdomliga dammkroppen samt dammspegeln skapar också stora upplevelsevärden på platsen med centrala promenadstråk och uteserveringar längs med dammen.

På grund av rivningar och nybyggnation bland den äldre bruksbebyggelsen har de genuina äldre byggnaderna ett högt kulturhistoriskt värde. Högt kulturhistoriskt värde har även Trollbos huvudbyggnad från 1812 och flygeln från 1700-talet som fungerat som bruksherrgård och brukskontor, samt Backas relativt välbevarade mangård, bestående av en parstuga, en portluderlänga med port och en matbod från tiden 1750–1850.

Smedje- och verkstadsbyggnaderna väster om dammkroppen ligger på hammarsmedjans ursprungliga plats och trots att dessa byggnader säkert bär på många ombyggnader och årsringar är de bruksbyggnader av högt kulturhistoriskt värde. Särskilt viktigt för förståelsen av dessa är skorstenen samt närheten till dammkroppen, dammspegeln och de luckförsedda dammöppningarna med driftsvatten som tidigare ledde in i smedjan och verkstaden.

På den skogbeklädda åsen finns gravfält som visar att platsen även var attraktiv under järnåldern. När dubbelspår skulle dras förbi Vattholma undersöktes rester efter två äldre blåsterugnar, vilket visar järnets betydelse i Vattholma redan före hamrar och masugn.

Dagens bagarstuga, bron från år 1845 och rester efter masugnens grund.

Lena 593	Lägenhetsbebyggelse	Uppgift om	
Lena 595	Bytomt	ÖKL	
Lena 603	Husgrund, historisk tid	ÖKL	
Lena 611	Smideslämning	Uppgift om	Smedja
Lena 795	Boplats	Undersökt o borttagen	
Lena 837	Kvarn	ÖKL	
Lena 838	Bytomt	ÖKL	Vattholma
Lena 840	Lägenhetsbebyggelse	Uppgift om	Mjölnergård
Lena 841	Småindustriområde	Uppgift om	Såg, kvarn

Områdets historia

Vattholma är en tätort som ligger i Lena socken cirka två mil norr om Uppsala vid Vattholmaån. Öster om Fyrisån finns äldre bebyggelse och kopior av äldre hus som gjort att bruksmiljöns karaktär har bibehållits. Bland annat finns en kringbyggd gård som varit krog kvar och den gamla skolan från mitten av 1800-talet. Väster om ån ligger gården Backa med hus från 1750–1850. Även Trollbo har kvar en äldre bebyggelse.

Fornlämningar

Inom områdets nordvästra del, på en sandås nära Backa, finns ett gravfält med 125 gravar (**Lena 85:1**) och ensamliggande gravar såsom hög, stensättning och rest sten (**Lena 83:1**, **Lena 86:1** och **Lena 87:1-2**).

Bebyggelseenheter

Äldsta kartan över området är en ägomätning över Trollbo från år 1710. Som ägare står grevinnan fru Eva Horn, gift med Nils Bielke, greve till Salsta och ägare av bl.a. Vattholma. Vid reduktionen förlorade han allt utom Salsta och Gäddeholm (numera Tureholm) såsom ersättning för hustruns hemgift. De ligger begravda i varsin marmorsarkofag i Lena kyrka.

Äldsta skriftliga belägg för bruksegendom "*holmgerus de villa vatholmum*" är från år 1302 (DMS 1:3, sid 160). Äldsta belägg för byn "*de watholma*" är från år 1417. Äldsta belägg för Trollbo "*guttorm i trvaboda*" är från år 1497. Backas äldsta belägg "*Bakka*" är från år 1479. År 1554 läggs en av Backas gårdar 'till hyttornas behov' i Vattholma (DMS 1:3, sid 154).

Bebyggelse

Den äldre bebyggelsen tillkom på 1700- och 1800-talen (roslagen.se), men år 1974 lät man riva mycket av den äldre bebyggelsen och uppförde kopior av de hus man rivit. Trots dessa moderniserade ingrepp i bruksmiljön har dess karaktär bibehållits. Inom bruksmiljön intar de genuina äldre byggnaderna en särställning (Kulturhistorisk bebyggelseinventering 1980:52–53).

Trollbo (**Lena 329:1**) har fungerat som bruksherrgård och brukskontor till 1700-talets anläggning. Trollbo består idag av två timrade och brädfodrade en- och halvplanshus. Huvudbyggnaden är daterad till 1812 och flygeln är troligen uppförd under 1700-talet (Kulturhistorisk bebyggelseinventering 1980:52–53).

Backa har varit akademihemman men inköptes av Vattholma bruk år 1887. Gårdens mangård, bestående av en parstuga, en portluderlänga med port och en matbod från tiden 1750–1850, har bevarats med relativt ursprunglig karaktär. På gårdsplanen intill portluderlängans port finns en stor rest sten (**Lena 85:1**) från äldre järnåldern (Kulturhistorisk bebyggelseinventering 1980:52–53).

Karta över Trollbo, Backa och Vattholma från år 1710 med bl.a. masugn, hammare, sågar och kvarnar utritade.

Järnbruket

I Vattholma fanns ett av Sveriges äldsta bruk (kulturiuppland.se). Gustaf Vasa bildade år 1545 ett bolag för driften och år 1551 omtalas en smältarhård vid Vattholma (roslagen.se). Kopparsmide bedrevs här under kortare perioder och Sveriges första mässingsbruk anlades i Vattholma år 1571 men lades snart ner. Mest känt blev Vattholma som järnbruk (Ekström 1986:5). Under 1600-talet infördes vallonsmide och på 1870-talet övergick man till lancashiremetoden.

Stångjärnsframställningen lades ner år 1905 efter nästan 500 års produktion (**Lena 275:1**).

Verksamheten fortsatte emellertid med manufaktursmide, mekanisk verkstad, snickeri och gjuteri. Från år 1939 tillverkades brandredskap och slangklämmor (kulturiuppland.se, Berglund). Idag är all bruksverksamhet nedlagd och lokalerna rymmer flera nya verksamheter, bland annat en pizzeria, bilgarage och Amazing Led Design.

Vid hammardammens södra ände låg industribyggnader, medan bostäder var förlagda till två bruksgator norr om dammen. Vattholma är än idag en väl sammanhållen bruksmiljö med bland annat järnbruksbyggnader, arbetarbostäder, kvarnhus, mjölnarbostad, världshus med kringbyggd gård, bruksherrgård och en stor central dammspegel med en ålderdomlig skalmursdamm med planluckor och skibord (roslagen.se).

Masugn, kvarnar och sågar

Vattholmas fall räckte tidigare till många verksamheter. Uppströms bruket fanns en masugn (**Lena 584**) fram till år 1758, då den flyttades till Länna (kulturiuppland, Berglund). Kvar finns idag endast en ålderdomlig stengrund bevarad längs med ån på platsen där masugnen tidigare stått. Bron (**Lena 273:1**) som idag finns på platsen är uppförd år 1845 och delvis murad av masugnsslaggtegel.

År 1343 bytte Gustav Arvidsson (Sparre av Vik) bort sin kvarn i Vattholma, väster om strömmen, till Nils Abjörnsson (Sparre av Tofta) (DMS 1:3, sid 161). Minst en kvarn verkar sedan ha funnits här under hela 1500-talet. Senast år 1755 fanns här även en kvarn med 3 par stenar på den östra sidan ån nedströms masugnen som byggdes om i gråsten och tegel detta år. I anslutning till denna fanns tidigare även en såg som sågade för brukets och lantbrukets behov (Ekström 1986:13).

Kvarnbyggnaden från år 1755 finns ännu kvar på den östra kvarnplatsen, idag ombyggd till bostad (**Lena 837**). Västra sidans mjöl- och sågkvarn tillhörde sedermera Akademien (**Lena 556**). Båda sågarna och kvarnarna lades ner vid sjösänkningen år 1758 (Ekström 1986:13–14). Ortens mjöl- och sågkvarnsverksamheten (**Lena 841**) flyttades därefter till hammardammens sydliga ände och öster om stångjärnshammaren och kom senare att gå under namnet Järsta kvarn & såg. Sågning skedde endast på våren medan malning skedde året runt och kvar på platsen finns ännu en mjölnarbostad (Ekström 1986:13–14).

Kvarnbyggnad uppförd år 1755, numera ombyggd till privatbostad.

Dammarna

I Dannemora gruvor rådde svåra vattenförhållanden. År 1758 träffades därför en överenskommelse om en sänkning av gruvsjön och Vattholmaån för bättre avrinning från gruvorna. Därför genomfördes år 1758 en sprängning vid klippholmen nedanför Backa vid Vattholma som fick till följd att där endast blev en flodfåra mot tidigare flera (Ekström 1986:13). Sprängningen medförde att masugnen och de två mjöl- och sågkvarnarna blev utan vatten och därmed revs troligen tre dammkonstruktioner av vilka inga spår finns idag. Gruvintressenterna tvingades därefter årligt skadestånd till Akademien (Ekström 1986:13–14). Masugnen med damm samt kvarnarna och sågarna med dammar som de såg ut innan sprängningen syns tydligt på storskifteskartan över Vattholma från år 1757.

Hammardammen längre nedströms vid själva Vattholma bruk syns på en karta från år 1714 som "Hamardamm". Dammen fanns kvar även efter sjösänkningen men ska ha nybyggt år 1914, vilket

troligen enbart innebar en större renovering och pågjutning av betong. Stenen i dammens skalmur är delvis kilad eller helt obearbetad och troligen mycket äldre än så (Ekström 1986:110). Dammen finns fortfarande kvar och dammspegeln utgör en viktig miljöskapare i Vattholma och promenadstråken runt dammen används flitigt.

Hammardammen. Foto Ida Dicksson

Skola

En skola har funnits vid Wattholma bruk sedan år 1783. Var den låg är okänt. Magnus Fredrik Brahe instiftade den istället för den indragna skolan vid Tensta kyrka. Lärare var klockaren. Stenhuset som fanns för ändamålet rymde, förutom skolsal, kammare och kök. Bostad och lön in natura ingick i löneförmånerna (spannmål). Skolan var igång vid pastorernas berättelse till Domkapitlet om skolsituationen i länet år 1838 (Rapport om skolbyggnader 1991:88).

Därefter byggdes Vattholma gamla skola cirka 1860 som var i bruk fram till och med vårterminen 1966. Barnantalet steg i då till 120/130 i sex olika avdelningarna. Byggnaden är en putsad tegelbyggnad med stengrund och tegeltak samt enkla fönster. Byggnaden rymmer i bottenvåningen två klassrum och omklädningsrum. På andra våningen fanns från början en skolköksal senare omvandlad till slöjdsal. Gamla skolan användes de sista åren endast för småskolan, därefter som skolexpedition (Rapport om skolbyggnader 1991:88). Idag tillhör den gamla skolbyggnaden kyrkan.

Gamla skolan uppförd cirka 1860.

Förbindelser över ån

År 1710 tycks här ha funnits två broar över ån enligt en kart över Trollbo upprättad detta år. I norr, där masugnen låg, fanns en övergång. Läget stämmer bra med dagens bro, en stenvalvsbro från 1845 (**Lena 273:1**). Söderut, där kvarnar och sågar funnit, visar karta två åfåror med vägbro över. Idag är det endast en åfåra på platsen och över den finns en stenvalvsbro (**Lena 274:1**). I söder, vid järnbruket, utgör dammkroppen samtidigt väg-/brobana över ån.

Stenvalvsbro (Lena 274:1).

Kulturmiljöhänsyn

Idag finns en damm som utgör ett hinder för fiskens vandringar på denna sträcka av Fyrisån, hammardammen i södra delen av området. Här har Vattholma järnbruk legat i nästan 500 år. Utmed stora delar av åsträckan har olika verksamheter förekommit. Detta innebär att området är mycket känsligt. Vad som döljer sig vid stränderna och åns botten går inte att säga enbart med en okulär inventering.

Samtliga stränder och åns botten kan dölja fornlämningar, varför försiktighet bör råda vid planering av olika vattenåtgärder. Alla åtgärder som kan påverka stränderna och åbotten bör undvikas eller göras med stor försiktighet tillsammans med arkeolog, industriantikvarie och/eller marinarknolog inom denna del av Fyrisån.

Mjölmarstuga i bakgrunden.

Hammardammen. Foto Ida Dicksson

Smedje- och verkstadsbyggnader. Foto Ida Dicksson

F.d. klensmedja, idag privatbostad.

Trollbo herrgård. Foto Ida Dicksson

Backa. Foto Ida Dicksson

Äldre bevarat hus i Vattholma.

Kringbyggd gård med bl.a. värdshus och tvätt- och mangelhus.

Magasin. Foto Ida Dicksson

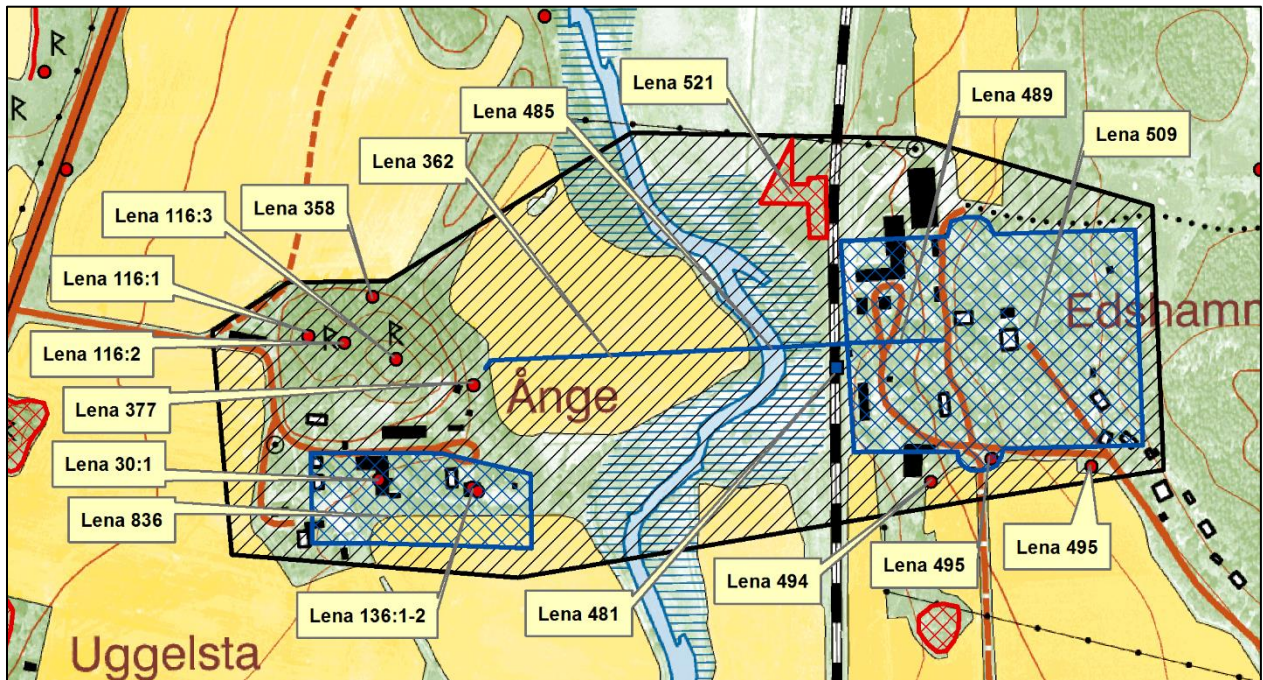
Stövelknekt och änglar tillverkade på Vattholma bruk.

Kulturmiljöområde 2 – Ånge/Edshammar

Kulturhistorisk bedömning

Högt värde för kulturmiljön

Kulturmiljöområdet omfattas delvis av KML och ligger inom Riksintresseområde C30. Platsen är historisk, både för att här länge legat en gård/säteri öster om ån och för ett tidigare kvarnställe och en bro. Få spår finns kvar av detta idag men den ockragula ladugårdsbyggnaden från år 1756 har genom sin ålder ett visst kulturhistoriskt värde. På höjden vid byn Ånge finns förhistoriska gravar.

Id i Forssök	Lämningstyp	Bedömning	Kommentar
Lena 116:1	Hög	Fornlämning	
Lena 116:2	Stensättning	Fornlämning	
Lena 136:1	Runristning	Bevakning	Runsten U 1032, fragment
Lena 136:2	Runristning	Bevakning	Runsten U 1032, fragment
Lena 301:1	Runristning	Bevakning	Runsten U 1032, uppgift om
Lena 358	Husgrund, historisk tid	ÖKL	
Lena 362	Färdväg	Uppgift om	Väg
Lena 377	Husgrund, historisk tid	ÖKL	
Lena 481	Kvarn	Uppgift om	
Lena 485	Bro	Uppgift om	
Lena 488	Smideslämning	ÖKL	Smedja
Lena 489	Färdväg	Uppgift om	Väg
Lena 494	Husgrund, historisk tid	ÖKL	
Lena 495	Husgrund, historisk tid	Uppgift om	
Lena 509	Bytomt	ÖKL	Gårdstomt Edshammar
Lena 521	Lägenhetsbebyggelse	ÖKL	Banvaktstuga
Lena 836	Bytomt	ÖKL	Ånge

Områdets historia

Ånge by, väster om ån, har mer eller mindre bevarat sin radbykaraktär, en bystruktur med rötter i medeltiden. Den östra gårdens mangårdsbyggnad, uppförd på 1700-talet, finns ännu kvar och är

exteriört relativt välbevarad och ser idag obebodd ut. Övrig bebyggelse är uppförda runt sekelskiftet 1900. Norr om gårdarna, på en minder kulle finns två gravar bevarade.

Edshammar är idag en jordbruksfastighet. Mangårdsbyggnaden är från cirka 1900. Vid sidan om denna finns ekonomibygnader av tegel från Vattholma tegelbruk samt en vitputsad arbetarbostad från omkring 1800. En av ladugårdarna är uppförd år 1756 men i övrigt verkar dagens gård huvudsakligen bestå av nyare bebyggelse.

Fornlämningar

Endast två gravar, en hög och en stensättning, finns inom kulturområdet. Två runstensfragment (**Lena 136:1** och **Lena 136:2**) finns inmurade i grunden på ett av boningshusen. Denna runsten U 1032, ska ha varit rest på Ånge ägor enligt uppgift från år 1677. Stenen har sedermera blivit sönderslagen och använd som byggnadssten vid gården, troligen redan på 1700-talet då byggnaden är från denna tid. Det lär finnas ytterligare ett runstensfragment (**Lena 301:1**) som är inmurad i ladugårdens grund.

Bebyggelseenheter

Ånge bys ägor ligger på den västra sidan av Fyrisån. Äldsta skriftliga belägg "*in ange*" är från år 1316 (DMS 1:3, sid 162). År 1707 gjordes en skattläggningsberedning över byn, vilken gett upphov till den äldsta kartan över Ånges ägor. Byn bestod då av tre gårdstomter (**Lena 836**).

På den östra sidan av ån ligger gården Edshammar (**Lena 509**) som har gamla anor. Äldsta skriftliga belägg "*de Eslehamar*" är från år 1250. Gården var en huvudgård, där ägaren drev jordbruket i egen regi med dagsverksarbetande landbor eller slavar (Piehl 2015:6). Edshammar blev säteri på 1600-talet för att senare hamna under Salsta.

Äldsta kartan är från år 1640 och Edshammar var då en sätesgård och där mangårdsbyggnaden "*Store nyia bygningen*" tycks vara nybyggd. Väster om mangårdsbyggnaden låg bagarstugan och där fanns även en ny humlegård och nya fähus. På kartan står det Sala älv i stället för Fyrisån.

På laga skifteskartan från år 1911 syns dagens mangård och även flera av ekonomibygnaderna som finns kvar idag, varav ladugården är uppförd år 1756. Järnvägen, från Stockholm till norra Sverige, har tillkommit och delar ägora i två separata delar. En banvaktsstuga har legat strax intill järnvägsspåren (**Lena 521**).

Kvarn

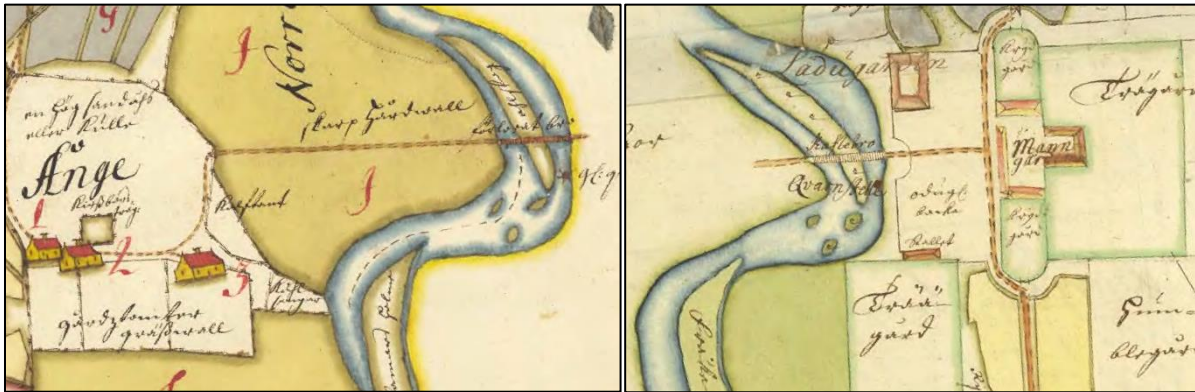
Edshammar har haft en kvarn i Fyrisån. År 1542 omnämns i Uppsala handlingar att det fanns en biskopskvarn, två år senare tillhörde den ett Sankt Erikshemman (DMS 1:3, sid 253). På 1691 års karta står det "*qvarnstelle*" på en ö mitt i vattendraget (**Lena 481**). År 1707, på en karta över Ånge, står kvarnen som gammal kvarn. Inga spår efter kvarnen finns kvar idag. Eventuella spår av denna borde ha försvunnit vid järnvägsbygget.

Förbindelse över ån

En tidigare övergång över Fyrisån mellan Ånge och Edshammar har funnits sedan åtminstone 1600-talets slut. Två kartor finns, en från år 1691 över Edshammar och från år 1707 en karta över Ånge. Här finns en väg (**Lena 362**) från Ånge by ned till ån, en kavelbro (**Lena 485**) över Fyrisån och vidare en väg (**Lena 489**) till Edshammars mangårdsbyggnad. År 1707 det står "*förlorat bro*", vilket tyder på att bron inte längre fanns kvar. Den kan ha raserats vid en kraftig vårflod, något som var vanligt innan Fyrisån reglerades med dammar och vattendrivna verksamheter. På storskifteskartan över Ånge från år 1762 finns varken väg eller bro utritade. Det kan därför stämma att bron gick förlorad i början av 1700-talet och att det är först under 1800-talet som bron återuppfördes. Både vägen och bron över

Fyrisån fanns sedan kvar in på 1950-talet. Dubbelspårbygget för järnvägen påbörjades på 1990-talet utmed sträckan Uppsala – Gävle. I och med det blev vägen helt avskuren på den östra sidan av ån och förbindelsen mellan Ånge och Edshammar över Fyrisån försvann. Idag finns, på vardera sidan av Fyrisån, två brofästen kvar, uppbyggda av sten (**Lena 485**). Vägarna är helt borta.

1640 års karta över Edshammar visar små öar (större stenblock?) på den plats där det senare blev bro, vilket kan tyda på ett tidigare vadställe på platsen.

Ånge år 107 och Edshammar år 1691.

Kulturmiljöhänsyn

Idag finns här inga uppenbara hinder i vägen för fiskens vandringar. Det finns rester kvar av brofästena på vardera sidan av Fyrisån och det kan mycket väl finnas kvar rester efter fästen till kavelbron under vattenytan. Detta innebär att området är mycket känsligt. Kvarnens plats är troligen under järnvägsspåren och kan därmed inte att påverkas. Vad som döljer sig vid stränderna och åns botten går inte att säga enbart med en okulär inventering.

Samtliga stränder och åns botten kan dölja fornlämningar, varför försiktighet bör råda vid planering av olika vattenåtgärder. Alla åtgärder som kan påverka stränderna och åsbotten bör undvikas eller göras med stor försiktighet tillsammans med arkeolog och/eller marinarknolog inom denna del av Fyrisån.

Mellan elstolparna syns rester efter den gamla vägen (**Lena 489**).

Upplandsmuseet

Foto Upplandsmuseet 1977.

Ånges östra gård med mangårdsbyggnad uppförd på 1700-talet. Foto Ida Dicksson.

Runsten U 1032 är en av sockelstenarna i grunden. Foto från nätet.

Den västra gården i Ånge.

Edshammars gård.

Edshammars f.d. gårdskontor år 1977. Foto Upplandsmuseet. Huset idag.

Övre bilden: magasin år 1977. Foto Upplandsmuseet.
Undre bilden: magasinet år 2017.

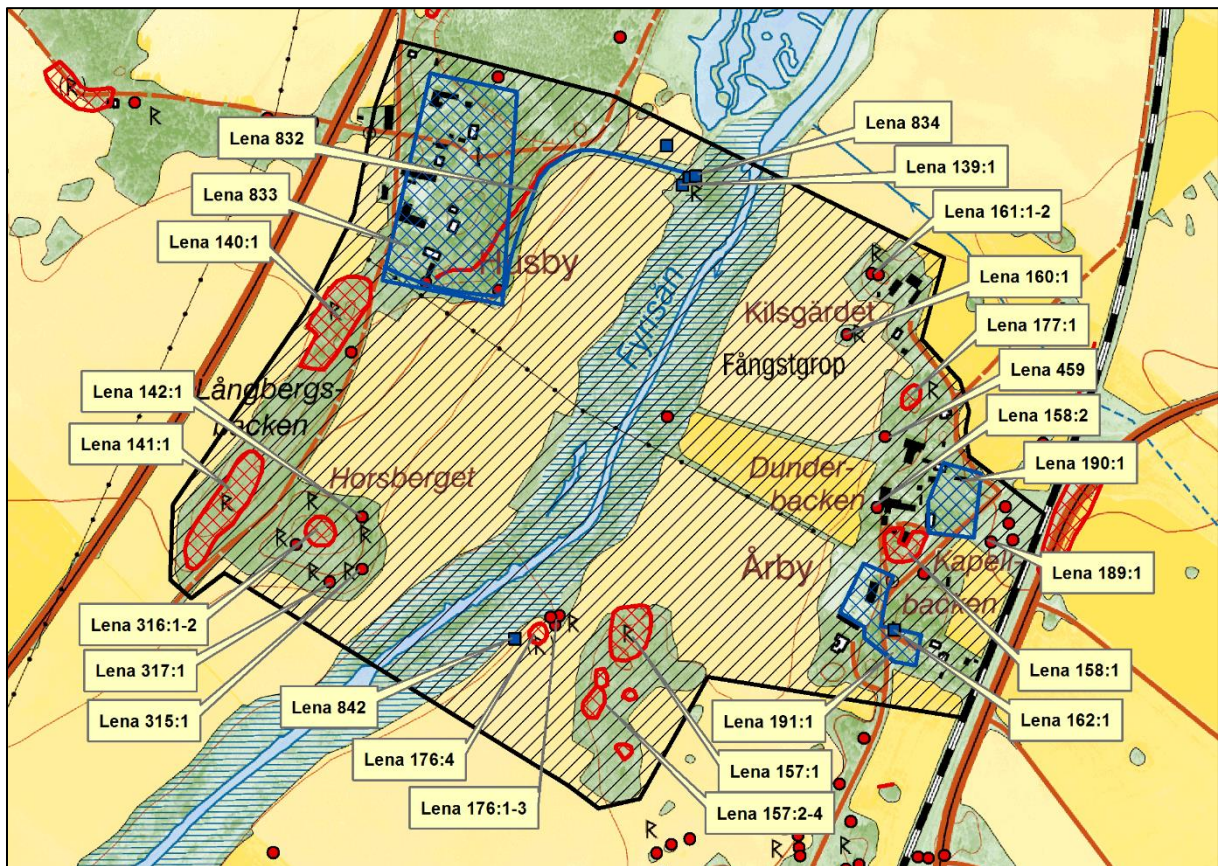
Några av Edshammars ekonomibygnader.

Kulturmiljö 3 – Husby/Årby

Kulturhistorisk bedömning

Mycket högt värde för kulturmiljön

Kulturmiljöområdet omfattas delvis av KML och ligger inom Riksintresseområde C30. Byar med namnet Husby har haft en central betydelse under järnåldern. Dagens Husby har en bebyggelse från tidigt 1800-tal fram till början av 1900-talet. Flera gravfält och ensamliggande gravar finns på Långbergsbacken och Horsberget. Rester av en väg ned till Fyrisån samt en båtlänning visar på att här funnits en övergång mot Kilsgärdet. Dagens Årby, med bebyggelse från 1800-talet, ligger på en höjd med gravfält och ensamliggande gravar intill. Här finns också en runsten. Nära Fyrisån ligger flera gravar i ett typiskt läge för gravar intill åar i norra Uppland.

Id i Fornsök	Lämningstyp	Bedömning	Kommentar
Lena 129:1	Stensättning	Fornlämning	
Lena 139:1	Hög	Fornlämning	
Lena 139:2	Fornlämningsliknande lämning	ÖKL	
Lena 139:3	Fornlämningsliknande lämning	ÖKL	
Lena 140:1	Gravfält	Fornlämning	
Lena 141:1	Gravfält	Fornlämning	
Lena 142:1	Hög	Fornlämning	
Lena 157:1	Gravfält	Fornlämning	
Lena 157:2	Husgrund, historisk tid	ÖKL	
Lena 157:3	Terrassering	Bevakning	
Lena 157:4	Övrigt	Bevakning	Hög?, röjd yta
Lena 160:1	Fångstgrop	Fornlämning	
Lena 161:1-2	Grav, rest sten	Fornlämning	2 stycken
Lena 162:1	Runristning	Fornlämning	Runsten U 1033

Lena 174:1-4	Stensättning	Fornlämning	4 stycken
Lena 177:1	Gravfält	Fornlämning	
Lena 189:1	Skärvestenshög	Fornlämning	
Lena 190:1	Bytomt/gårdstomt	ÖKL	
Lena 191:1	Bytomt	ÖKL	Årby
Lena 315:1	Stensättning	Fornlämning	
Lena 316:1	Hög	Fornlämning	
Lena 316:2	Stensättning	Fornlämning	
Lena 317:1	Hällristning	Fornlämning	Ca 20 skålgropar
Lena 352	Färdväg	ÖKL	Väg
Lena 356	Husgrund, historisk tid	ÖKL	
Lena 357	Husgrund, historisk tid	ÖKL	
Lena 453	Gränsmärke	Uppgift om	
Lena 459	Textilindustri	Uppgift om	
Lena 798	Husgrund, historisk tid	ÖKL	
Lena 832	Färdväg	Uppgift om	Väg
Lena 833	Bytomt	ÖKL	Husby
Lena 834	Båtlänning	ÖKL	
Lena 842	Runristning	Uppgift om	Ursprunglig plats

Områdets historia

Husby ligger på en mindre sandås en bit från Fyrisån omgiven av åkermark med mindre skogbeklädda små kullar. Byn har kvar karaktären av radby, en bystruktur med rötter i medeltiden. Bebyggelsen speglar det sena 1800-talets och tidiga 1900-talets byggnadsskick med faluröda panelbeklädda timmerbyggnader, såväl mangårdsbyggnader som ekonomibygnader.

En bit från Fyrisåns östra strand ligger Årby. Byns bebyggelse ligger spridd på en mindre höjds krön och i dess västsluttning. Även här är dagens bebyggelse från tiden kring sekelskiftet 1900.

En av gårdarna i Årby med Horsberget i bakgrunden. Foto Anna Ulfhielm

Fornlämningar

Flera gravfält och ensamliggande gravar från järnåldern finns på båda sidorna av ån. Inom Husbys marker, på Långbergsbacken (riksintresset natur) finns två gravfält **Lena 140:1** och **Lena 141:1** med sammanlagt 20 gravhögar och 50 runda stensättningar. På Horsberget, även det inom samma riksintresse natur, finns en mycket stor gravhög på nästan 40 meter i diameter (**Lena 316:1**) som måste ha synts vida omkring. Ett stenblock med 20 runda skålgropar (**Lena 317:1**) finns i sluttningen

vid den stora högen, vilket visar att området var i bruk även under bronsåldern. På den östra sidan av Fyrisån, på Årbys marker, finns ett gravfält (**Lena 158:1**) mitt emellan byns två bebyggelselagen. Här finns även spridda enstaka gravar. Intill ån ungefär mitt emot Horsberget finns också flera enstaka gravar samt ett gravfält (**Lena 157:1**). Norr om byn på Kilsgärdet, ligger en kulle med två kullfallna resta stenar (**Lena 161:1 och 161:2**). Sammantaget visar gravarnas lägen att kulturområdet har varit befolkat från bronsåldern och framåt. En runsten (**Lena 162:1**) är uppställd nära infarten till en av gårdarna.

Gravhögen Lena 139:1 och båtlänningen Lena 834. Foto Anna Ulfhielm

Bebyggelseenheter

Husby har tidigare hetat "*Talinge*" och har troligen legat i Ärentuna socken innan Lena blev en egen socken (Rahmqvist 1996:169 och 223). Ordet *husaby* är i fornsvenskt lagspråk känt som beteckning på en kungsgård, där en representant för kungen bodde. Husabyarna antas normalt ha ingått i godscomplexet Uppsala öd, som hörde till kungaämbetet. Husabyinstitutionen dateras främst till 1000- och 1100-talen (Svenskt ortnamnslexikon 2003:136). Äldsta skriftliga belägg för detta Husby "*in hosæby Talangh*" är från år 1280 (DMS 1:3, sid 156). Äldsta kartan som visar byns läge är storskiftskartan från år 1753 och byn bestod då av fyra enheter (**Lena 833**).

Årby var år 1763 uppdelad på två bebyggelselagen, norrgårdarna med två gårdar (**Lena 190:1**) och en bit söderut gårdarna nummer 3 till 6 (**Lena 191:1**) enligt storskiftskartan från samma år som den är äldsta kartan över byn och dess ägor. Äldsta skriftliga belägg "*de Arby*" är från år 1299 (DMS 1:3, sid 254).

Förbindelser över ån

En runsten har stått intill Fyrisån på Årbys mark (**Lena 842**). Det finns äldre uppgifter om att det har funnits ett vadställe över till Horsberget i närheten av runstens ursprungliga läge. Inget har framkommit som tyder på en övergång vid denna plats förutom runstens placering och dess text "Nase och hans bröder reste denna sten till minne av Jarl, sin gode fader, och de gjorde bron till Guds behag". Idag är runstenen rest vid infarten till en av gårderna (**Lena 162:1**).

På storskiftskartan år 1772 finns en väg (**Lena 832**) utritad från Husby ned till Fyrisån. Där vägen, som delvis finns kvar idag, slutar vid ån finns en båtlänning

(Lena 834) kvar av oklar ålder. Från 1600-talet finns en uppgift om att det har funnits en bro vid Kilsgårdet över ån till Husby på den östra sidan av ån. Då syntes endast resterna av bron vid lågvatten (Upplands runinskrifter del 4, s 268). Vägen och båtlaningens läge stämmer väl överens med de uppgifter om en äldre övergång ungefär på denna plats vid ån.

På storskifteskartan över Årby från år 1763 är två vägar utritade som utgår dels från norrgårdarna, dels från de södra gårdarna ned till Fyrisån. Idag används den södra av dem som traktorvägar. Karttexten 1763 nämner bland annat att fisket i ån *"af intet betydande"*.

Kulturmiljöhänsyn

Idag finns här inga uppenbara hinder i vägen för fiskens vandringar. Däremot är stränderna på båda sidorna av ån och Fyrisåns botten av mycket stort kulturhistoriskt intresse då ån har varit en viktig transportväg och det kan ha funnits upp till tre övergångar inom området. Vad som döljer sig vid stränderna och åns botten går inte att säga enbart med en okulär inventering.

Samtliga stränder och åns botten kan dölja fornlämningar, varför försiktighet bör råda vid planering av olika vattenåtgärder. Alla åtgärder som kan påverka stränderna och ånbotten bör undvikas eller göras med stor försiktighet tillsammans med arkeolog och/eller marinarknolog inom denna del av Fyrisån.

Husby, boningshus och silo.

Årby, boningshus.

Årby, ladugård från ca 1900.

Fyrisån dold mellan Årbys åkermark och Husby i bakgrunden.

Kulturmiljö 4 – Östa/Ekeby

Områdets kulturhistoriska värde

Mycket högt värde för kulturmiljön

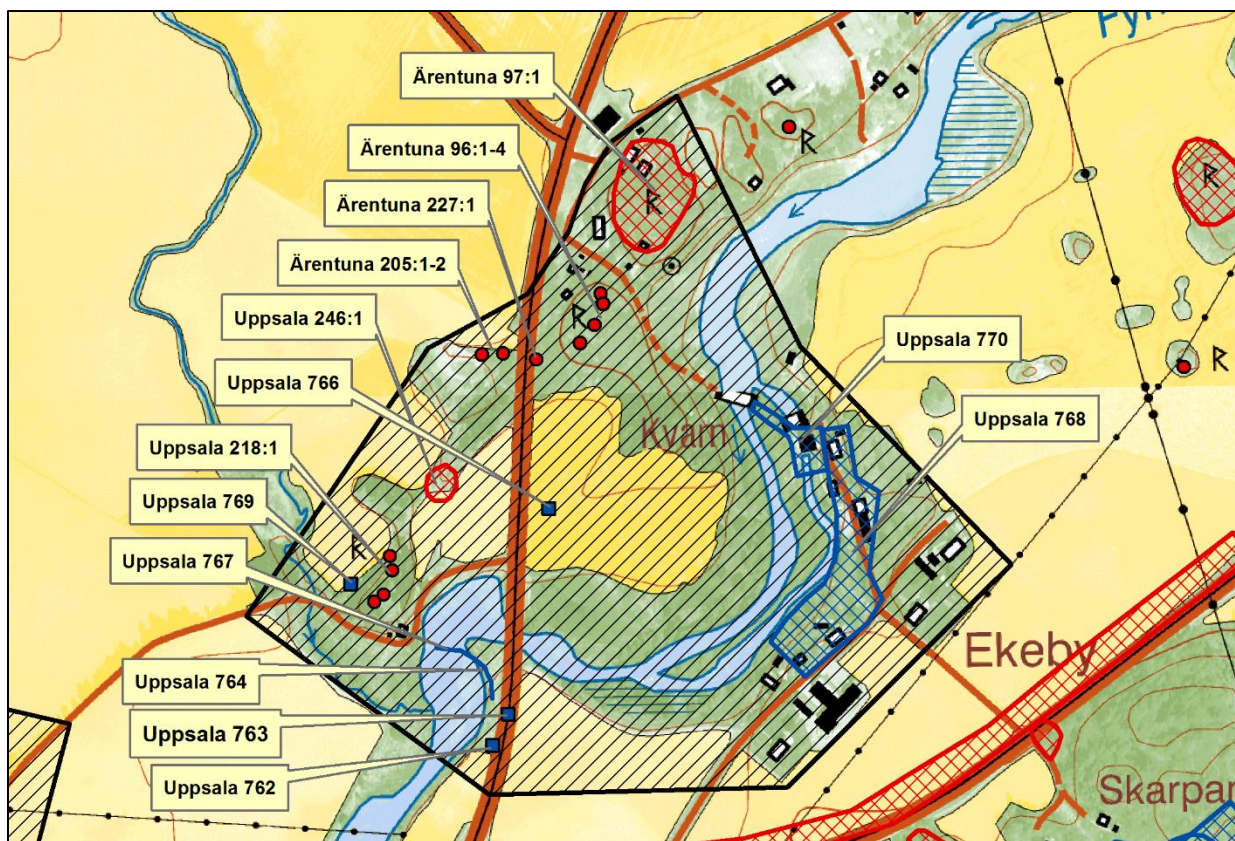
Kulturmiljöområdet omfattas delvis av KML och ligger inom Riksintresseområde C30. Ekeby som byn har visst upplevelsevärde för kulturmiljön. Byn har radbykaraktär och utmärks av enhetlig men moderniserad bebyggelse av rödfärgade hus i en förtätad bymiljö. Ålderdomligast är en parstuga från 1700-talet. Kvarngården har ett värde för kulturmiljön med sin välbevarade bebyggelse, huvudsakligen bestående av kvarnhuset som troligen ännu innehåller kvarnutrustning, en välbehållen mangårdsbyggnad och mjölnarbostad, en smedja samt en mycket moderniserad ladugårds- och uthuslänga.

Dammkroppen har endast ringa upplevelsevärde för kulturmiljön där den ligger utom synhåll för såväl radbyn som stora delar av kvarngården. Kvarngården i sig, den delvis ålderdomliga dammkroppen samt spåren av tillopp till kvarnhuset utgör kvarnmiljöns viktigaste kunskaps- och upplevelsevärden.

I området ingår även den gamla vägsträckningen öster om länsväg 290 mellan Uppsala och Österbybruk där det funnits både krog, torp och ryttare-hus nära Fyrisån. En del av den gamla vägbanken finns kvar idag. Norr om Fyrisån finns ett gravfält och flera gravar spridda utmed en sandås. Detta visar att det har funnits kommunikation mellan de båda stränderna av Fyrisån sedan åtminstone järnåldern, vilket gör denna passage mycket intressant.

Dammen med kvarnen i bakgrunden. Foto Ida Dicksson

Id i Forsök	Lämningstyp	Bedömning	Kommentar
Uppsala 205:1-2	Gränsmärke	ÖKL	2 stycken
Uppsala 218:1-2	Hög	Fornlämning	
Uppsala 218:3-4	Stensättning	Fornlämning	
Uppsala 227:1	Gränsmärke	ÖKL	
Uppsala 246:1	Husgrund, historisk tid	ÖKL	
Uppsala 762	Husgrund, historisk tid	Uppgift om	Krog
Uppsala 763	Lägenhetsbebyggelse	Uppgift om	Soldattorp
Uppsala 764	Färdväg	Fornlämning	Väg
Uppsala 766	Lägenhetsbebyggelse	Bevakning	Ryttare hus
Uppsala 767	Bro	Uppgift om	Skiermans bro
Uppsala 768	Bytomt	ÖKL	Ekeby
Uppsala 769	Lägenhetsbebyggelse	Uppgift om	Ryttare hus
Uppsala 770	Småindustriområde	ÖKL	Såg och kvarn
Ärentuna 96:1	Hög	Fornlämning	
Ärentuna 96:2-4	Stensättning	Fornlämning	3 stycken
Ärentuna 97:1	Gravfält	Fornlämning	

Områdets historia

Ekeby ligger på den höga åkanten utmed Fyrisån. Byn har radbykaraktär och utmärks av enhetlig men moderniserad bebyggelse av rödfärgade hus i en förtätad bymiljö. På gården 23:19 är den äldsta mangårdsbyggnaden en mycket ursprunglig parstuga från 1700-talet bevarad. Längst ner mot vattnet ligger kvarngården. Väster om byn går vägen mellan Uppsala och Österbybruk.

Fornlämningar

Mellan länsväg 290 och Fyrisån på Östa bys mark i Ärentuna socken finns ett gravfält (**Ärentuna 97:1**) med tre högar och cirka 42 runda stensättningar. Söder om gravfältet finns fyra ensamliggande

gravar, en hög och tre stensättningar (**Ärentuna 96:1–4**). På karta över Östa by från år 1691 går landsvägen öster om dagens väg. På platsen med gravarna står det "en hög sandås med gamla ättebackar uti", vilket visar att de hade kännedom om dessa gravar redan på den tiden.

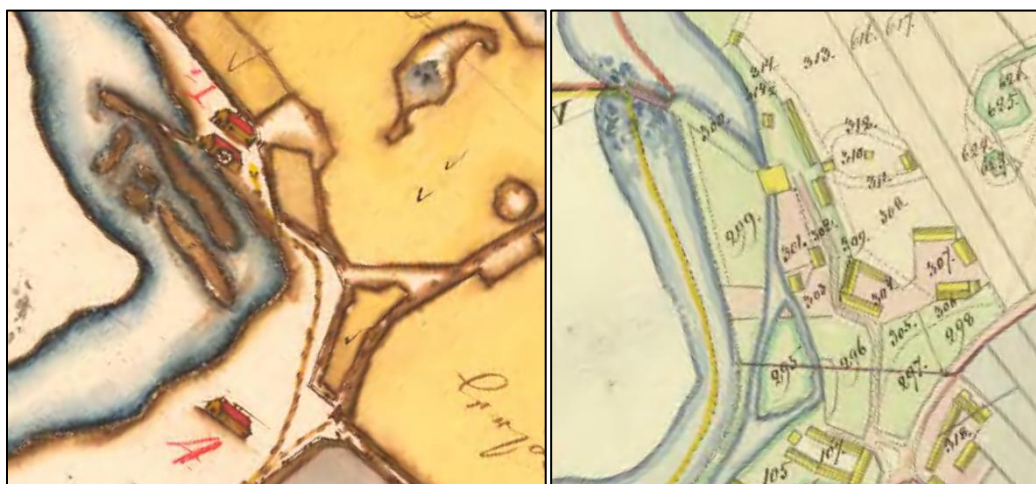
Bebyggelseenheter

Ekeby omnämns första gången år 1357, "in Ekeby" (DMS 1:3, sid 185). Äldsta kartan över Ekeby by är från år 1640 och visar att byn bestod av fyra gårdar. Två av dessa låg intill ån, Norre gården och Andra gården (**Uppsala 768**). De två andra två gårdarna, Tredje gården och Fjärde gården, ligger cirka 400 meter sydöst om ån (**Uppsala 192:2**) och ingår inte i denna kulturmiljö. Kvarnen finns också utritad intill ån på denna karta. Enligt häradskartan från år 1859–63 har det funnits ett bränneri i Ekeby. Vid sekelskiftet fanns även en affär och post i ett av boningshusen.

Östa bytomt (**Ärentuna 364**) ligger utanför detta kulturområde men byn har mark intill ån enligt en karta från år 1691. Äldsta skriftliga belägg, "in Østum" är från 1357 (DMS 1:3, sid 220).

Kvarn och såg

År 1357 fick Uppsala domkyrka ett hemman och en kvarn i Ekeby som gåva. Detta övergick med Gustav Vasa till kronan för att senare, år 1639, överlämnas till Uppsala universitet (Storvreta fördjupad översiktsplan 2012). Här fanns också länge en ramsåg med en ram som även den tillhörde universitetet (Svensk trävaruhantering 1954).

Ekeby med kvarnen och del av bytomten år 1705 och år 1845.

Kvarnbyggnaden är uppförd år 1791 på en äldre kvarngrund av sten och med malbotten och siktboten av vitputsat tegel. Mjölnerbostaden och ytterligare en byggnad på kvarngården är vitreverterade timmerbyggnader. Enligt bebyggelseinventeringen från 1976–1978 är även mangårdsbyggnaden troligen från 1700-talet (Kulturmiljöer i Uppsala kommun 1989:26).

Kvarnen och sågen utnyttjade två fallmetrar med hjälp av ett flertal turbiner och inuti kvarnen fanns bland annat tre stenpar och en valsstol samt eget kraftverk med belysning (Winning 1940). Sågen var i full drift så sent som år 1954 (Svensk trävaruhantering 1954). Kvarnverksamheten avslutades år 1987 men kvarnens tekniska utrustning lär fortfarande finnas kvar och flera turbiner syns fortfarande under byggnaden. Kvarngården fungerar idag som verksamhetslokaler för omfattande professionell hundverksamhet samt som bostad.

På en karta från år 1705 syns kvarnen i Ekeby och delar av åfåran är då dämnd med en mindre damm. År 1845 är åfåran helt uppdämnd precis som idag. Dagens dammkropp är en skalmursdamm med en senare tillkommen betongpågjutning uppströms. Dammkroppen är lång och har ett långt skibord

samt en modernare spettlucka i trä och stål. Tillopp till kvarnen saknas idag och dammen dämmer fortfarande vatten men dämningen ser ut att sakna funktion annat än att skapa en dammspegel.

Förbindelser över ån

Dagens bro över Fyrisån väster om Ekeby är byggd år 1984. I slutet av 1930-talet rätades den gamla landsvägen och väg 290 fick sin nuvarande sträckning. Den äldre vägsträckningen (**Uppsala 764**) finns med på den äldsta kartan över området, en geometrisk avmätning över Ekeby från år 1640. En kort sträcka av denna äldre vägbank finns kvar idag mellan ån och väg 290. På samma karta från år 1640 har bron (**Uppsala 767**) över Fyrisån namnet, *Skiermans broo*, och det namnet har även dagens bro fått fast med modern stavning, Skärmansbro. Intill vägen har en krog (**Uppsala 762**) samt ett soldattorp (**Uppsala 763**) legat enligt storskifteskartan över Stjärna från år 1786. Två "Ryttare hus" (**Uppsala 769 och 766**) låg norr om Fyrisån. Troligen bodde här ryttare som red vidare med post. Både krogen med mat och viloplats samt ryttarna var på den tiden nödvändiga för att man skulle kunna färdas till andra orter.

Skärmansbro år 1640.

Karta över Stjärna från år 1786 med bro, krog, soldattorp.

Rester av gamla vägen (Uppsala 764).

Skärmansbro idag.

Kulturmiljöhänsyn

Idag finns en damm som utgör ett hinder i vägen för fiskens vandringar på denna sträcka av Fyrisån, dammen vid Ekeby kvarn. Dammen är historisk och där den gamla bron legat kan rester efter brokonstruktionen finnas kvar under vattenytan. Detta innebär att området är mycket känsligt. Vad som döljer sig vid stränderna och åns botten går inte att säga enbart med en okulär inventering.

Samtliga stränder och åns botten kan dölja fornlämningar, varför försiktighet bör råda vid planering av olika vattenåtgärder. Alla åtgärder som kan påverka stränderna och åbotten bör undvikas eller göras med stor försiktighet tillsammans med arkeolog, industriantikvarie och/eller marinarknolog inom denna del av Fyrisån.

Husgrund nära Fyrisån inom bytomten (Uppsala 768). En av gårdarna i bakgrunden.

Ekeby kvarn, troligen 1970-talet. Foto Gunnar Sundgren, Upplandsmuseet.

Kvarnen idag. Foto Ida Dicksson.

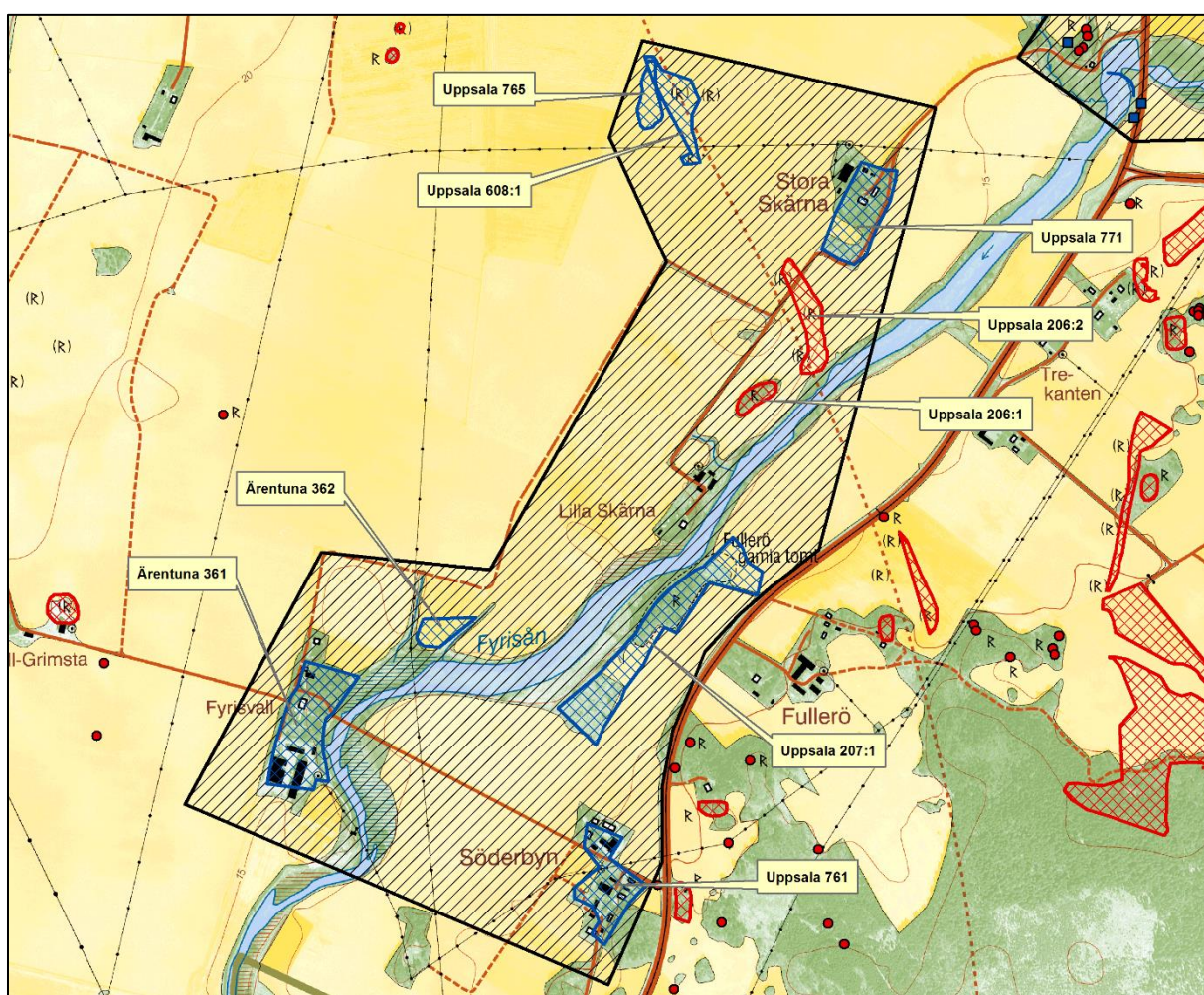
Parstuga från 1700-talet. Foto Ida Dicksson

Kulturmiljö 5 – Stora Stjärna/Fyrisvall/Fullerö

Kulturhistorisk bedömning

Mycket högt värde för kulturmiljön

Kulturmiljöområdet omfattas delvis av KML och ligger inom Riksintresseområde C30. Här finns två bytomter intill ån, Fyrisvall och Fullerö, som utgör goda exempel på typiska lägen för bytomter i norra Uppland. Fullerö, som idag är öde, är en plats med kontinuitet från början av bronsålder fram till historisk tid, vilket kan följas genom gravarna i området. Stora Skärnas/Stjärnas bytomts läge visar på en möjlig flytt från ålåget. Boplatsen i närheten, som är delundersökt, kan vara en föregångare till Stjärna. De två gravfälten intill är också typiska lägen för gravfält från järnålder i denna trakt.

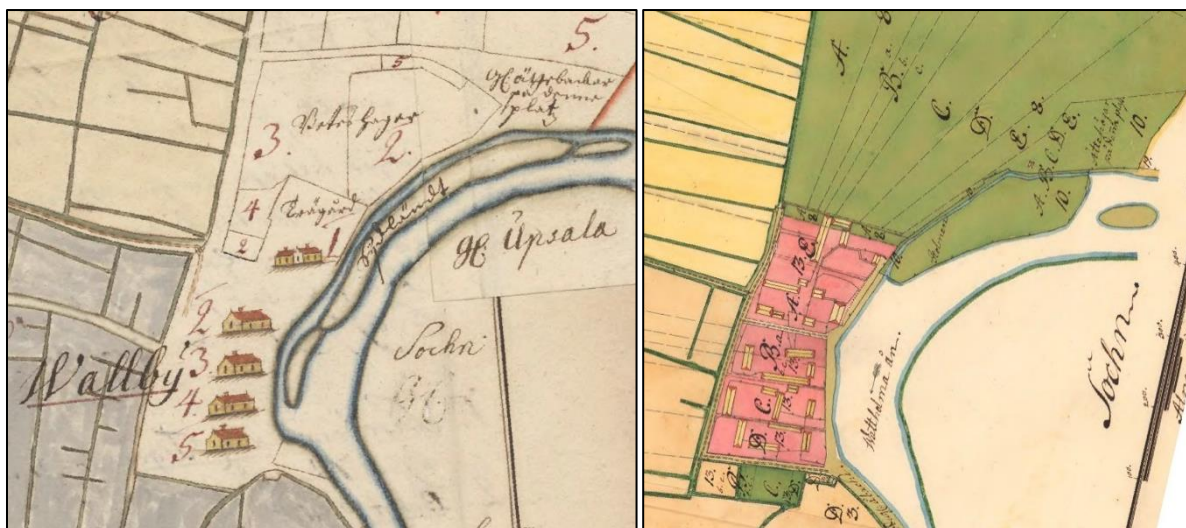
Id i Forssök	Lämningsstyp	Bedömning	Kommentar
Uppsala 206:1	Gravfält	Fornlämning	
Uppsala 206:2	Boplats	Fornlämning	
Uppsala 207:1	Bytomt	Fornlämning	Fullerö, del av
Uppsala 608:1	Grav- och boplatsoområde	Undersökt och borttaget	
Uppsala 761	Bytomt	ÖKL	Fullerö, del av
Uppsala 765	Gravfält	Fornlämning	Delundersökt
Uppsala 771	Bytomt	ÖKL	Stjärna/Skärna
Ärentuna 361	Bytomt	ÖKL	Fyrisvall/Vallby
Ärentuna 362	Gravfält	Fornlämning	

Områdets historia

Fyrisvall har en framträdande bebyggelse invid Fyrisån med en stor huvudbyggnad, ett vitmålat brädfodrat timmerhus i två våningar från år 1761 omgiven av stora ekonomibyggnader. Stora Skärna (Stjärna) är en mindre herrgårdsanläggning som uppförts under 1900-talet. Söderbyn, tidigare del av Fullerö, är idag avstyckad i fem fastigheter med varierande ålder på bebyggelsen.

Fornlämningar

Inom området finns tre gravfält, **Uppsala 206:1**, **Uppsala 765** och **Ärentuna 362**. Gravfältet **Uppsala 206:1** ligger på ett mindre impediment i åkermarken och där är gravarna synliga, tre högar och tolv runda stensättningar. Norr om Fyrisvall användes marken som beteshagar på slutet av 1600-talet och intill sockengränsen mot Gamla Uppsala socken står det på kartan från år 1691 skrivet "gamla ättebackar på denna platz" (**Ärentuna 362**). På storskifteskartan från år 1781 står det "Ättehögar på denna plats". Idag finns inga synliga konstruktioner kvar av dessa gravar. Ytterligare bortodlade gravar syns på storskifteskartan över Stjärna från år 1786. På den kartan är 16 cirklar utritade som kan tolkas som gravar (**Uppsala 765**). De två nordligaste av dem undersöktes i samband med E4: ans utbyggnad till motorväg. En urnebrandgrop, som låg inom gravfältet, hittades vid förundersökningen. Den andra graven, som grävdes vid slutundersökningen, tolkades som en inhägnad. Samtidigt undersöktes del av en boplats (**Uppsala 608:1**) intill öster om gravfältet där bl.a. åtta härdar/kokgropar grävdes fram.

Fyrisvall/Vallby år 1691 och år 1781. I det högra övre hörnet står om ättehögar på båda kartorna.

Ytterligare en del av boplats, som låg intill Fyrisån, undersöktes i samband med E4: ans utbyggnad (**Uppsala 206:2**). Spår efter fem hus påträffades, fyra av husen var treskeppiga och det femte huset var ett fyrstolpshus. Även 92 härdar, fyra kokgropar och en ränna grävdes ut. Denna boplats kan vara det äldre läget för Stjärna.

Bebyggelseenheter

Intill Fyrisåns västra strand har Vallby, en radby legat (**Ärentuna 361**). Byn slogs ihop till en enhet under 1880-talet och fick namnet Fyrisvall. Äldsta skriftliga belägg för Vallby är "bona mea Walby" från år 1345 (DMS 1:3, sid 204). Äldsta kartan är en ägodelning av Vallbys marker från år 1691. Byn bestod då av fem hemman. Ägorna gick fram till Björklingeåns inlopp till Fyrisån. Enligt storskifteskartan över Fyrisvall från år 1781 har ett soldattorp legat nära Björklingeån på Vallbys mark. En stor del av marken intill ån var då hag- eller betesmark medan endast en mindre del kring byn var åkermark.

Stjärna/Skärna har sin mark väster om Fyrisån. Idag är byn uppdelad på Stora Skärna och Lilla Skärna som ligger intill ån väster om motorvägen. Stavningen varierar på byn i de olika källorna, både Lantmäteriet och Ortnamnsarkivet skriver Stjärna. Äldsta skriftliga belägg, "*in skiærnem*" är från år 1349 (DMS 1:2, sid 197). Äldsta kartan, en geometrisk avmätning från år 1640 skriver också Stjärna (Riksarkivet.se). Byn bestod då av fyra hemman (**Uppsala 771**). Lilla Skärna är en utflyttad gård som flyttade ut efter laga skiftet år 1854. Häradskartan från år 1859–63 visar denna gård men ännu står inget namn på gården.

På den östra sidan av Fyrisån har Fullerö sina marker. Äldsta skriftliga belägg "*haraldus de fuldrethum*" är från år 1299. Harald var faste vid ting i Uppsala (DMS 1:2, sid 188). Äldsta kartan är från år 1640 och visar att byn då bestod av 10 gårdar, fördelade på två olika tomter. En tomt med sju gårdarna låg intill ån (**Uppsala 207:1**) och den är idag övergiven och öde. Idag syns resterna av tre husgrunder, varav två har spismursrester. De övriga tre gårdarna låg vid dagens Söderbyn (**Uppsala 761**), som tidigare var en del av Fullerö bytomt. På häradskartan från år 1859–63 låg fortfarande tre av de sju gårdarna kvar intill ån. De övriga fem gårdarna var då utflyttade till sina respektive ägor, vilket skedde i och med laga skiftet. Enligt den gamla ekonomiska kartan 1950-talet fanns inte Fullerö by längre kvar intill ån. På kartan står det Gammelgården på det forna läget för sju av Fullerös tio gårdar.

Förbindelser över ån

Idag finns här tre övergångar över Fyrisån. E4: ans sträckning går över Stjärnas och Fullerös marker och utgör en snabb och effektiv kommunikation från och till norra Sverige. En mindre och idag skranglig träbro förbinder Lilla Skärna och Fullerös gamla bytomt. Övergången mellan Fyrisvall och Söderbyn syns först på 1950-talet. Idag finns en där träbro över ån med kallmurade brofästen. Den är avstängd för allmän fordonstrafik.

Bron över till Fyrisvall.

Övre bilden: bron mellan Lilla Stjärna och Fullerö bytomt (Uppsala 207:1).
Undre bilden: dagens motorväg med Stora Stjärna i bakgrunden.

Kulturmiljöhänsyn

Idag finns här inga uppenbara hinder i vägen för fiskens vandringar. Bytomterna och gravfälten som ligger och har legat intill Fyrisån är av mycket stort kulturhistoriskt intresse. Vad som döljer sig vid stränderna och åns botten går inte att säga enbart med en okulär inventering.

Samtliga stränder och åns botten kan dölja fornlämningar, varför försiktighet bör råda vid planering av olika vattenåtgärder. Alla åtgärder som kan påverka stränderna och åbotten bör undvikas eller göras med stor försiktighet tillsammans med arkeolog och/eller marinarkeolog inom denna del av Fyrisån.

Fyrisvall herrgård.

Fyrisvalls ekonomibyggnader.

Lilla Stjärnas ekonomibyggnader.

Fyrisån i december 2017.

Fullerö bytomt, husgrund med spisiröse, husgrund och grindstolpe.

Kulturmiljö 6 – Skediga/Valsgärde/Ensta

Kulturhistorisk bedömning

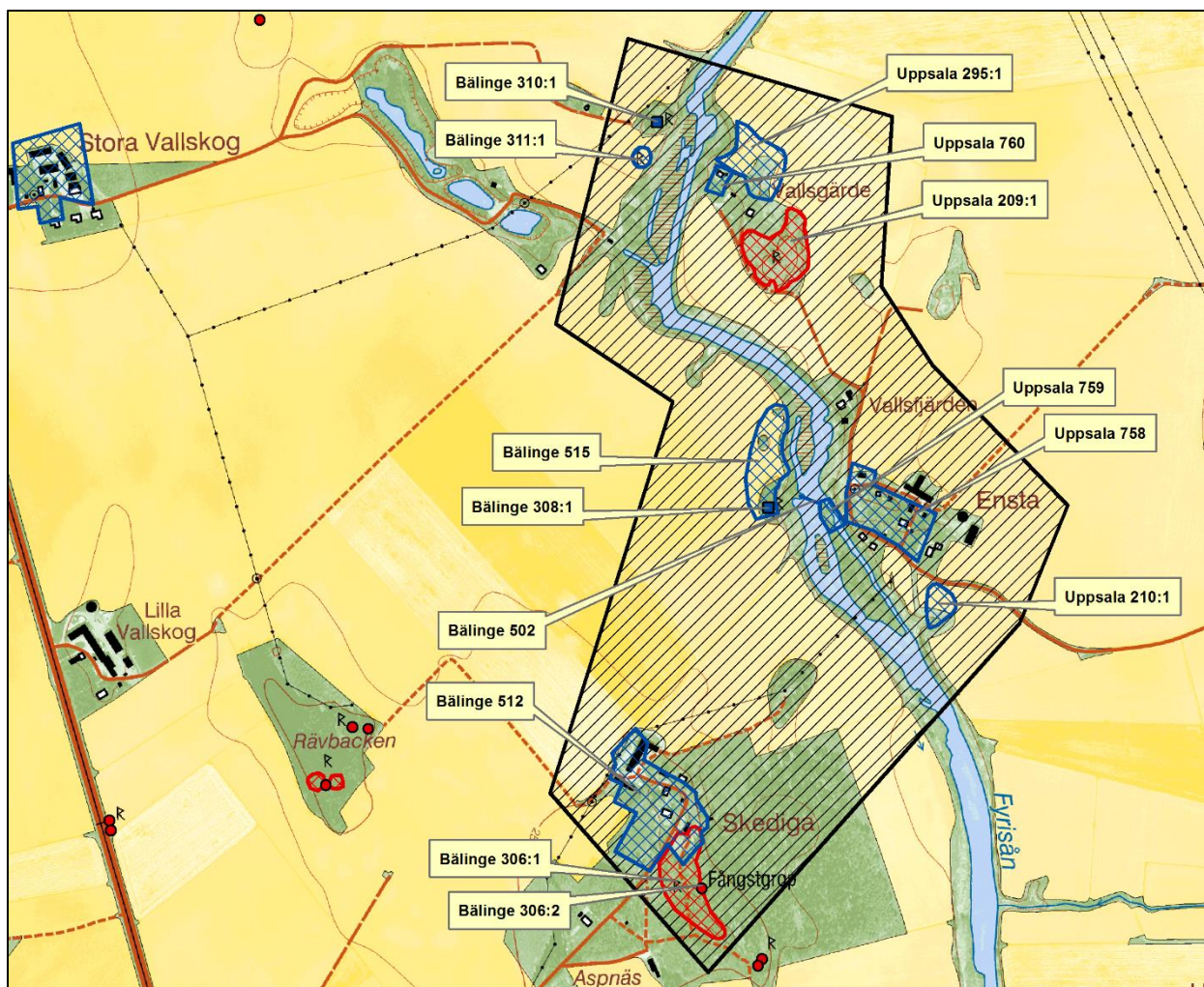
Mycket högt värde för kulturmiljön

Kulturmiljöområdet omfattas delvis av KML och ligger inom Riksintresseområde C30. Gravfältet från Vendeltiden, som ligger på kullen intill gården Valsgärde, har använts i mer än 300 år. Vid arkeologiska undersökningar har bl.a. 15 båtgravar undersökts. En boplats från Vendel-Vikingatid är också delvis undersökt. Även på den västra sidan av ån finns gravar intill ån. Kunskaps- och upplevelsevärdet är mycket stort i och med att gravfältet och boplatsen är delundersökta och att det fortfarande går att se fördjupningarna efter de klinkbyggda båtarna. Här finns skyltar som visar vägen till platsen och en mindre parkering som gör det lätt att ta sig hit. Detta skapar ett stort bruksvärde för turism/historieintresserade.

Miljön och platsen kring Ensta har en lång historia av vattenkraft och rester av dammen, vattnets olika fåror och äldre stenskonung och stengrunder skvallrar om de tidiga vattendrivna verksamheterna på platsen. De båda välbevarade byggnaderna som troligen fungerat som bostäder i anslutning till verksamheten har tillsammans med de ovan angivna spåren ett kulturhistoriskt värde. Förhistoriska gravar och bytomt intill ån visar på att platsen varit bebodd i minst 1000 år. Skediga, ett säteri från 1600-talet med en välbevarad huvudbyggnad från 1700-talet och gravfältet strax intill visar på platsen kontinuitet.

Båtgravfältet i Valsgärde (Uppsala 209:1).

Id i Fornsök	Lämningstyp	Bedömning	Kommentar
Bälinge 306:1	Gravfält	Fornlämning	
Bälinge 306:2	Fångstgrop	Fornlämning	
Bälinge 308:1	Hög	Fornlämning	
Bälinge 310:1	Stensättning	Fornlämning	
Bälinge 311:1	Hög	Fornlämning	
Bälinge 502	Dammvall	ÖKL	
Bälinge 512	Bytomt	ÖKL	Skediga
Bälinge 515	Gravfält	Fornlämning	
Uppsala 209:1	Gravfält	Fornlämning	
Uppsala 210:1	Industri, övrig	Uppgift om	Tegelugnar
Uppsala 295:1	Boplats	Fornlämning	
Uppsala 758	Bytomt	ÖKL	Ensta
Uppsala 759	Småindustriområde	ÖKL	Kvarn, stamp, garveri
Uppsala 760	Gårdstomt	ÖKL	Valsgårde

Områdets historia

Valsgårde gård ligger öster om Fyrisån, norr om det berömda båtgravfältet. Än idag syns fördjupningarna efter båtarna på den vårdade kullen. Vid Ensta finns två gårdar kvar med bostadshus från sent 1800-tal och några större ekonomibyggnader från sekelskiftet 1800–1900. Skediga är en mindre herrgård med välbevarad huvudbyggnad från 1700-talet samt ekonomibyggnader från sent 1800-tal till tidigt 1900-tal.

Fornlämningar

På åsen sydväst om Valsgärde gård ligger ett välkänt gravfält, båtgravfältet i Valsgärde (**Uppsala 209:1**). Vid arkeologiska undersökningar genomfördes under 1900-talets första hälft undersöktes ett 80-tal gravar i Valsgärde från 600-talet till 1000-talet. De 15 båtgravarna som framkom har gjort Valsgärde vida känt. Det var endast män som begravdes i dessa båtgravar och de låg begravda i klinkbyggda båtar, 8–12 meter långa. Båtarnas storlek visar att de hade plats för 3–5 par roddare. Sköldar, svärd, prakthjälmarna och glas är några få av många föremål som hade lagts ned i båtarna tillsammans med de begravda. Än idag går det att se fördjupningarna i kullen efter båtarna.

Varken Valsgärde gård eller dess namn har karaktär av stormannagård från järnåldern som gravfältets gravformer och de funna föremålen antyder. Dagens gård har istället uppstått på medeltiden när den ursprungliga stormannagården i anslutning till gravfältet fallit i glömska. En boplats (**Uppsala 295:1**), som ligger norr om dagens Valsgärde, delundersökt på 1950-talet och 1990-talet. Minst en till två långhus, en husgrundsterrass, fyra treskeppiga hus och ett grophus har undersökts. Även härdrester, ugnar och rännor grävdes i samband med detta. De fynd som påträffades var bl.a. keramik, hårnål i ben, lerklining, slagg och brända- och obrända ben. I samband med en metalldetektorartering år 1996 påträffades här vapen- och hästrustningsdetaljer, smycken, smidesfynd, vikter samt två kufiska silvermynt (749–820 och 813–833 e.Kr.). denna boplats kan vara platsen för stormannagården där männen i båtgravarna.

Valsgärde 13. Skiss Bengt Schönbäck 1953.

Prakthjälmarna från Valsgärde.

På den västra sidan av ån på Vallskogs mark finns ytterligare gravar, en hög (**Bälinge 311:1**) och en stensättning (**Bälinge 310:1**) intill ån. Högen är 30 meter i diameter men numera endast drygt en meter hög. Även i närheten av Skediga herrgård, på en mindre grusås, finns ett gravfält (**Bälinge 306:1**) med tio högar och cirka 40 runda stensättningar. På samma grusås finns även en fångstgrop (**Bälinge 306:2**) som både storleksmässigt och genom sin placering nära en bytomt tyder på att det är en varggrop. Ytterligare ett gravfält finns på Skedigas mark (**Bälinge 515**). På storskifteskartan från år 1771 är nämligen sju högar utritade intill Fyrisån, varav den södra är **Bälinge 308:1**, en hög som är 17 meter i diameter och 1,5 meter hög. De två impedimenten som finns norr om högen idag bör vara rester efter två högar, då läget stämmer på den ritade kartans utritade högar.

Bebyggelseenheter

Valsgårde gård har legat öster om Fyrisån sedan medeltiden. Äldsta skriftliga belägg är "*Valdzgerde*" från år 1540 och "*oloff i walsgele*" från år 1599. Enligt Upplands handlingar var det ett skattehemman (DMS 1:2, sid 203). En geometrisk avmätning över gården gjordes år 1640, vilket gav upphov till den äldsta kartan som visar gårdens läge (**Uppsala 760**).

På den västra sidan av ån ligger **Skediga** marker. Äldsta skriftliga belägg är "*Niklis ii skæphøghum*" från år 1362 (DMS 1:3, sid 65). På 1500-talet bestod byn av ett skattehemman och ett frälsehemman för att på 1600-talet bli ett säteri. Den äldsta kartan som visar läget för Skediga säteri (**Bälinge 512**) är från år 1771, och säteriets läge överensstämmer med dagens läge.

På den östra sidan intill Fyrisån ligger **Ensta** by. Äldsta skriftliga belägg är "*villa Enistum*" från år 1302 (DMS 1:2, sid 187). Den geometriska avmätningsskartan från år 1640 visar det äldsta kända läget för byns tre gårdar (**Uppsala 758**). Idag är endast den mellersta av dessa gårdar kvar inom byläget.

Vallskog låg och ligger fortfarande väster om Fyrisån (**Bälinge 510**). Äldsta skriftliga belägg "*in waldsko parochia belinge*" är från år 1321 (DMS 1:3, sid 73). En ägomätning över Vallskog från år 1705 har gett uppskov till den äldsta kartan som visar byns läge. Byn ligger utanför kulturmiljön.

Bebyggelse

Valsgårde gård ligger öster om Fyrisån. Byggnaden är ett mindre rödmålat hus med veranda. Intill är en jordkällare med kallmurade väggar av tillhuggna stenar. Ytterligare ett boningshus finns i närheten, något större än Vallsgärde men annars likartat. Bild 1, 2, 3

Vid Ensta finns två gårdar med bostadshus från sent 1800-tal och några större ekonomibyggnader från sekelskiftet 1800–1900. Bostadshuset intill ån, som båda har korsplan, är välbevarade. Den ena är en tvåvånings rödfärgad timmerbyggnad med inredd vind och den andra ett panelat, gulmålat hus med vackra snickeridetaljer (Kulturhistorisk bebyggelseinventering 1980:38). Sannolikt har dessa hört till stampverksamheten som bostadshus. Bild 4, 5

Skediga är en mindre herrgårdsanläggning med en välbevarad huvudbyggnad från 1700-talet, uppförd i timmer som vitreveterats. På gården finns även en samtida faluröd timrad länga och stora ekonomibyggnader från sent 1800-tal till tidigt 1900-tal (Riksintresse C 30).

Kvarn och stamp

År 1854 anges att Ensta eller gamla Uppsala kvarn med två stenpar rivits ut och där istället drevs en stamp (scribo.se/broar). Laga skifteskartan från år 1866 är den enda kartan som visar förekomst av kvarn och stamp. År 1883 övertogs "Ensta vattenfall och stamplägenhet" av två män som sedan i sin tur hyrde ut detta till sämskskinnsfabrik och garveri och verksamheten var år 1890 i full gång, först som E. Forslund och Co och sedan som J F Bohllins Sämskfabrik. Firman hade även sämskmakei och

handskmakare i kvarteret Lindormen i Uppsala (digitalmuseum.se). Sämksfabriken lades ner år 1962 och finns inte längre kvar på platsen (Kulturhistorisk bebyggelseinventering 1980:38).

Foto: Malmlöf, Maria

Upplandsmuseet

Ensta Sämksfabrik år 1978. Vy från norr. Foto Maria Malmlöf, Upplandsmuseet.

Gamla Uppsala kvarn eller Ensta Stamp, karta över Ensta från år 1866.

Rester efter Samsfabriken.

Förbindelse över ån

Fyrisån har namnet "*Bähling Åhn*" på kartan över Valskogs ägor från år 1705. En väg har funnits ned till ån från Skediga fram till åtminstone 1960-talet. Idag syns vägen endast som en skiljelinje mellan två åkrar. Nära ån kan det finnas rester kvar av vägen men den ser då mer ut som en hålväg enligt terrängskuggningskartan. Området har inte kunnat fältinventeras i december månad. Vägen finns med på 1771 års karta över Skediga. Här fanns förr ett vadställe över till Skediga enligt Kulturhistorisk bebyggelseinventering 1980:38. Möjligen kan detta vadställe ha funnits mellan dessa vägar.

Svag antydan till dammen.

Kulturmiljöhänsyn

Idag finns här inga uppenbara hinder i vägen för fiskens vandringar. I fåran närmast Ensta, där småindustrierna legat, finns idag inget hinder för fiskvandringar. Dammvallsresterna (**Bälinge 502**), som eventuellt är ett fiskvandringshinder i den stora fåran, var inte synlig vid fältinventeringen p.g.a. det höga vattenståndet. Terrängskuggningskartan visar däremot tydligt att där finns rester kvar av en dammanläggning. Stränderna på båda sidorna av ån, dammvallsresterna och Fyrisåns botten är av mycket stort kulturhistoriskt intresse bl.a. då ån har varit en viktig transportväg, vilket de 15 båtgravarna på kullen i Valsgärde visar. Vad som döljer sig vid stränderna och åns botten går inte att säga enbart med en okulär inventering.

Samtliga stränder och åns botten kan dölja fornlämningar, varför försiktighet bör råda vid planering av olika vattenåtgärder. Alla åtgärder som kan påverka stränderna och åsbotten bör undvikas eller göras med stor försiktighet tillsammans med arkeolog, industriantikvarie och/eller marinarknolog inom denna del av Fyrisån.

Valsgärdes boningshus och jordkällare.

Ett av Enstas hemman.

Dessa två boningshus har troligen haft ett samband med sämskfabriken.

Foto: Wannberg, Elisabeth

Upplandsmuseet

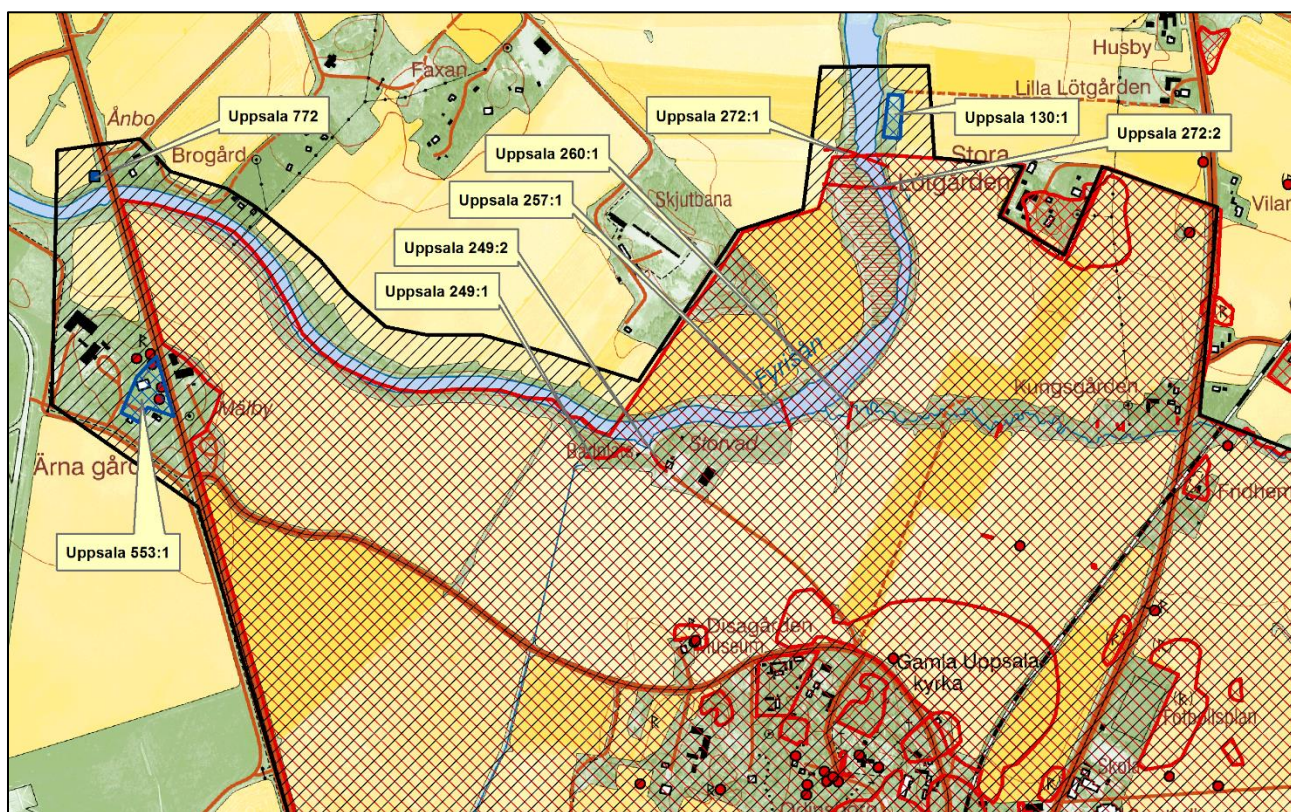
Huvudbyggnad Skediga gård år 1978. Foto Elisabeth Wannberg, Upplandsmuseet.

Kulturmiljö 7 – Gamla Uppsala

Kulturhistorisk bedömning

Mycket högt värde för kulturmiljön

Kulturmiljöområdet omfattas delvis av KML och ligger inom Riksintresseområde C30. Hela det gränsbestämda området Uppsala 586:1 ingår i kulturmiljön trots att kartan av utrymmesskäl inte visar det. Gamla Uppsala med de tre stora gravhögarna och Gamla Uppsala kyrka vittnar om en mäktig plats med lång historik. Kyrkan kan ha påbörjats vid mitten av 1100-talet, byggd på platsen för ett hednatempel som Adam av Bremen nämner omkring år 1076. Fyrisån som rinner strax norr om kyrkan har varit en viktig transportled under förhistorisk tid. Landhöjningen har gjort att det numera endast går att färdas där med mindre båtar eller att paddla kanot. Utmed sträckan visar de sex vaden betydelsen av att ta sig över ån just här. Den spikraka gamla E4:an, vägsträckan som tillkom redan på 1600-talet, passerar förbi Ärna gård. Idag har Gamla Uppsala ett mycket stort upplevelsevärde med sin synliga förhistoria. Området är ett populärt utflyktsmål vilket gör bruksvärdet högt. Gamla Uppsala museum synliggör områdets historia och förstärker områdets stora kunskapsvärde.

Id i Forssök	Lämningsstyp	Bedömning	Kommentar
Uppsala 123:1	Gravfält	Fornlämning	
Uppsala 130:1	Bytomt/gårdstomt	Bevakning	Löthgården
Uppsala 237:1-3	Hög, stensättning	Fornlämning	1 hög, 2 stensättningar
Uppsala 237:4-5	Hög	Bevakning	2 högar
Uppsala 249:1-2	Vad	ÖKL	2 vad
Uppsala 257:1	Vad	Bevakning	
Uppsala 260:1	Vad	ÖKL	
Uppsala 272:1-2	Vad	Bevakning	2 vad
Uppsala 553:1	Bytomt	ÖKL	Ärna
Uppsala 586:1	Gränsbestämt område	Fornlämning	
Uppsala 772	Husgrund, historisk tid	Uppgift om	Krog

Områdets historia

Gamla Uppsala är omtalat och beskrivet sedan flera hundra år tillbaka. Därför är det endast själva Fyrisån och dess närmiljö som inventerats inför denna rapport. Själva kulturmiljöområdet är dock hela det gränsbestämde området kring Gamla Uppsala (**Uppsala 586:1**). Även områdets bedömning grundas på hela det området.

Fornlämningar

Större delen av kulturmiljön är fornlämning, ett gränsbestämt område som täcker hela Gamla Uppsala (**Uppsala 586:1**).

Uppsala högar (**Uppsala 123:1**).

Bebyggelseenheter

Hela området ligger inom Gamla Uppsala socken (numera endast Uppsala). I väster, intill gamla E:4 söder om ån, ligger Ärna gård (**Uppsala 553:1**). Äldsta skriftliga belegg för namnet är från år 1316 "*botwidus in ernem*" (DMS 1:2, sid 205). Ärna bestod av två gårdar, den östra och den västra, enligt äldsta kartbelegget från år 1640. Dagens gård ligger inklämd mellan Ärna flygfälts ena landningsbana och gamla E4, där en mangårdsbyggnad samt fler ekonomibygnader, varav en rymmer en bilverkstad, finns. Under slutet av 1930-talet anlade Uppsala stad ett civilt flygfält. I samband med andra världskriget köpte staten in Ärna gård tillsammans med Bärby gård för nyanläggning av Upplands flygflottilj F 16. Verksamheten lades ned den 31 december 2003. Inom bytomten finns idag en hög och två stensättningar (**Uppsala 237:1-3**).

Förbindelser över ån

En bro över Fyrisån har funnits sedan åtminstone år 1640. Den har byggts om och breddats under årens lopp. Dagens bro är byggd år 1985 och den ersatte en betongbro från år 1941. Norr om bron låg en krog väster om vägen år 1690 (**Uppsala 772**). Idag syns inga spår av den i åkermarken.

Sex vad finns registrerade i Fornsök från badplatsen vid Storvad till Stora Lötgården. Vadet vid badplatsen (**Uppsala 249:1**) ser dock mer ut som en gammal åfåra, vilket även en karta över Gamla Uppsala bys ägor från år 1856 visar. Vadet som avslutar vägen till badplatsen från Gamla Uppsala ser

idag ut som en väg (**Uppsala 249:2**). Dessa två ligger på platsen med namnet Storvad. Här finns även Storvad filteranläggning, där vattnet från Fyrisån renas. På den före detta åkermarken intill finns flera grundvattenbrunnar.

Öster om föregående vad och på den södra sidan av Fyrisån ska nästa vad (**Uppsala 257:1**) synas som en hålvägsliknande nedskärning i åkerändan. Enligt uppgift har vadstället nyttjats av bönderna söder om ån vid tillträde till åkrarna norr om ån. Den hålvägsliknande nedskärningen kunde inte återfinnas. Nästa vadställe ligger strax intill där ån Samnan rinner uti Fyrisån. På den geometriska kartan från år 1640 är en bro utritad på denna plats. Inga brorester är synliga idag. Vägen ledde då från Löthgården (**Uppsala 130:1**) till Kungsgården, vid Gamla Uppsala kyrka. Vid Löthgården, som låg intill ån, finns slutligen de två sista vaden (**Uppsala 272:1-2**). Dessa vadställen ska synas som hålvägsartade nedskärningar. Den nordligaste av dem finns också med på kartan från år 1640 och även den är utritad som en bro.

Del av karta från år 1640 som visar Löthgårdens läge intill ån. De två broarna som är registrerade som vad i Forsök syns också.

Kulturmiljöhänsyn

Idag finns här inga uppenbara hinder i vägen för fiskens vandringar. Närheten till Gamla Uppsala, de många broarna/vadställena över ån samt Fyrisåns roll som transportled genom tiderna skapar här ett mycket stort kulturhistoriskt värde. Stränderna på båda sidorna av ån och Fyrisåns botten är därför av mycket stort kulturhistoriskt intresse. Vad som döljer sig vid stränderna och åns botten går inte att säga enbart med en okulär inventering.

Samtliga stränder och åns botten kan dölja fornlämningar, varför försiktighet bör råda vid planering av olika vattenåtgärder. Alla åtgärder som kan påverka stränderna och åsbotten bör undvikas eller göras med stor försiktighet tillsammans med arkeolog och/eller marinarknolog inom denna del av Fyrisån.

Vadställe (Uppsala 249:1).

Vadställe (Uppsala 249:2).

Vadställe (Uppsala 260:1).

Kulturmiljö 8 – Ulva kvarn

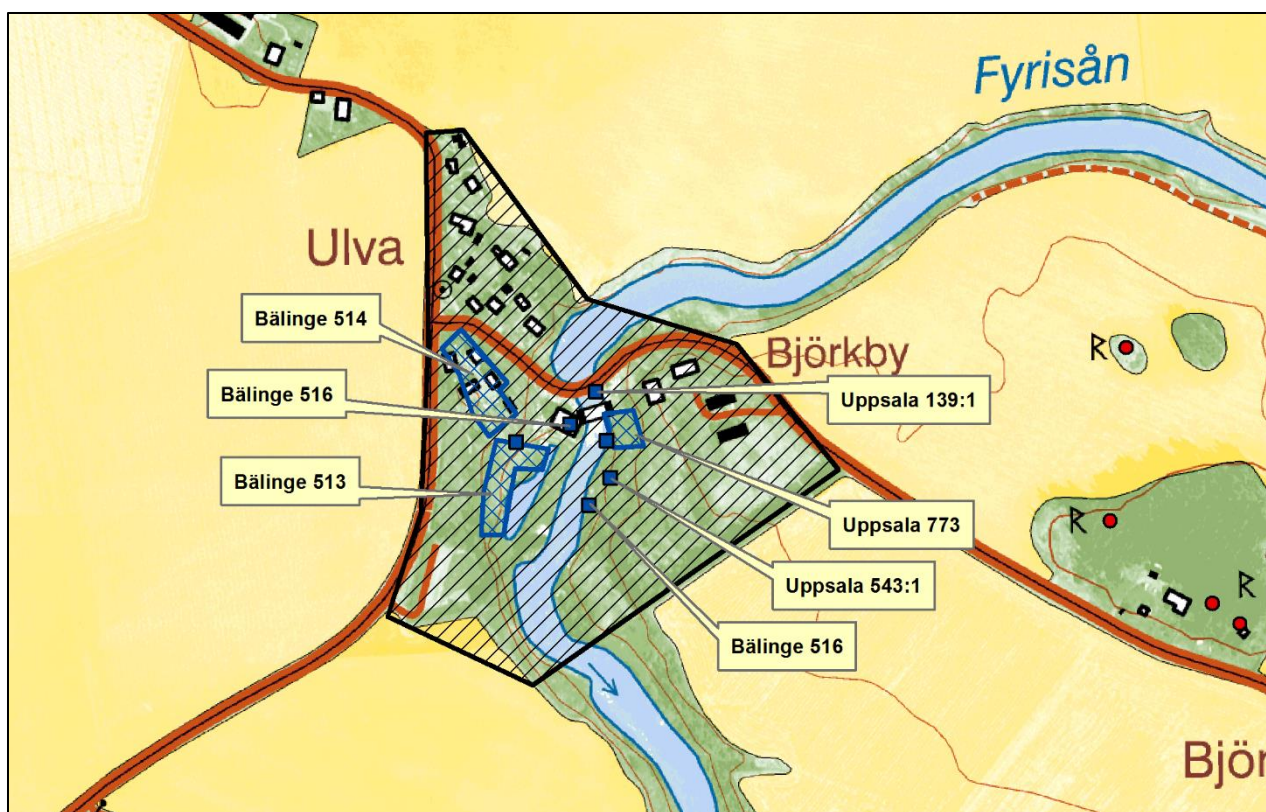
Kulturhistorisk bedömning

Mycket högt värde för kulturmiljön

Kulturmiljöområdet omfattas delvis av KML och ligger inom Riksintresseområde C35. Den högresta och ålderdomligt gedigna kvarnen bildar tillsammans med dammen och de intilliggande gårdarna en miljö med stort såväl kulturhistoriskt kunskaps- som upplevelsevärde.

Dammkroppen har trots kraftig ombyggnad fortfarande äldre årsringar och tillsammans med spår av intag och utlopp av vatten från kvarnbyggnaden samt de många olika åfåror i utloppet framgår tydligt att här förekommit vattendriven verksamhet.

I ån har ett fragment av en runsten påträffats. Den verkar tyvärr vara förkommen numera.

Id i Forsök	Lämningstyp	Bedömning	Kommentar
Bälinge 513	Tegelindustri	Uppgift om	Tegelbruk
Bälinge 514	Gårdstomt	ÖKL	Ulva
Bälinge 516	Kvarn	Uppgift om	Ulva kvarnar, 4 st
Uppsala 139:1	Gränsmärke	Uppgift om	
Uppsala 543:1	Runristning	Fornlämning	U NOR1997;27A Ej återfunnen
Uppsala 773	Träindustri	Uppgift om	Såg

Områdets historia

Ulva kvarn ligger i en svacka på västra stranden av Fyrisån. På samma sida finns gamla herrgården och på den östra sidan ligger en av Björkbys gårdar.

Fornlämning

Runstensfragmentet (**Uppsala 543:1**) som påträffades år 1995, har legat i en stenarm i Fyrisån som hört till en rännkonstruktion till en numera riven såg. Den har varit upprest intill den östra stranden. På ristningsytan finns ornamentik i uppländsk runstensstil med ett rundjurshuvud i profil. Fragmentet har inte återfunnits trots tre olika besök under 2017. Den kan ha försvunnit i samband med att sågkanalen skulle rensas på stenar inför anläggandet av fisktrappan. Rensningen gjordes utan arkeolog vilket länsstyrelsen hade ålagt uppdragsgivaren att anlita.

Bebyggelseenheter

Ulva kvarn ligger vid ett gammalt vadställe över Fyrisån. Här har kvarndrift förekommit sedan mycket länge och den äldsta handlingen rörande Ulva "*in torrente Wluuadh*" daterar sig till år 1329. Det finns en datering från år 1275 som kan syfta på detta Ulva "*in Vlfawadh*" (DMS 1:3, sid 72).

Bebyggelse

Ovanför kvarnen ligger resterna av den gamla herrgårdsanläggningen i form av f.d. ladugård, stall, bodar m.m. (Björklinge-Bälinge 1980:54–55). På dammens östra sida ligger egendomen Björkby 5:3 som är belägen i Gamla Uppsala socken. Gården ägdes under 1700-talet av en mjölnare men inköptes av Akademin år 1775 och var mellan åren 1858–1886 boställe för dess skogsförvaltare. Gården finns närmare beskriven i bebyggelseinventeringen från år 1980 och ges där ett högt kulturhistoriskt värde tillsammans med kvarnmiljön (Björklinge-Bälinge 1989:54–55).

Kvarn, såg och tegelbruk

Kvarnar här har, precis som på många kvarnställen i Fyrisån och Björklingeån, ägts i tur och ordning av domkyrkan, kronan och universitetet (Björklinge-Bälinge 1980:54–55). Förutom kvarnen drev man tidvis också sågverk och under 1800-talet tillkom även stångjärnsmedja, manufakturverk och gjuteri. År 1929 såldes egendomen till en privatperson som drev kvarnrörelsen till omkring år 1960. Kommunen övertog området år 1963 som under senare år gjorts tillgängligt för turism (Björklinge-Bälinge 1980:54–55). Just nu är det cirka sju åretruntföretagare som driver verksamheterna, främst hantverk, i de olika byggnaderna.

Det finns flera kartor som visar kvarnar vid detta fall. Det finns två kartor från år 1690, en över Ulva och en över Björkby, Mälby och Ärna. Båda kartorna visar Ulva gård och fyra kvarnar, två på vardera sidan av Fyrisån. Alla kvarnar benämns som Ulva kvarnar, även de två som ligger på Björkbys mark. Vägen och en bro över ån är utritade. Nästa karta över Ulva är från år 1767 och då har verksamheterna kring ån utökats. På den västra sidan av ån, på Ulvas mark, fanns då ett tegelbruk med en tegelugn (**Bälinge 513**), ett materialhus och en vattenkvarn med "*sex par stenar, som äges af Kongl. Academien uti Upsala, men platzen, hvarrå Qvarnen är upbygd, påstås af skattejordägarena uti Forkarby, vara tillen del deras by tillhörig*". På den östra sidan av ån fanns Academiens sågkvarn (**Uppsala 773**). Även på storskifteskartan över Björkby från år 1758 fanns en kvarn, ett tegelbruk och en såg intill ån. Vid sekelskiftet fanns här herrgård, smedja, sågverk, vävstuga och ett litet jordbruk. År 1962 köpte Uppsala kommun Ulva kvarn.

Ulva kvarn är en stor byggnad med stengrund och mal- och siktbottnar av vitputsat tegel med brutet plåttak. Utmed taket finns dekorativa taklister av rött tegel (Björklinge-Bälinge 1980:54–55).

Byggnaden uppfördes 1757–1759 och hade ursprungligen fyra våningar. Kvarnen brann invändigt år 1875 och höjdes sedan med en våning. Kvarnen byggdes även om år 1920 (Winning 1940). Kvarnen har utnyttjat hela fem meters fallhöjd och hade år 1940 tre turbiner som bland annat drev fyra stenpar och två dubbla valsstolar. Sågverket drevs av en 45 hkr turbin och hade en sågram (Winning 1940). Sågverket finns inte längre kvar och inte heller spår av stångjärnsmedja eller manufakturverk. Kvarnmaskineriet är troligen till stora delar utrivet.

Dammen

Dammen är delvis ombyggd på senare år bland annat med pågjuten betong på uppströmssidan, ett nytt intag till kvarnen i betong och en fisktrappa inbyggd i vad som troligen varit den ursprungliga bottenluckan. Stenmurverk och vad som troligen är den ursprungliga skalmursdammkroppen finns ännu kvar och syns från nedströmssidan.

Kulturmiljöhänsyn

Området är åtgärdat med hänsyn till fiskens vandringar. Denna åtgärd slutfördes år 2017.

Ulva kvarn. Foto Ida Dicksson.

En gård i Björkby i bakgrunden. Foto Ida Dicksson

Ulva gård.

Dagens bro.

BJÖRKLINGEÅN

Kulturmiljö 9 – Häggeby/Ramsjö

Kulturhistorisk bedömning

Högt värde för kulturmiljön

Kulturmiljöområdet omfattas delvis av KML och ligger inom Riksintresseområde C 28 Bälunge mossar (Bälunge och Skuttunge socknar). Här har den äldre broövergången över Björklungeån mellan socknarna Skuttunge och Björklunge legat. Rester av den gamla vägen finns kvar. På var sida om ån finns gravfält. Villabebyggelse, som byggts under senare delen av 1900-talet, ligger på den östra sidan.

Längre söderut låg tidigare en kvarn och en såg. Inga byggnadsrester från kvarn- och sågverksamheten finns kvar idag, men här finns fortfarande tydliga spår i landskapet så som kvarnstenar, flera åfåror samt en välbevarad och ovanligt lång dammkropp som är mycket ålderdomlig med kilad eller helt obearbetad sten som idag både har ett upplevelsevärde och kunskapsvärde. Dammkroppen saknar idag dämmande funktion.

Gravfält (Skuttunge 77:1).

Gravfält (Skuttunge 79:1).

Id i Forsök	Lämningsstyp	Bedömning	Kommentar
Björklinge 31:1	Gravfält	Fornlämning	
Björklinge 32:1	Stensättning	Fornlämning	
Björklinge 341	Bro	Uppgift om	
Björklinge 345	Fyndplats	ÖKL	Stenyxa
Björklinge 346	Småindustriområde	Bevakas	Såg, kvarn
Björklinge 347	Lägenhetsbebyggelse	Uppgift om	Mjölnarboställe
Skuttunge 77:1	Gravfält	Fornlämning	
Skuttunge 78:1	Hög	Fornlämning	
Skuttunge 79:1	Gravfält	Fornlämning	
Skuttunge 227:1	Dammvall	Fornlämning	
Skuttunge 229:1	Högliknande lämning	ÖKL	
Skuttunge 335	Färdväg	Bevakning	Väg

Områdets historia

Björklingeån kantas av åkermark eller skogsmark. Endast tre bebyggelseenheter finns inom området och det är från senare datum. I norr finns gravfält och rester av den äldre vägen och i söder finns en ålderdomlig dammkropp.

Fornlämningar

Söder om den gamla vägen i norra delen av området finns två gravfält (**Skuttunge 79:1** och **Björklinge 31:1**) på vardera sidan om ån med sammanlagt åtta högar och 17 runda stensättningar. Båda ligger på mindre kullar beväxta med blandskog i ett annars relativt flackt landskap. En annan ensamliggande stensättning (**Björklinge 32:1**) ligger idag i en villaträdgård. Ett tredje gravfält (**Skuttunge 77:1**) i området finns i betesmarken på den östra sidan av ån. Där finns endast fem synliga gravar, en hög och fyra stensättningar.

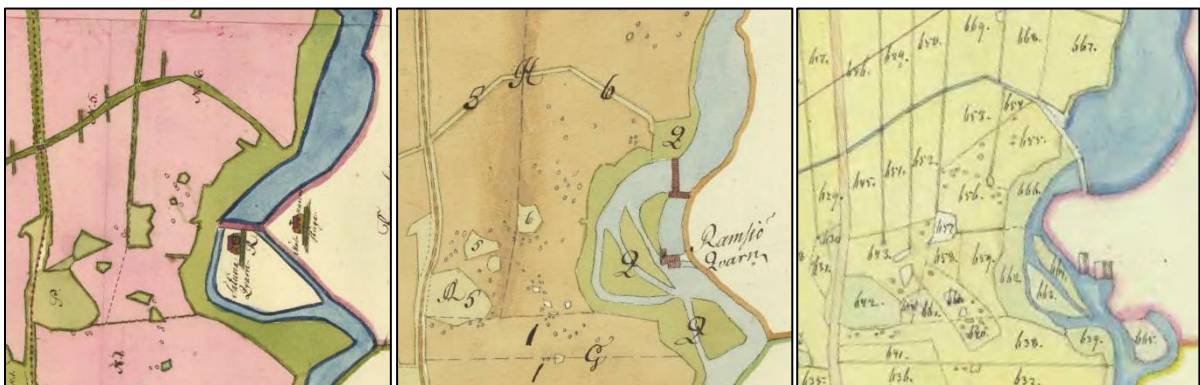
Bebyggelseenheter

På den östra sidan av ån hade Ramsjö sina marker. Äldsta skriftliga belägg "j ramsøge" är från år 1457 (DMS 1:3, sid 122). Äldsta kartan som visar byn (**Björklinge 351**) är från år 1758. Häggeby har sina ägor på den västra sidan av ån. Äldsta skriftliga belägg "iohannes in egby" är från år 1322 (DMS 1:3, sid 92). Äldsta kartan som visar byns läge (**Skuttunge 334**) är från år 1701.

Kvarn och såg

Äldsta kartan över området är över Häggeby, väster om ån, från år 1701 och visar ingen aktivitet utmed ån. För den östra sidan av ån är storskifteskartan över Ramsjö från år 1758 den äldsta kartan. Där fanns såg och kvarn på och intill en holme i ån (**Björklinge 346**). Mjölaren hade sin stuga strax intill (**Björklinge 347**). karttexten lyder: "Såg och Mjölqvarn, som ensamt tillhörer Litt A = Hans Excellencc Herr Ricks Rådet, samt Riddaren och Commendeuren af Kongl. Maijst orden Högwälborne Baron Otto Fleming tillhörigt, samt brukas af Twenne Landtbönder, och i öfrigt innehar Ägor som följjer".

På storskifteskartan över Häggeby fem år senare, står det Sätuna kvarn och mjölnarens stuga. Därefter kallades anläggningen Ramsjö såg och kvarn (**Björklinge 346**) och dessa fanns kvar även på kartor fram till 1870-talet. På 1950-talets karta har både kvarnen och sågen försvunnit. Mjölnarens stuga heter då Kvarnsnugga. Kvarnen ska enligt muntliga uppgifter ha brunnit ner redan för någon generation sedan. Inga byggnadsrester från verksamheten finns idag kvar men kvar finns den ålderdomliga dammkroppen (**Skuttunge 227:1**), idag utan dämmande funktion.

Kartor över Häggeby från åren 1764 (Sätuna kvarn), 1793 (Ramsjö kvarn med såg) och 1862 (kvarn och såg).

Förbindelse över ån

I den norra delen av kulturmiljöområdet, på den västra sidan av ån har Häggeby by sina ägor. En ägodelning förrättades år 1701 över ägorna och på den då uppritade kartan syns vägen (**Skuttunge 335**) utritad. På kartan tycks däremot ingen bro ha funnits då endast är en streckad linje utritad över ån, vilket snarare tyder på ett vadställe över ån. En bro (**Björklinge 341**) är utritad första gången på storskifteskartan över Häggeby från år 1764. Bron fanns kvar år 1859 (häradskartan) men på den gamla ekonomiska kartan från 1950-talet är bron borta. Rester av vägen är fortfarande synliga på båda sidor av ån.

Del av trindyxa från stenåldern (senmesolitikum) är funnen i ån i närheten där kvarnverksamheten funnits (**Björklinge 345**).

Trindyxan.

Dammvall (Skuttunge 227:1). Foto Ida Dicksson

Kulturmiljöhänsyn

Idag finns här inga uppenbara hinder i vägen för fiskens vandringar men under vattenytan kan det finnas kvar brofästen i norra delen av området. Den åldrande dammkroppen är till stora delar bevarad. I det södra området har mycket sten påträffats i ån, vilka kan vara rester efter kvarn och såg. Stränderna på båda sidorna av ån och Björklingeåns botten har ett stort kulturhistoriskt intresse då vägen och ån har varit en transportväg. Vad som döljer sig vid stränderna och på åns botten går inte att säga enbart med en okulär inventering.

Samtliga stränder och åns botten kan dölja fornlämningar, varför försiktighet bör råda vid planering av olika vattenåtgärder. Alla åtgärder som kan påverka stränderna och åsbotten bör undvikas eller göras med stor försiktighet tillsammans med arkeolog, industriantikvarie och/eller marinarknolog inom denna del av Björklingeån.

Bebyggelse vid dagens bro.

Ungefärligt läge där kvarn och såg har legat.

Kulturmiljö 10 – Häggeby/Nyby

Kulturhistorisk bedömning

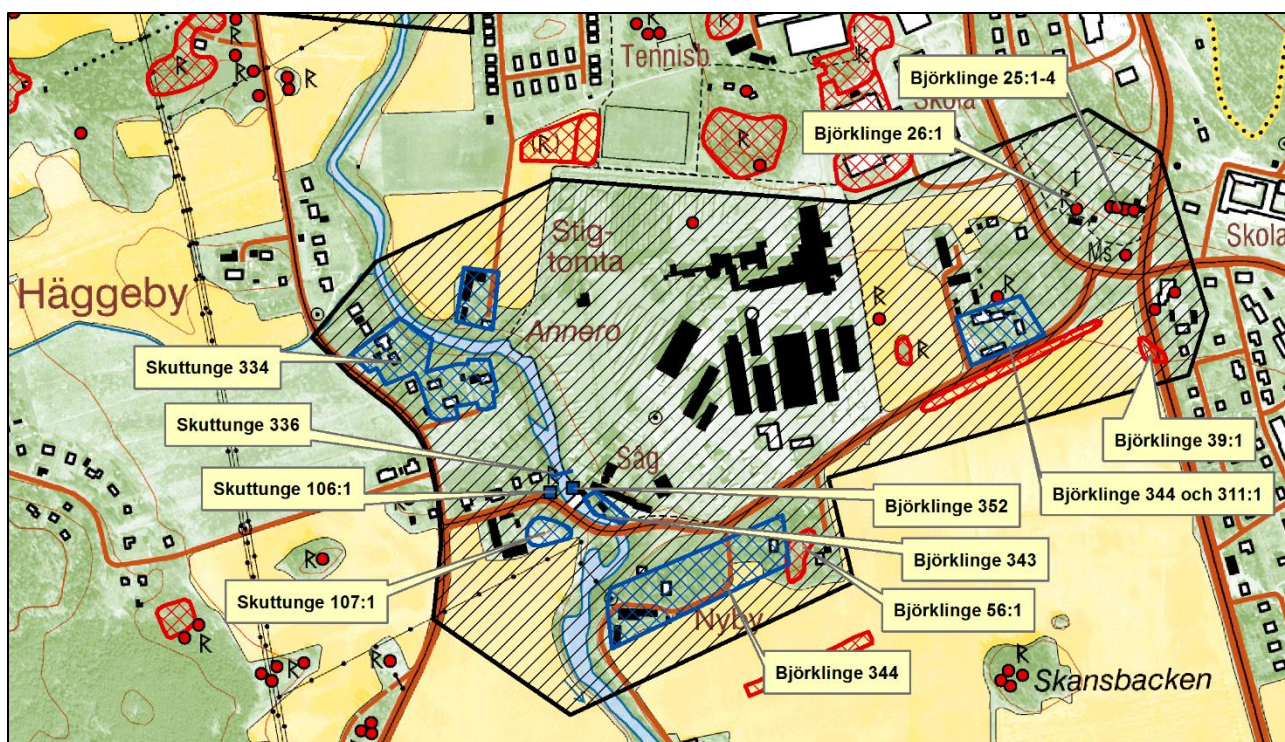
Mycket högt värde för kulturmiljön

Kulturmiljöområdets skydd omfattas delvis av KML och ligger delvis inom Riksintresseområde C30. Dammen från den gamla kvarn- och sågverksamheten har idag endast ett ringa kulturhistoriskt värde. Den saknar upplevelsevärden, dess funktion går inte längre att uttyda och dammen har en mycket vanlig konstruktion som genom åren förändrats och byggts om och idag är i relativt dåligt skick och dessutom verkar sakna funktion.

Nyby gård har ett kunskapsvärde för kulturmiljön med sin relativt välhållna och väl synliga bebyggelse från 1800-talets slut, där ladugården synes minst moderniserad, har den ett visst upplevelsevärde. En av Nybys fyra gårdar låg nära kyrkan och användes som prästgård. I och med den placeringen är gravfälten och kyrkan intressanta för detta kulturmiljöområde. Det har funnits en äldre kyrka och del av en ödekyrkogård vid gamla E4. Övergången vid ån kan vara en gammal väg mellan de båda kyrkorna i Björklinge och Skuttunge. Här finns flera runstenar, dock inte resta på ursprunglig plats, de visar att området var betydelsefullt under vikingatiden. Häggeby har i viss mån kvar sin ursprungliga uppdelning men flera bostadshus har tillkommit i dess närhet. Industriproduktionen lever kvar i Nyby Sågverk.

Dammen, Nyby sågverk i bakgrunden.

Id i Fornsök	Lämningstyp	Bedömning	Kommentar
Björklinge 20:1	Stensättningsliknande	ÖKL	
Björklinge 25:1-4	Runristning	Fornlämning	4 runstenar
Björklinge 26:1	Runristning	Fornlämning	Runsten
Björklinge 27:1	Runristning	Fornlämning	Runsten
Björklinge 39:1	Begravningsplats	Fornlämning	Ödekyrkogård
Björklinge 52:1	Gravfält	Fornlämning	
Björklinge 53:1	Hög	Fornlämning	
Björklinge 56:1	Gravfält	Fornlämning	
Björklinge 86:1	Minnesmärke	ÖKL	Minnesstaty
Björklinge 273:1	Väghållningssten	Bevakning	
Björklinge 311:1	Boplats	ÖKL	
Björklinge 342	Bytomt	ÖKL	Grislösa
Björklinge 343	Småindustriområde	Bevakning	Såg, kvarn
Björklinge 344	Bytomt	ÖKL	Nyby
Björklinge 352	Kvarn	Uppgift om	
Skuttunge 106:1	Runristning	Fornlämning	Runsten
Skuttunge 107:1	Gravfält	Fornlämning	
Skuttunge 334	Bytomt	ÖKL	Häggeby
Skuttunge 336	Dammvall	Uppgift om	

Områdets historia

Idag domineras området av Björklinge kyrka och Setra Trävaror AB Nyby Sågverk, båda med lång historia. Kyrkan var ursprungligen en gråstenskyrka, förmodligen anlagd i början av 1300-talet. Det är här gamla E4, den spikraka vägen från Uppsala slutar. Byarna Häggeby och Nyby, med ursprung från vikingatid respektive historisk tid är numera i princip inkorporerade i samhället Björklinge. Den västra gården i Nyby har välhållna timrade byggnader från 1800-talets slut.

Fornlämningar

Inom området finns tre gravfält och en ensamliggande hög (**Björklinge 53:1**). Ett gravfält (**Skuttunge 107:1**) ligger på en mindre kulle intill ån nära dagens väg. De två andra ligger nära Nyby bys gårdsläge nära kyrkan (**Björklinge 52:1, Björklinge 56:1**).

Vid flertal arkeologiska undersökningar söder om kyrkan har skelett påträffats men även kalkbestrukna stenar. Detta har tolkats att det tidigare har funnits en äldre stenkyrka vid denna ödekyrkogård (**Björklinge 39:1**). Två av skelettgravarna, grävda år 2014, är daterade till 1200-talet. Sammanlagt finns sju runstenar resta i området (**Björklinge 25:1-4, Björklinge 26:1, Björklinge 27:1** och **Skuttunge 106:1**). Ingen står på ursprunglig plats, de vid kyrka är urplockade ur kyrkomuren eller ur kyrkans grund. Runstenen vid Häggeby är ditflyttad från vägskalet som finns cirka 130 meter väster om dagens placering, dess ursprungliga plats är okänd. Runstenen har använts som grindstolpe och är tillhuggen därefter.

Gravhög (Skuttunge 107:1).

Bebyggelseenheter

På den västra sidan av ån har Häggeby by sina ägor. Äldsta skriftliga belägg "*iohannes in egby*" är från år 1322 (DMS 1:3, sid 92). På 1500-talet bestod byn av två skattehemman och ett frälsehemman. En karta från år 1701 visar byns läge intill ån där bebyggelsen finns fortfarande kvar där idag (**Skuttunge 334**).

På den östra sidan av ån har Grislösa gård (**Björklinge 342**) haft sina ägor. Äldsta skriftliga belägg "*Grisæløsæ*" från år 1475 (DMS 1:3, sid 116). Inga kartor har påträffats över själva ägan Grislösa. Gårdens läge finns utritad på storskiftet över Häggeby. Vid sekelskiftet 1900 ändrades namnet till Aspvik. Gården finns kvar idag.

Söder om Grislösa ligger Nybys ägor. Äldsta skriftliga belägg "*i Nyby*" är från år 1475 (DMS 1:3, sid 121). En ägodelning från år 1700 har gett upphov till äldsta kartan där Nyby bestod av fyra gårdar (**Björklinge 344**). Nära ån låg gårdarna nummer 1, 3 och 4. Gård nummer 3 är idag övergiven. Gård nummer 1 ligger närmast ån, högt på kanten av åravinen och gård nummer 2 ligger nära Björklinge kyrka.

Namnet Nyby tyder på att här har funnits en äldre by som nu har försvunnit. Den bör ha legat nära prästgården (gård nr 2) med dess läge nära både kyrkan och skelettfyndet. Sydöst om gården har vid

schaktövervakning påträffats rester som tyder på att en bytomt från 1500-talet funnits på platsen (**Björklinge 311:1**).

Bebyggelse

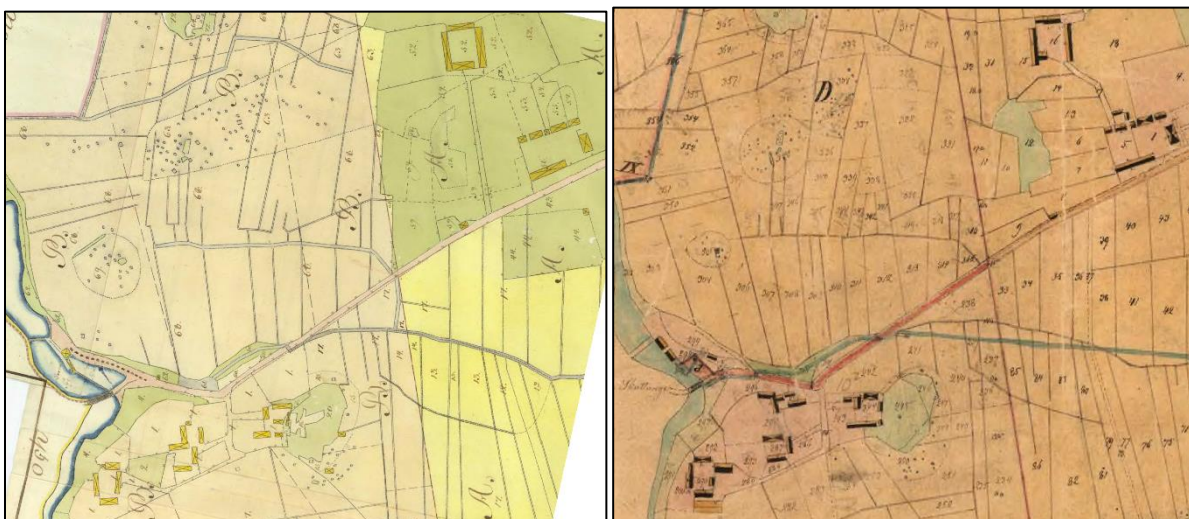
Den västra gården i Nyby har välhållna timrade byggnader från 1800-talets slut. Ladugårdslängan är byggd 1890–1891 och innehåller enligt bebyggelseinventeringen 1980 bodar, lider och stall i timmer samt ladugård i huggen gråsten (Björklinge-Bälinge 1980:82–83). Mangårdsbyggnaden är uppförd år 1880. Gravfälten, ödekyrkogården och runstenarna visar på en tidig etablering i området. Nybys gård nummer 2 ligger nära Björklinge kyrka och har varit prästens gård. Idag finns Björklinge Hembygdsmuseum inhyst i gårdens gamla ladugård byggd år 1906.

Kvarn och såg

En skattekvarn omnämns år 1546 på Hägebys mark. Kvarn som fanns år 1764 (**Björklinge 352**) kallades Sandbro kvarn och torde därför ha tillhört Sandbro säteri. Till byn Nyby hörde en kvarn och såg redan under 1500-talet. Kartor från åren 1700 och år 1701 över Hägeby och Nyby visar att inga aktiviteter förekom vid just dessa år i och/eller intill ån. Dammen (**Skuttunge 336**) låg från början strax uppströms dagens damm, vilket syns på storskifteskartan över Hägeby från år 1793. Dagens dammplacering syns första gången på enskifteskartan över Nyby från år 1817 där en kvarn och såg låg strax nedströms dammen (**Björklinge 343**). Området ingår idag i Nyby sågverksindustriområde där sågverksamhet fortfarande bedrivs men i moderna lokaler. Den gamla kvarnen brann ner år 2009 och på den gamla kvarnplatsen återstår idag endast resterna av en skorsten och grundrester av ett maskinhus i tegel, samt dammen, som är skalmursdamm med senare pågjutning av betong på uppströmssidan (bjorklinge.nu och Björklinge-Bälinge 1980:82–83).

Karta över Hägeby från åren 1764 (Sandbro kvarn), 1793 (Nyby kvarn) och 1862 (dagens läge på kvarn och såg).

Karta över Nyby från åren 1817 (kvarn och såg) och 1874 (kvarn och såg).

Förbindelse över ån

Ingen passage över ån är utritad på karta från år 1701 över Hägeby. Dagens väg syns för första gången på storskifteskartan över Hägeby från år 1764. På den kartan finns även den äldre dammvallen (**Skuttunge 336**) utritad som då kan ha använts som en övergång över ån. Det är först på 1793 års karta som både väg och bro mot Björklinge kyrka är utritade.

Kulturmiljöhänsyn

Idag finns här en damm som utgör ett hinder i vägen för fiskens vandringar på denna sträcka av Björklingeån, dammen vid sågverket, som har ett ringa kulturhistoriskt värde. Då kvarn- och sågverksamhet har förekommit under flera hundra år är dock platsen mycket intressant. Närheten till Björklinge kyrka och gamla E4 gör att övergången vid Nyby har ett intressant läge. Detta är vägen mellan kyrkorna i Björklinge och Skuttunge. Vad som döljer sig vid stränderna och åns botten går inte att säga enbart med en okulär inventering.

Samtliga stränder och åns botten kan dölja fornlämningar, varför försiktighet bör råda vid planering av olika vattenåtgärder. Alla åtgärder som kan påverka stränderna och åbotten bör undvikas eller göras med stor försiktighet tillsammans med arkeolog, industriantikvarie och/eller marinarknolog inom denna del av Björklingeån.

Nyby, gård nr 1, boningshus och ladugård.

Nyby, gård nr 4.

Pumphus intill Björklingeån nära sågen.

En av gårdarna i Häggeby.

Ekonomibyggnader.

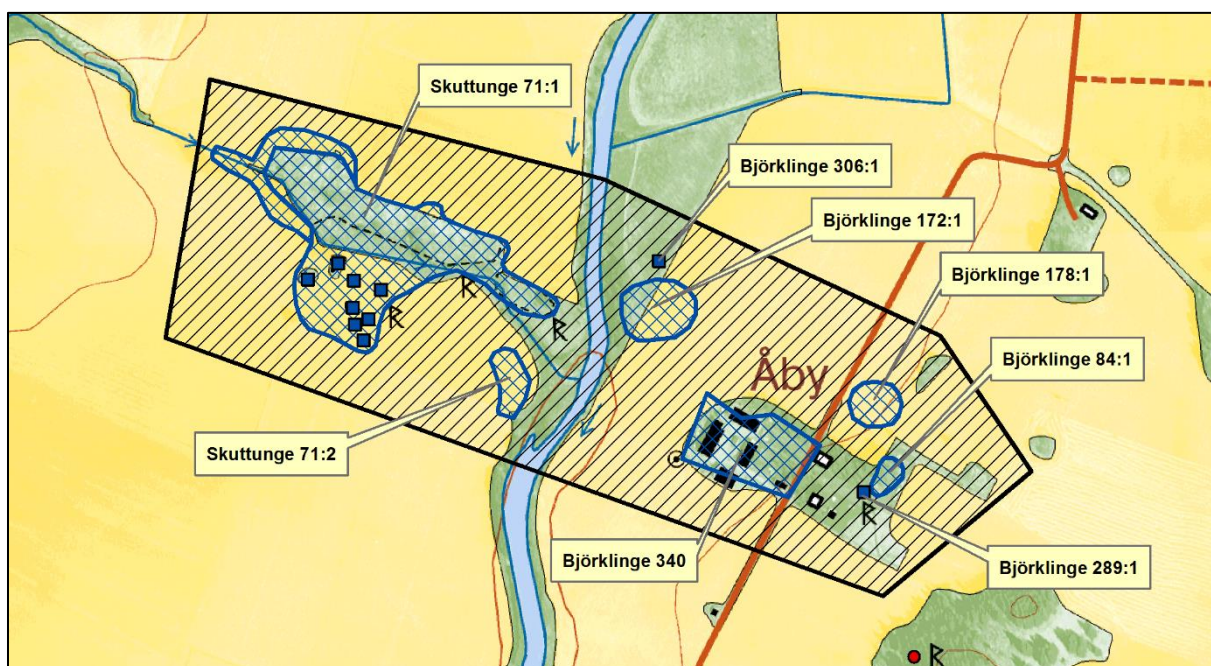
Jordkällare.

Kulturmiljö 11 – Örke/Åby

Kulturhistorisk bedömning

Mycket högt värde för kulturmiljön

Kulturmiljöområdet omfattas delvis av KML. Människorna i byarna Örke och Åby har använt sig av Björklingeån sedan åtminstone järnåldern och framåt. Här funnits ett vadställe över ån, vilket en runstensskrift säger. Gravhögar, dels de synliga men även många bortodlade (där endast det som finns under markytan finns kvar) visar att området har varit en viktig plats under många hundra år vilket ger ett mycket högt kunskapsvärde. De förhistoriska lämningarna ligger inom åkermark eller på tomtmark vilket gör att de inte är så lättillgängliga för allmänheten.

Id i Forsök	Lämningstyp	Bedömning	Kommentar
Björklinge 84:1	Gravfält	Fornlämning	
Björklinge 172:1	Husgrund, historisk tid	ÖKL	Gårdstomt Åby?
Björklinge 178:1	Grav	Uppgift om	Gravfält
Björklinge 289:1	Runristning	Fornlämning	U Fv1974;203
Björklinge 306:1	Runristning	Uppgift om	U Fv1974;203
Björklinge 340	Bytomt	ÖKL	Åby
Skuttunge 71:1	Gravfält	Fornlämning	
Skuttunge 71:2	Gravfält	Bevakning	

Områdets historia

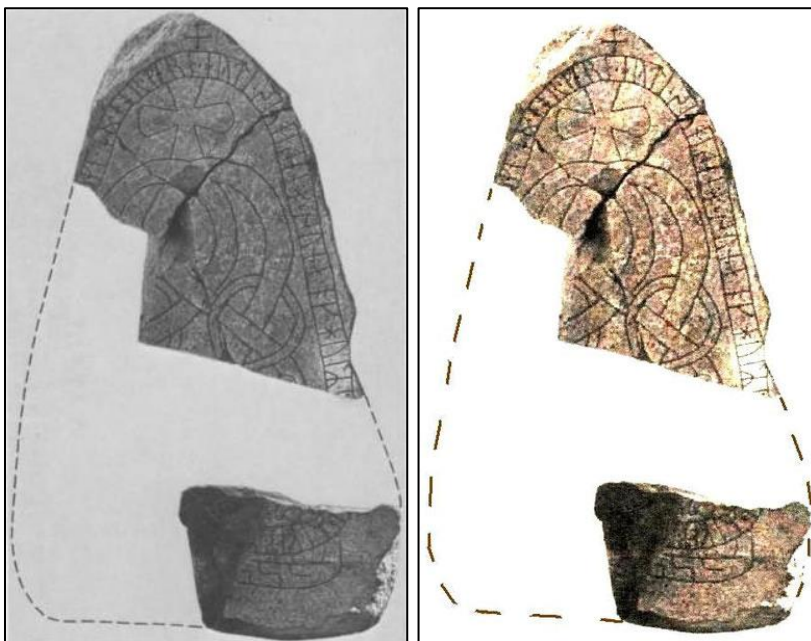
Åby består idag av en gård och byggnader är från omkring år 1917 då de gamla byggnaderna ersattes med nya. Ekonomibygnaderna ligger på den västra sidan om vägen. På båda sidorna om Björklingeån finns gravfält. En runsten, som tidigare stått intill ån, står nu rest på gårdstomten.

Fornlämningar

Ett stort gravfält (**Skuttunge 71:1**) ligger inom kulturområdet på en mindre förhöjning intill åns västra strand. Genom gravfältet rinner en mindre bäck. Första gången gravfältet registrerades av Riksantikvarieämbetet var år 1952 (förstagångsinventeringen). Då syntes cirka 110 gravar och flera av dem var avschaktade eller kantskadade. Vid den återkommande inventeringen år 1979

(revideringsinventeringen) hade antalet synliga gravar minskat till cirka 80 stycken. De delar från 1952 års inventering, där gravarnas övre konstruktion är bortodlade har nummer **Skutteunge 71:2** i FMIS/Fornsök. På storskifteskartan över Örke från år 1764 är flera gravar utritade inom den begränsning som finns idag i FMIS/Fornsök. Även på laga skifteskartan från år 1883 är gravarna utritade. Idag går det att se gravfältet om man tar vägen mot Forsgårde, då syns de på håll som små kullar på en mindre åsrygg i den annars platta åkermarken.

År 1973 upptäcktes fem fragment av en runsten (**Björklinge 289:1**) i grunden på en flygelbyggnads förstuga (bryggstugan) när den skulle rivas. Idag är dessa fem fragment ihopsatt och runstenen är upprest på gårdstomten där ett gravfält finns (**Björklinge 84:1**). Ytterligare fragment ska finnas i grunden på en ladugård, byggd år 1920. Runstenen sprängdes år 1920 vid dess ursprungliga plats intill ån (**Björklinge 306:1**). Intill ån, strax söder om där runstenen stått, är en rundel utritad på en karta från år 1799 som visar att en gravhög har funnits på platsen. Det finns uppgifter om att två gravar blivit förstörda genom bortodling omkring år 1880 på den platsen.

Runsten U Fv1974;203, foto från Fornvännen.

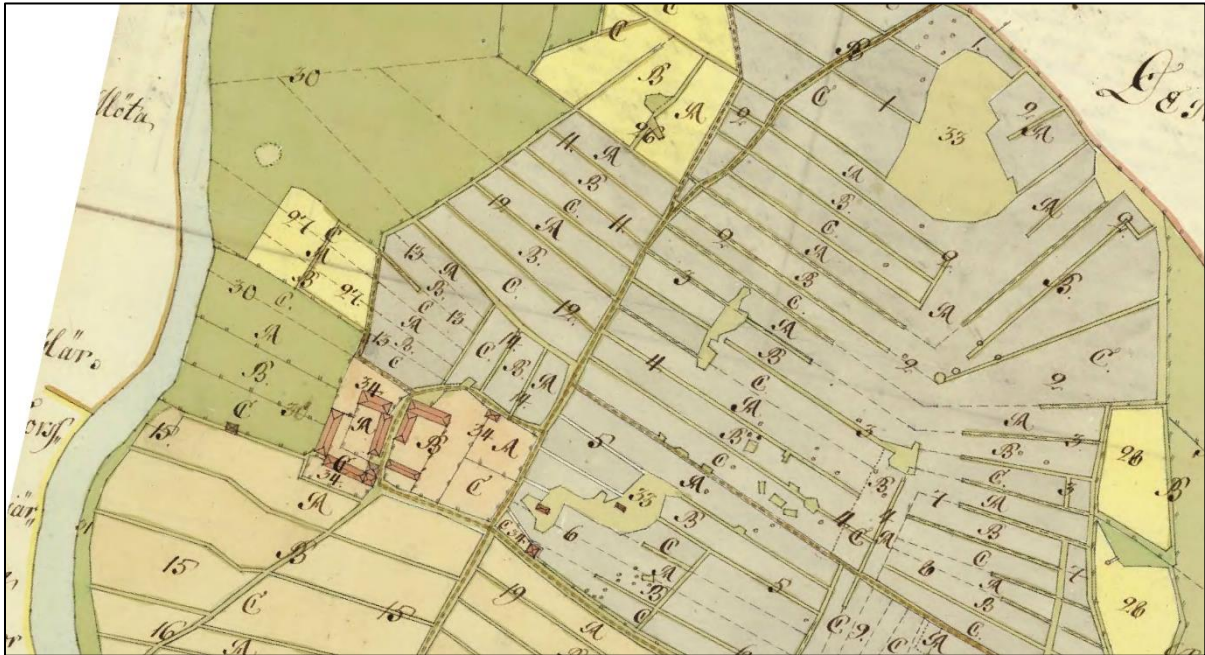
Bebyggelseenheter

På den västra sidan av ån har Örke by sin mark. Äldsta skriftliga belägg för namnet är "*aff hyrkio*" från år 1362 (DMS 1:3, sid 100). Själva bytomten (**Skuttunge 333**) ligger cirka 160 meter norr om detta kulturområde och ingår därför inte.

På den östra sidan av ån ligger Åby by (**Björklinge 340**), idag med endast en gård kvar. Äldsta skriftliga belägg "*Botolff ij Aaby*" är från år 1472 (DMS 1:3, sid 129). En ägomätning från år 1799 visar att byn har bestått av två gårdar (**Björklinge 340**). Vid plöjning intill ån, har en bonde tagit bort mycket sten i åkern nära ån. Det sägs att Åbys gård har legat på denna plats (**Björklinge 172:1**). Då inget sägs om hur stenarna såg ut går det inte säga utan en arkeologisk undersökning på platsen om det är Åbys äldre byläge eller om det är gravar vars övre konstruktion blivit bortodlade. Möjligheten finns att både byn och ett gravfält har funnits strax intill varandra vid ån där runstenen var rest och där ett vadställe över Björklingeån mot Skuttunge har funnits.

Förbindelser över ån

Åns botten ska vara grundare och fastare med större stenblock i botten där runstenen har stått intill ån. Runstens text av det som är kvar lyder "... och (?) göra ör efter sina söner Sune och Holmger (?), ett stort minnesmärke ..." där betydelsen av att göra ör är intressant. Ordet ör har tidigare haft två betydelser, som jämtländskan fortfarande har kvar, 'grus' eller 'sandgrund i älv eller sjö'. Översatt till dagens svenska betyder göra ör att man gör ett vadställe i ån genom att lägga ut grus eller bygga en grusbank (Holmberg 1974:204).

Karta över Åby från år 1799. Cirkel nära ån i den norra delen av kartan kan vara en grav. I närheten har runstenen stått, där även ett vadställe funnits.

Kulturmiljöhänsyn

Idag finns här inga hinder i vägen för fiskens vandringar på denna sträcka av Björklingeån. Vadstället, platsen där en runsten stått och gravfälten intill ån har ett mycket stort kulturhistoriskt värde. Vad som döljer sig vid stränderna och åns botten går inte att säga enbart med en okulär inventering.

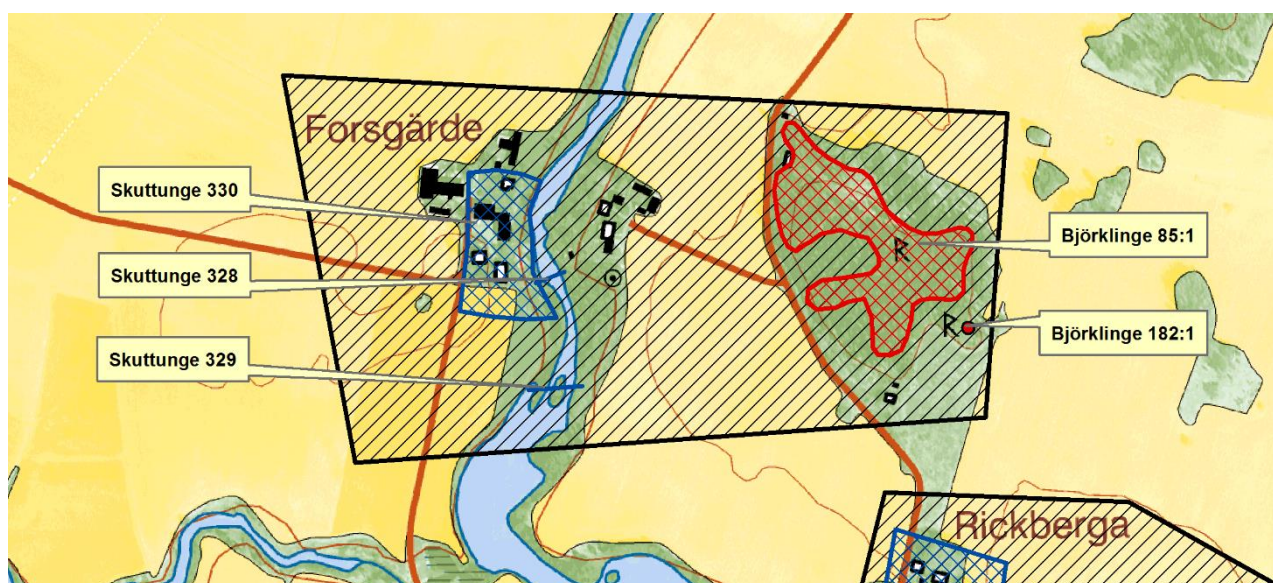
Samtliga stränder och åns botten kan dölja fornlämningar, varför försiktighet bör råda vid planering av olika vattenåtgärder. Alla åtgärder som kan påverka stränderna och ånbotten bör undvikas eller göras med stor försiktighet tillsammans med arkeolog och/eller marinarkeolog inom denna del av Björklingeån.

Kulturmiljö 12 – Forsgårde

Kulturhistorisk bedömning

Högt värde för kulturmiljön

Kulturmiljöområdet omfattas delvis av KML. Forsgårde by har kvar sitt läge intill ån. Sedan åtminstone 1700-talet har ett vadställe funnits över ån här. Idag finns här ett körbart vadställe mellan bebyggelsen på båda sidor av ån. Gravfältet och skålgropen på kullen öster om ån visar på en äldre etablering i området.

Id i Forsök	Lämningstyp	Bedömning	Kommentar
Björklinge 85:1	Gravfält	Fornlämning	
Björklinge 182:1	Hällristning	Fornlämning	1 skålgrop
Skuttunge 328	Vad	ÖKL	
Skuttunge 329	Vad	Uppgift om	
Skuttunge 330	Bytomt	ÖKL	Forsgårde

Områdets historia

På den västra sidan av ån har Forsgårde sina ägor som idag består av endast en gård. Bebyggelsen, som omgärdas av åkermark, är av sent datum. Det ena boningshuset är uppfört i mitten av 1950-talet och det andra, ett gråmålat trähus i ett plan, är cirka 10–20 år gammalt. Ekonomibygnaderna uppfördes i början av 1900-talet. Rickberga har sina ägor på den östra sidan. Intill ån finns bebyggelse, idag inom tre ägor. Ursprungligen kan det röra sig om en utskiftad gård från Rickberga by. Där finns två nyare enplanshus och några brädfodrade ekonomibygnader från början av 1900-talet. På en mindre höjdrygg ligger ett gravfält från järnåldern.

Fornlämningar

Drygt 200 meter öster om Björklingeån finns en småkuperad kulle som nyligen avverkats. Här finns ett stort gravfält från äldre järnåldern (**Björklinge 85:1**) med cirka 60 gravar, varav de flesta är stensättningar. Den största högen, som ligger på krönet, är 16 meter i diameter och har en mittstensättning. Högen kallas för Kvarnkullen och det är inte alls otroligt att en väderkvarn faktiskt funnits ovanpå högen. På laga skiftet från år 1841 är högen uttritad som en rundel i skogen. En skålgrop finns på en berghäll nära gravfältet (**Björklinge 182:1**).

Bebyggelseenheter

Äldsta skriftliga belägg för Forsgårde är "*i forssagerde*" från år 1483 (DMS 1:3, sid 90). Storskiftet på inägorna skedde år 1772. Forsgårde by med sina tre hemman låg intill ån (**Skuttunge 330**) där en gård fortfarande finns kvar. Namnet visar att forsens funnits länge.

Förbindelser över ån

Idag finns ett vad över ån med körväg på båda sidor av den (**Skuttunge 328**). Där ligger även en gångbro av trä som leder över till bebyggelsen på den östra sidan av ån.

Ett vadställe, "*Forsgårds Wadet*", syns på storskifteskartan över Rickberga från år 1764 (**Skuttunge 329**) men inga spår av finns denna idag, i alla fall inte vid högt vattenstånd. På storskifteskartan från år 1772 finns flera "odugliga holmar" i ån men vadstället är inte omnämnt.

Till vänster, dagens vadställe (Skuttunge 328) och till höger läget för vadstället på 1700-talet (Skuttunge 329).

Gångbro och vadstället över Björklingeån.

Kulturmiljöhänsyn

Idag finns här inga uppenbara hinder i vägen för fiskens vandringar. Vadställen över Björklingeån har funnits i flera hundra år. Byns läge intill ån är också kulturhistoriskt intressant. Vad som döljer sig vid stränderna och åns botten går inte att säga enbart med en okulär inventering.

Samtliga stränder och åns botten kan dölja fornlämningar, varför försiktighet bör råda vid planering av olika vattenåtgärder. Alla åtgärder som kan påverka stränderna och åbotten bör undvikas eller göras med stor försiktighet tillsammans med arkeolog och/eller marinarknolog inom denna del av Björklingeån.

Boningshusen i Forsgårde.

Forsgärdes ekonomibygnader.

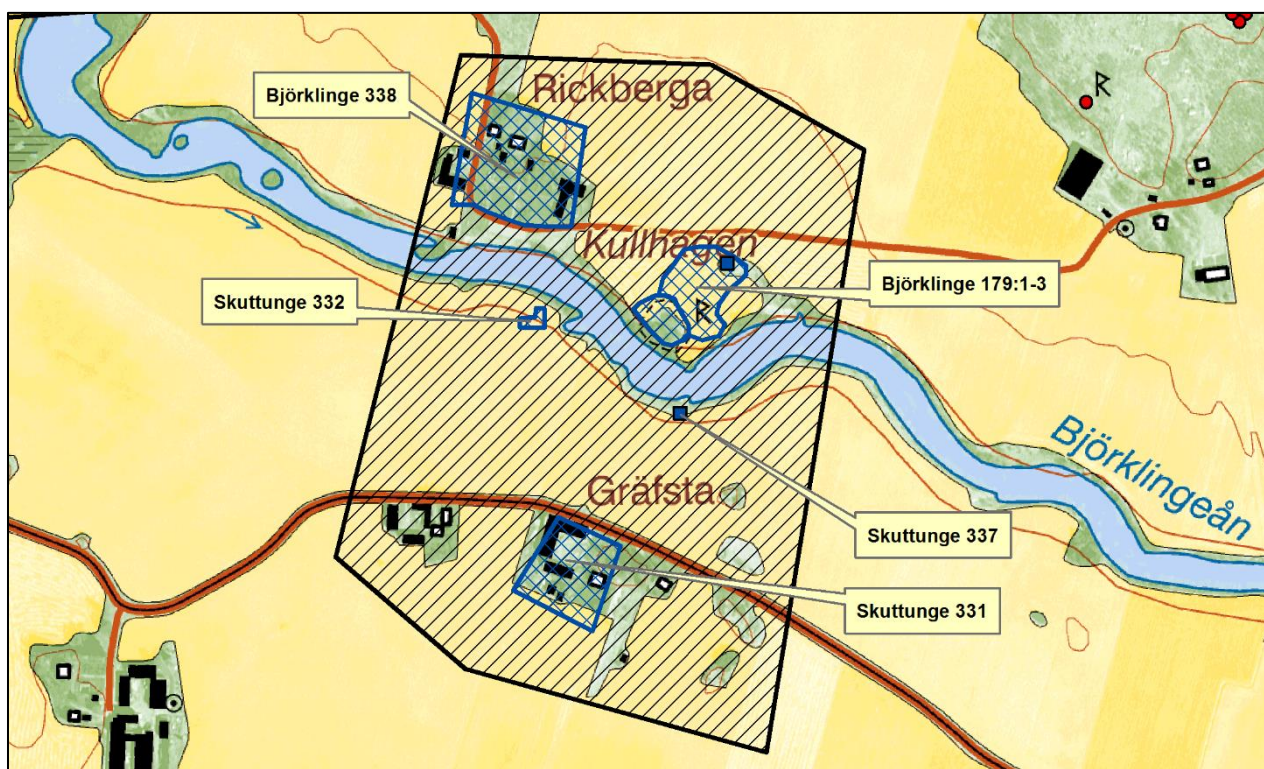
Ekonomibygnader öster om Björklingeån.

Kulturmiljö 13 – Rickberga/Gräfsta

Kulturhistorisk bedömning

Högt värde för kulturmiljön

Kulturområdet omfattas delvis av KML. Bylägena för Rickberga och Gräfsta visar på de två lägen som är vanliga för byar i dessa trakter, intill ån eller en bit från ån. Det till större delen bortodlade gravfältet är också en vanlig företeelse i åkermark. En runsten har stått intill ån men är nu förkommen. Bebyggelsen är från slutet av 1800-talet och början av 1900-talet men idag, moderniserade. Sammantaget har området stort kunskapsvärde medan bruksvärdet och upplevelsevärdet är mindre.

Id i Forsök	Lämningstyp	Bedömning	Kommentar
Björklinge 179:1	Gravfält	Fornlämning	
Björklinge 179:2	Stensättning	Fornlämning	
Björklinge 179:3	Gravfält	Fornlämning	
Björklinge 338	Bytomt	ÖKL	Rickberga
Skuttunge 331	Bytomt	ÖKL	Gräfsta
Skuttunge 332	Lägenhetsbebyggelse	Uppgift om	Soldattorp
Skuttunge 337	Runristning	Uppgift om	Runsten

Områdets historia

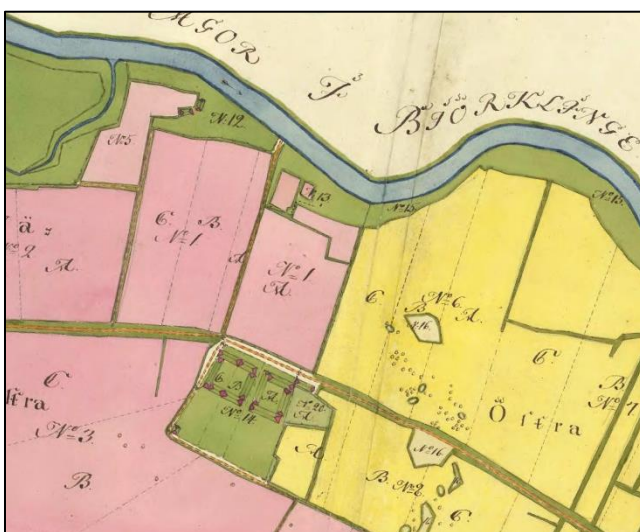
Rickberga by, som idag består av två gårdar, ligger intill ån. Mangårdsbyggnaden till den västra gården är uppförd år 1930. Resten av byggnaderna är byggda under de första årtiondena på 1900-talet. På den södra sidan av ån ligger Gräfsta by en bit från ån, ett annat läge som är vanligt i dessa trakter. Idag är byn uppsplittrad i tre enheter varav den mellersta utgör det äldre byläget där mangårdsbyggnaden kan vara byggd i slutet av 1800-talet.

Fornlämningar

Gravfältet som ligger på Kullhagen (**Björklinge 179:1-3**) visar med historiska kartors hjälp att under århundrandena har gravars övre konstruktion blivit bortodlade. På en karta från år 1764 kallades ängen öster om byn för Kullhagen, "E. en uti det östra Gärdet belägen äng, Kullhagen kallad, ...". Laga skifteskartan från år 1841 visar att **Björklinge 179:1**, **Björklinge 179:2** och **Björklinge 179:3** har utgjort ett och samma gravfält med minst 26 runda högar/stensättningar och minst 6 rektangulära stensättningar. År 1979 var endast två högar och två runda stensättningar synliga. Namnet Kullhagen tyder på att gravarna var synliga på 1700-talet. Fram till idag har minst 23 gravars övre konstruktion blivit bortodlade.

Karta över Rickberg från år 1841 med gravfältet utritat (Björklinge 179:1-3).

Karta över Gräfsta från 1771 som visar vägen ned till ån. Runstenen har stått öster om vägen nära ån. Även soldattorpet vid ån finns med.

Gravfältet (Björklinge 179:1-3) idag.

Bebyggelseenheter

På den norra sidan av ån har Rickberga sina ägor. Äldsta skriftliga belägg för Rickberga är "*rykebergha*" från år 1473 (DMS 1:3, sid 123). Två skattekvarnar omnämns under Rickberga i Upplands handlingar år 1546. En halv kvarnsten, som ligger som en trappsten till ett mindre uthus, är det enda som finns kvar av kvarnverksamheten. Storskiftet från år 1764 visar byns läge strax intill ån (**Björklinge 338**) där den ligger än idag.

På den södra sidan av ån har Gräfsta by sin mark. Äldsta skriftliga belägg "*Grensta*" är från år 1538 (DMS 1:3, sid 91). Storskiftekartan från år 1771 visar läget för byns tre gårdar (**Skuttunge 331**). Idag är endast en gård kvar inom 1771 års byläge. På samma karta syns intill åns södra strand Gräfstas soldattorp (**Skuttunge 332**). Det idag bortodlade soldattorpet representerar den delen av historien, när ett torp byggdes åt och användes av en indelt soldat i det ständiga knekthållet från 1600-talet till år 1901. Strax väster om soldattorpet rann en liten bäck ut i Björklingeån.

Förbindelser över ån

Enligt Rannsakingarna 1667–84 fanns en runsten i "*Gräfstad åbacka en sthen påskrifwen*". Enligt storskiftekartan över Gräfsta från år 1771 ligger Åbackarna utmed ån nära en äldre väg och fram till gränsen mot Dragby. Runstenen (**Skuttunge 337**) kan ha stått vid ett vad och närheten av den äldre vägen och gravfältet på andra sidan ån. Endast storskiftekartan visar den gamla vägen som går ned till ån. Vägen börjar vid byn och kan ha haft en övergång till andra sidan där gravfältet ligger.

Kulturmiljöhänsyn

Idag finns här inga hinder i vägen för fiskens vandringar på denna sträcka av Björklingeån. Byläget och gravfältet intill ån har ett kulturhistoriskt värde. Vad som döljer sig vid stränderna och åns botten går inte att säga enbart med en okulär inventering.

Samtliga stränder och åns botten kan dölja fornlämningar, varför försiktighet bör råda vid planering av olika vattenåtgärder. Alla åtgärder som kan påverka stränderna och åbotten bör undvikas eller göras med stor försiktighet tillsammans med arkeolog och/eller marinarknolog inom denna del av Björklingeån.

Rickberga, övre bilden: boningshusen. Nedre bilden: ekonomibyggnaderna.

Halv kvarnsten, det enda som minner om kvarnen som en gång låg intill ån.

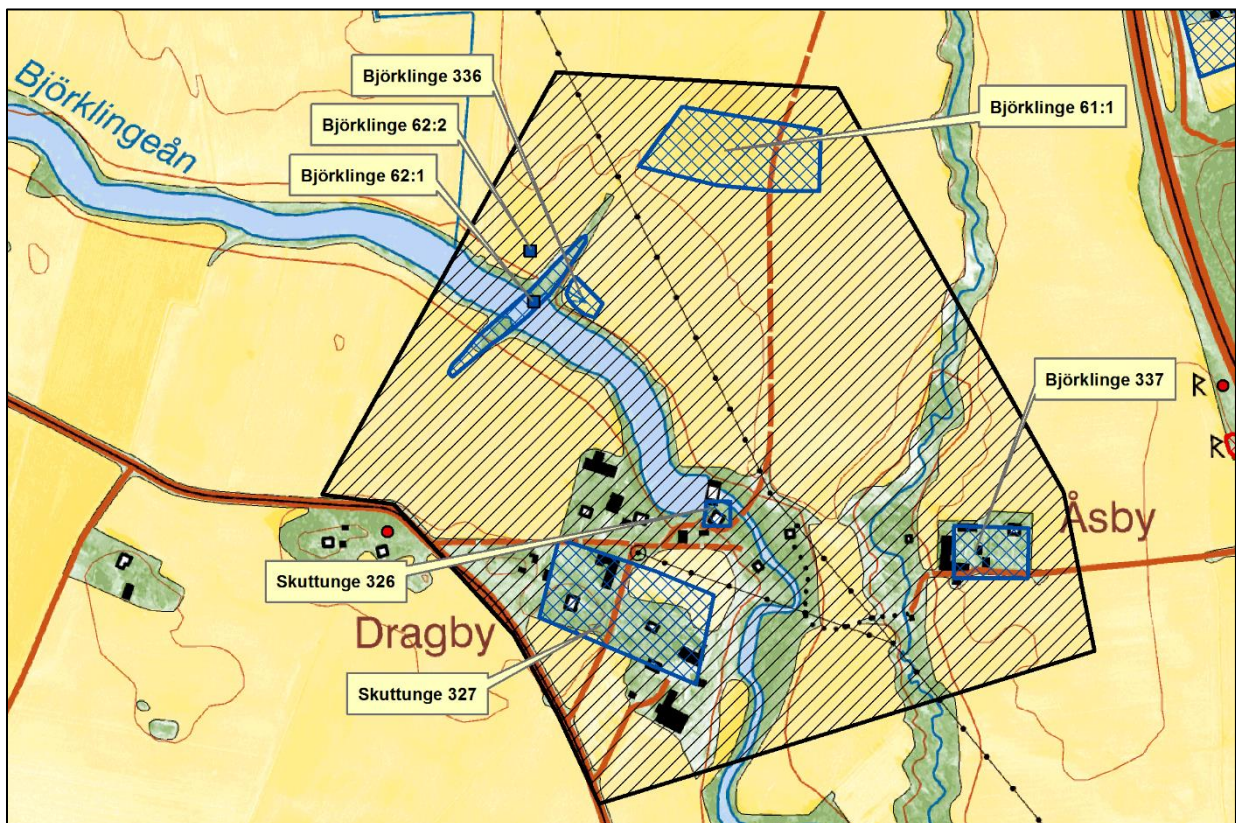
Kulturmiljö 14 – Dragby/Åsby

Kulturhistorisk bedömning

Mycket högt värde för kulturmiljön

Kulturmiljöområdet skyddas delvis av KML och ligger inom Riksintresseområde C30. Dammspeglarna har idag ett stort miljöskapande värde för den omgivande bebyggelsen och särskilt tillsammans med kvarngården och den till bostad varsamt ombyggda kvarnbyggnaden som står direkt nedströms dammen. Dammen har även kunskapsvärden genom sin konstruktion som en fungerande och välhållen klassisk skalmursdamm med skibord och bottenlucka. Nedströms dammen finns en äldre stenbro i tre spann över vattnets olika utlopp som även bär spår av den före detta sågen.

Dragby har en lång historia. I dess närhet men utanför kulturområdet finns ett gravfält från bronsåldern med en för regionen unik hällkista. Gravfältet ligger på åsen öster om gamla E4. Bynamnet tyder på att båtarna har behövts dras förbi fallet. Drälinge bys äldre läge och det bortodlade gravfältet visar att aktiviteter har funnits på båda sidor av ån. Rester av en gammal väg över ån mot Lund och sedan norrut visar på tidigare övergång över Björklingeån.

Id i Forsök	Lämningstyp	Bedömning	Kommentar
Björklinge 61:1	Bytomt	Fornlämning	Drälinge
Björklinge 62:1	Färdväg	Fornlämning	Väg
Björklinge 62:1	Gravfält	Bevakning	
Björklinge 336	Gravfält	Bevakning	
Björklinge 337	Bytomt	ÖKL	Åsby
Skuttunge 326	Småindustriområde	ÖKL	Såg, kvarn
Skuttunge 327	Bytomt	ÖKL	Dragby

Områdets historia

Åsbys bebyggelsen består av brädfodrade faluröda byggnader från slutet av 1800-talet och början av 1900-talet. En av ladugårdarna har haft ett mjölkkrum och framför står en i tegel uppförd vattencistern. Dragby bys bebyggelse är från 1900-talet.

Fornlämningar

Storskifteskartan över Drälinge från år 1765 visar att här har legat ett gravfält intill ån (**Björklinge 336**). Idag är gravarna överplöjda. Intill gravfält har en väg med bro gått över Björklingeån till Dragbys ägor (**Björklinge 62:1**). Vid lågvatten ska en brokista vara synlig. Drälinge bebyggelseläge (**Björklinge 61:1**) har legat nordväst om gravfältet.

Bebyggelseenheter

På den sydvästra sidan av ån har Dragby by sin mark. Äldsta skriftliga belägg "*i draghaby norre landz lotin*" är från år 1391 (DMS 1:3, sid 87). Namnets förled tycks ingå i fornsvenskans genitiv pluralis *dragha* av *drag* i betydelse 'båtdrag' (Svenskt ortnamnslexikon 2003: 61). I Björklingeån har flera små öar funnits intill byn och fortfarande finns ett fall kvar vid dammen. Det är mycket möjligt att man förr vid båtfärder tvingats dra båtarna förbi detta parti av ån och att byn därigenom fick sitt namn.

En ägodelning över Dragbys ägor skedde år 1708. Byns fem gårdar låg nära ån (**Skuttunge 327**). Idag finns endast två av dem kvar inom bytomten. Ytterligare två gårdar finns idag, som ligger intill ån norr om bytomten. De borde vara ditflyttade någon gång efter laga skiftet år 1859.

På den nordöstra sidan av ån har byn Drälinge legat (**Björklinge 61:1**). Äldsta skriftliga belägg "*jon j dreglinge*" är från år 1423 (DMS 1:3, sid 115). Byn flyttades omkring 1800 till en plats öster om gamla E 4 där byn fortfarande ligger (**Björklinge 335**). Orsaken kan ha varit två, bönderna ville komma åt mer åkermark och/eller de ville bo mer centralt.

Åsby som ligger öster om ån och öster om Dragby, har ett äldsta skriftligt belägg "*i asby*" från år 1399 (DMS 1:3, sid 130). Ägomätningen över Åsby år 1712 visar gårdens läge då och för samma som idag (**Björklinge 337**).

Kvarn

Det finns uppgifter om att en skattekvarn fanns under Drälinge år 1546. Den har troligen legat intill den norra sidan av ån, på samma plats där Dragbys kvarn idag ligger på den södra sidan. På kartan från år 1708 över Dragby är en byggnad uttritad i ån och texten lyder: "*6. En gl Miölhquarn som tillförnu gått med underfall men är nu förlorad och öde*". Detta läge kan ligga något sydöst om dagens kvarnläge. På storskiftet från år 1764 syns varken damm eller kvarn. Det är först på laga skifteskartan från år 1857 som det återigen syns en damm och vad som ser ut att vara en sammanbyggd kvarn och såg. Kvarnen byggdes om år 1872 och hade år 1940 bland annat två stenpar och en dubbel valsstol. Här fanns länge även en sågverksrörelse och kvarn och såg utnyttjade via dammen fyra meters fallhöjd via ett flertal turbiner. För att komplettera vattenkraften fanns då även en ångmaskin på 75 hkr (Winning 1940).

Karta över Dragby från år 1857 med såg och kvarn uttritade.

Kvarngården består av kvarnhus och två uthus, varav det ena uthuset har nedervåning av tegel och en övervåning av trä och möjligen även fungerat som mjölnarbostad (Kulturmiljöer i Uppsala kommun 1989:25). Byggnaderna har delvis moderniserats, särskilt då kvarnhuset som idag fungerar som bostad och som höjts en våning. Gården upplevs trots detta fortfarande som kvarngård, mycket tack vare sin placering intill dammen och med spår av tidigare tillopp från dammen in i kvarnhuset (Björklinge-Bälinge 1980:73). Av sågen finns idag inga spår.

Dragby kvarn år 1976. Foto Upplandsmuseet

Dragby kvarn idag. Foto Ida Dicksson

Förbindelser över ån

Nedströms dammen finns en äldre bro i tre spann varav det mittersta fortfarande är ett stenvälv och går över det utlopp som tidigare tillhörde den före detta sågen (Kulturhistorisk inventering 1980:26). Ytterligare en övergång har funnits, som gick nordväst om Dragby över ån och förbi Drälinges äldre byläge (**Björklinge 62:1**). På båda sidorna om ån sträcker sig här i stora delar en naturligt utbildad ravin med en sammanlagd längd av cirka 200 meter som har utnyttjats som färdväg och övergång över ån. Ravinen kan ha fördjupats något enligt samma princip som gäller för uppkomsten av hålvägar.

Dammen med kvarngården i bakgrunden. Foto Ida Dicksson

Den äldre bron i tre spann. Foto Ida Dicksson

Kulturmiljöhänsyn

Idag finns här en damm som utgör ett hinder i vägen för fiskens vandringar på denna sträcka av Björklingeån, den välbevarade dammen vid Dragby kvarn, som har gamla anor och ett högt kulturhistoriskt värde. Även bron har ett stort kulturhistoriskt värde. Namnet Dragby visar på att platsen förr i tiden vid båt färder tvingats dra båtarna förbi detta parti av ån. Detta innebär att området är mycket känsligt. Vad som döljer sig vid stränderna och åns botten går inte att säga enbart med en okulär inventering.

Samtliga stränder och åns botten kan dölja fornlämningar, varför försiktighet bör råda vid planering av olika vattenåtgärder. Alla åtgärder som kan påverka stränderna och åbotten bör undvikas eller göras med stor försiktighet tillsammans med arkeolog, industriantikvarie och/eller marinarknolog inom denna del av Björklingeån.

Åsbys boningshus.

Ladugården med vattencisternen.

Tre olika årgångar av bostadshus i Dragby.
Övre bilden. Till vänster, ett grönmålat enplanshus från 2000-talet.
Till höger: ett gulmålat tvåplanshus från början av 1900-talet
Nedre bilden: ett putsat hus från mitten av 1900-talet.

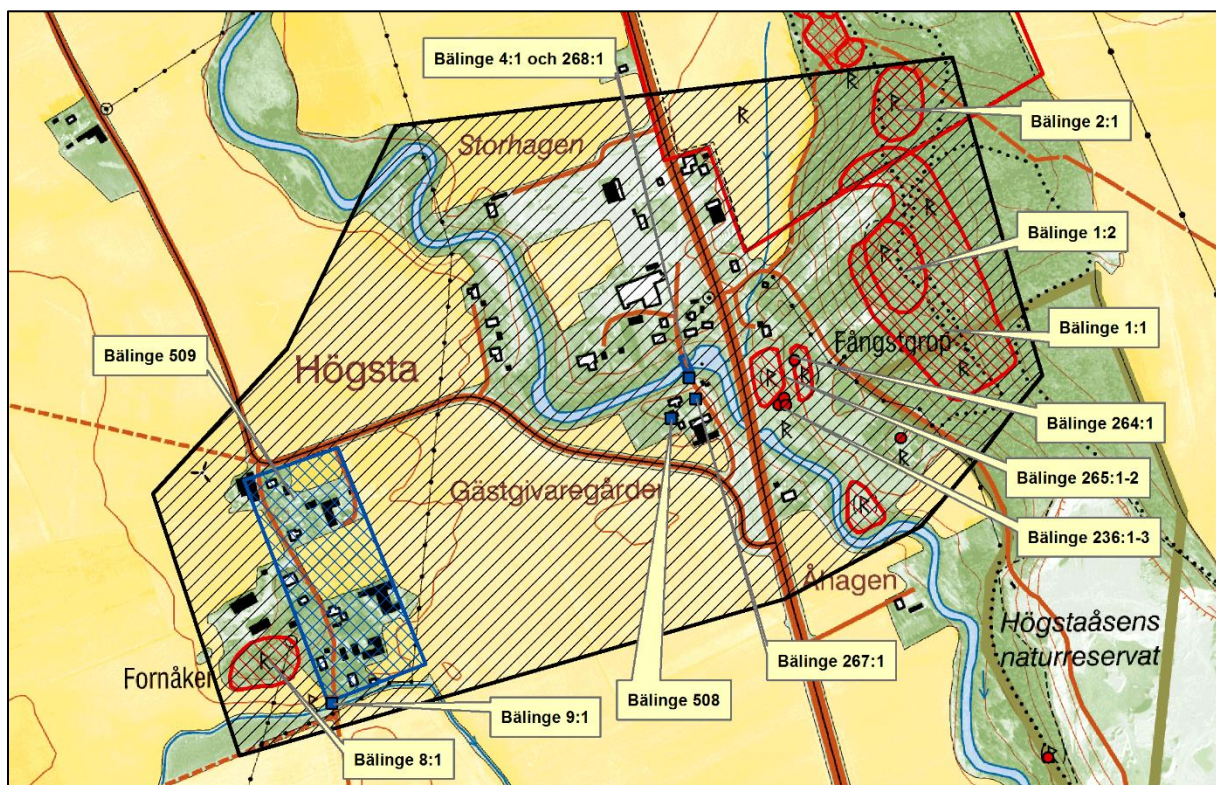
Övre bilden: ladugård från början av 1900-talet. Mellersta bilden: modern silo.
Nedre bilden: en övergiven jordkällare.

Kulturmiljö 15 – Högsta

Kulturhistorisk bedömning

Mycket högt värde för kulturmiljön

Kulturmiljöområdet omfattas delvis av KML och ligger inom Riksintresseområde C30. Inom området finns många fornlämningar från bronsålder och järnålder bland annat en fornborg, gravfält och två runstenar. Bebyggelsen med en radby, Högsta gästgiveri från 1700-talet samt andra byggnader av varierande ålder visar på en lång historia. Sammantaget ger detta ett högt kulturhistoriskt kunskapsvärde. Även upplevelsevärdet är mycket stort då här finns många stigar för att vandra genom gravfält och fornborg. Även gamla E4 har idag ett upplevelsevärde, kunskapsvärde och bruksvärde med sin långa historia. Vägen är fortfarande en livsnerv genom området men sedan E4 flyttats österut är här mindre trafik och takten är betydligt lugnare.

Id i Forsök	Lämningstyp	Bedömning	Kommentar
Bälinge 1:1	Gravfält	Fornlämning	
Bälinge 1:2	Fornborg	Fornlämning	
Bälinge 2:1	Gravfält	Fornlämning	
Bälinge 3:1	Stensättning	Fornlämning	
Bälinge 4:1	Runristning	Fornlämning	Runsten U 1119
Bälinge 8:1	Fossil åker	Fornlämning	Odlingsterrasser
Bälinge 9:1	Runristning	Fornlämning	Runsten U 1085
Bälinge 236:1	Hög	Fornlämning	
Bälinge 264:1	Fångstgrop	Fornlämning	
Bälinge 265:1-2	Fossil åker	Fornlämning	2 ryggade åkrar
Bälinge 266:1	Fossil åker	Fornlämning	Ryggade åkrar
Bälinge 267:1	Minnesmärke	ÖKL	
Bälinge 268:1	Bro	ÖKL	
Bälinge 508	Husgrund, historisk tid	ÖKL	Krog
Bälinge 509	Bytomt	ÖKL	Högsta

Områdets historia

Högsta by har idag byggnader som uppförts mellan 1850-talet och början av 1900-talet. Många av dem är brädfodrade timmerhus målade i falurött. Avståndet till ån från byn är cirka 250 meter. Vid åns södra strand ligger ett stenhus i två våningar från 1700-talet som har varit Högsta gästgivaregård men som numera är privatbostad. De rödfärgade ekonomibyggnaderna i närheten är från 1840-talet.

Länge var gamla E4, idag länsväg C 600, livsnerven genom området. Idag är här lugnare då E4 har flyttats österut. Men fortfarande finns småindustrier, bensinstation och ett möbelvaruhus bland den glesa villabebyggelsen.

Fornlämningar

Öster om länsväg C 600 ligger Uppsala Fotbollsgolf mitt bland fornåkrar av typen ryggade åkrar (**Bälinge 265:1** och **265:2**). Där finns också en fångstgrop dold i buskagen (**Bälinge 264:1**). På Högstaåsen finns en fornborg (**Bälinge 1:2**) med en vallgrav i norr och öst. Inuti borgen ligger ett gravfält (**Bälinge 1:1**) med två högar och 53 stensättningar. Genom vallen och strax nordöst om gravfältet går den gamla vägen, snarare stig, som ända fram till mitten av 1600-talet var huvudväg till och från Norrland. Högstaåsens naturreservat sträcker sig en bit in i kulturområdet. Här finns en stenvälsbro. Ett fragment av en runsten (**Bälinge 4:1**) finns uppe i brovalvets västra kant, nära valvkrönet. Vid Högsta by finns ytterligare en rest runsten (**Bälinge 9:1**).

Ryggade åkrar som böljar i landskapet (**Bälinge 265:1**).

Bebyggelseenheter

Hela kulturområdet ligger inom Högsta bys ägor. Äldsta skriftliga belägg "in Høghsta" är från år 1351 (DMS 1:3, sid 52). På 1500-talet består Högsta av tre skattehemman och år 1558 omnämns en skattekvarn. Var denna kvarn legat finns inga uppgifter om. Byn ligger idag kvar på samma plats som storskifteskartan från år 1765 visar och har delvis kvar sin radbyskaraktär (**Bälinge 509**).

Bebyggelse

Intill vägen nära ån låg en krog, Högsta gästgivaregård, enligt storskifteskartan över Högsta från år 1765. Den putsade stenbyggnaden i två våningar finns kvar än idag men nu ombyggd till privatbostad (**Bälinge 508**). I många hundra år var platsen en skjutsstation med skjutshåll för hästskjutsar. Härifrån skjutsades det till Uppsala i söder 1 ¼ mil och till Läby i norr 1 ½ mil.

Norr om bron gör vägen sin andra böj och invid vägen låg tre backstugor på 1700-talet. Enligt en senare karta var det soldattorp, torp och backstugor. Deras läge har varierat under årens lopp. Där soldattorpet stod finns idag ett modernare hus. Idag finns ett fåtal bostadshus och en industri i området.

Högsta gästgivaregård, byggd år 1765.

Ekonomibyggnader från 1840-talet.

Förbindelser över ån

Ån gör en stor sväng där gamla E4 går, även vägen gör sin första sväng här sedan Uppsala. Den väg som ligger väster om gamla E4, Kungsvägen, som den en gång har kallats, är vägens ursprungliga sträckning från 1640-talet. Drottning Kristina påbjöd år 1643 att tillfartsvägarna till Uppsala skulle dras rakt genom landskapet. Denna raka sträcka på 1,9 mil drogs från Uppsala till Björklinge kyrka för transporter till och från Norrland. Den troliga orsaken till att båda vägarna gör en sväng just här är för att undvika ett bredare parti av Björklingeån som finns mellan de båda vägarna. Om vägen hade dragits rakt fram från början hade den hamnat precis över det breda partiet, vilket hade medfört att en längre bro hade behövts byggas än de två som nu finns.

Vid vägens ursprungliga sträckning över ån finns en stenvalvsbro (**Bälinge 268:1**) där själva stenvalvet och cirka en meter upp kan vara några hundra år gammal. Den äldsta kartan som visar en bro på denna plats är storskifteskartan över Högsta från år 1765. Det troliga är dock att en bro har funnits här åtminstone sedan vägen byggdes på 1640-talet. Dagens bro över länsväg C600 är en betongbro av senare datum.

Stenvalvsbro (Bälinge 268:1).

Kulturmiljöhänsyn

Idag finns inga uppenbara hinder i vägen för fiskens vandringar på denna sträcka av Björklingeån. Området har nyttjats under minst 4 000 år och Björklingeån har troligen haft stor betydelse för rörligheten under många av dessa år. Bron är gammal och med ett kulturhistoriskt värde. Vad som döljer sig vid stränderna och åns botten går inte att säga enbart med en okulär inventering.

Samtliga stränder och åns botten kan dölja fornlämningar, varför försiktighet bör råda vid planering av olika vattenåtgärder. Alla åtgärder som kan påverka stränderna och åbotten bör undvikas eller göras med stor försiktighet tillsammans med arkeolog och/eller marinarknolog inom denna del av Björklingeån.

Några byggnader i Högsta by.

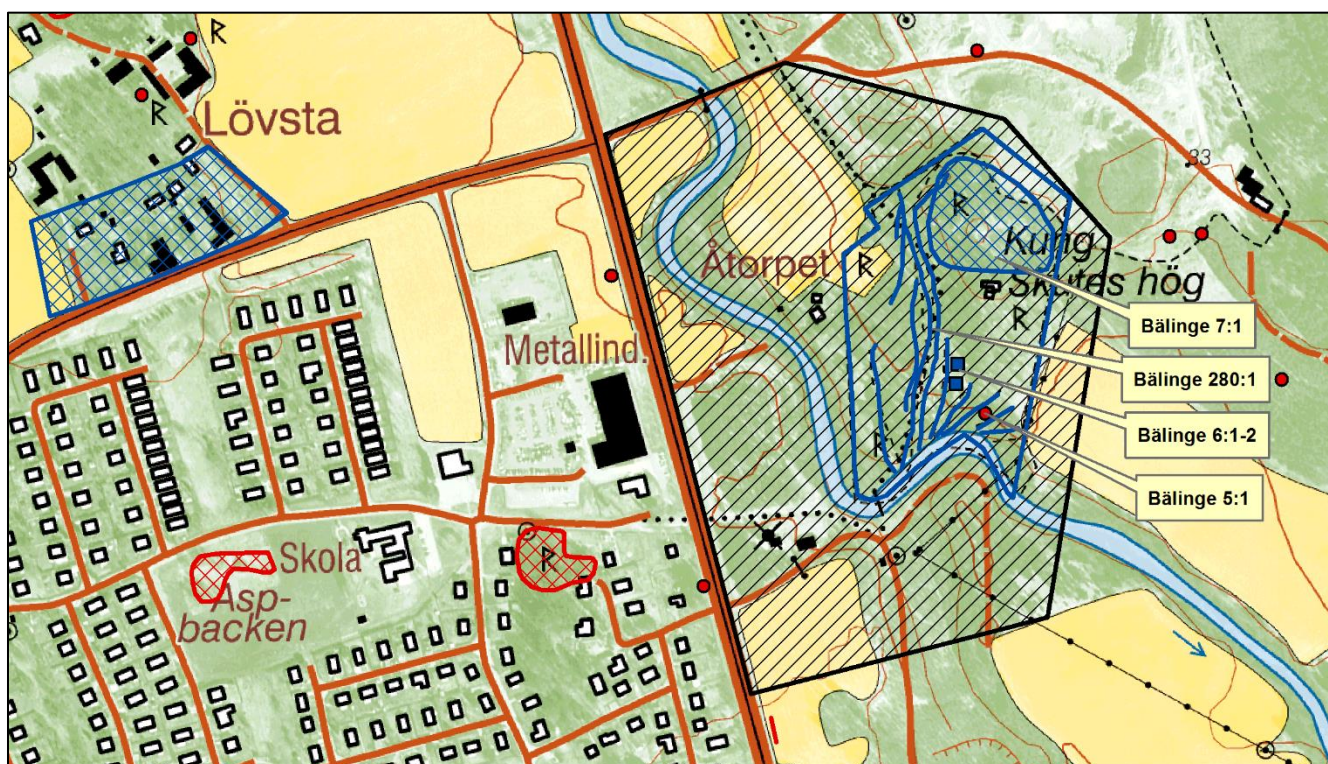
Runsten U 1085 (Bälinge 9:1) och minnesmärket över Högsta gästgiveri från år 1887 (Bälinge 267:1).

Kulturmiljö 16 – Lövsta/Lövstalöt

Kulturhistorisk bedömning

Mycket högt värde för kulturmiljön

Kulturmiljöområdet omfattas delvis av KML och ligger inom Riksintresseområde C30. Ett gammalt hålvägssystem som utgår från Björklingeåns strand upp mot kung Skutes hög visar att platsen har varit välbesökt under många hundra fram till mitten av 1600-talet då gamla E4 byggdes för färd till och från Norrland. Gravfältet med kung Skutes hög har haft stor betydelse för området. Det kulturhistoriska kunskapsvärdet och upplevelsevärdet är högt här. Idag finns här parkering, upplysningsskylt, grillplats, fikabord och stigar som förstärker upplevelsevärdet och gör att även bruksvärdet är högt.

Id i Forsök	Lämningstyp	Bedömning	Kommentar
Bälinge 5:1	Gravfält	Fornlämning	
Bälinge 6:1	Stensättning	Fornlämning	
Bälinge 6:2	Gravliknande lämning	ÖKL	
Bälinge 7:1	Gravfält	Fornlämning	
Bälinge 280:1	Färdvägssystem	Fornlämning	Hålvägar
Bälinge 435:1	Gränsbestämt område	Fornlämning	

Områdets historia

Större delen av kulturmiljön ligger inom Lövsta ägor. Området avgränsas i väst av gamla E4. Idag är en stor del skogsmark. En telemast finns idag inom området. Här finns en parkeringsplats innan vägbommen, en bit in på den väg som leder ned till ån. Vid ån ligger en grillplats med fikabord. En upplysningsskylt om de fornlämningar som finns i närheten är uppsatt intill den lilla träbro som leder över ån mot de ännu väl synliga fornlämningarna, flera hålvägar och Kung Skutes hög.

Fornlämningar

På norra sidan av ån, på Uppsalaåsen sluttning, finns elva hålvägar (**Bälinge 280:1**) i sluttningen upp mot ett gravfält (**Bälinge 7:1**). Tidigare färdades människorna till häst eller till fots på land. De valde torra marker, gärna sand/grusåsar såsom Uppsalaåsen. Generationer nötte på marken och valde nya stigar intill de gamla när det var för blött och lerigt. Vid sådana här sluttningar bildas därför efter årtionden/århundranden av slitage, dessa hålvägssystem. Ju längre hålvägarna nyttjades desto djupare blir de. Förutsättning för att ta sig över Björklingeån fanns här där ån var grund och smal, därav alla hålvägar just här. Dessa hålvägar utgör huvudvägen till och från Norrland från förhistorisk tid fram till mitten av 1600-talet då den gamla E4 byggdes för häst och vagn. På storskifteskartan över Lövsta från år 1765 finns en stig/väg utritad denna sträcka.

Upp på åsen ligger den största gravhögen i området, kung Skutes hög. Skute var troligen inte kung, möjligen hövding, men han bör ha varit mäktig då högen placerades på krönet av åsen vid vägen så att alla som passerades förbi kunde se den. Ytterligare fem mindre högar finns på gravfältet. Gravfältet gränsar i norr och nordöst till ett grustag där en boplats funnits men som nu är helt borttagen.

Kung Skutes hög (Bälinge 7:1).

Förbindelser över ån

I norra delen av området finns en väg med en bro av betong, där en vägbom är uppsatt precis innan bron. Vägen går mellan väg C 600 och ett stort grustag. Vid det gamla vadstället med hålvägssystemet finns en mindre modern gångbro av trä över Björklingeån.

Gångbro över Björklingeån.

Kulturmiljöhänsyn

Idag finns här inga hinder i vägen för fiskens vandringar på denna sträcka av Björklingeån. Området har haft stor betydelse för transporter under mycket lång tid, både på land och på ån. Vad som döljer sig vid stränderna och åns botten går inte att säga enbart med en okulär inventering.

Samtliga stränder och åns botten kan dölja fornlämningar, varför försiktighet bör råda vid planering av olika vattenåtgärder. Alla åtgärder som kan påverka stränderna och åbotten bör undvikas eller göras med stor försiktighet tillsammans med arkeolog och/eller marinarknolog inom denna del av Björklingeån.

Gravfält (Bälinge 7:1).

Hålvägssystem (Bälinge 280:1).

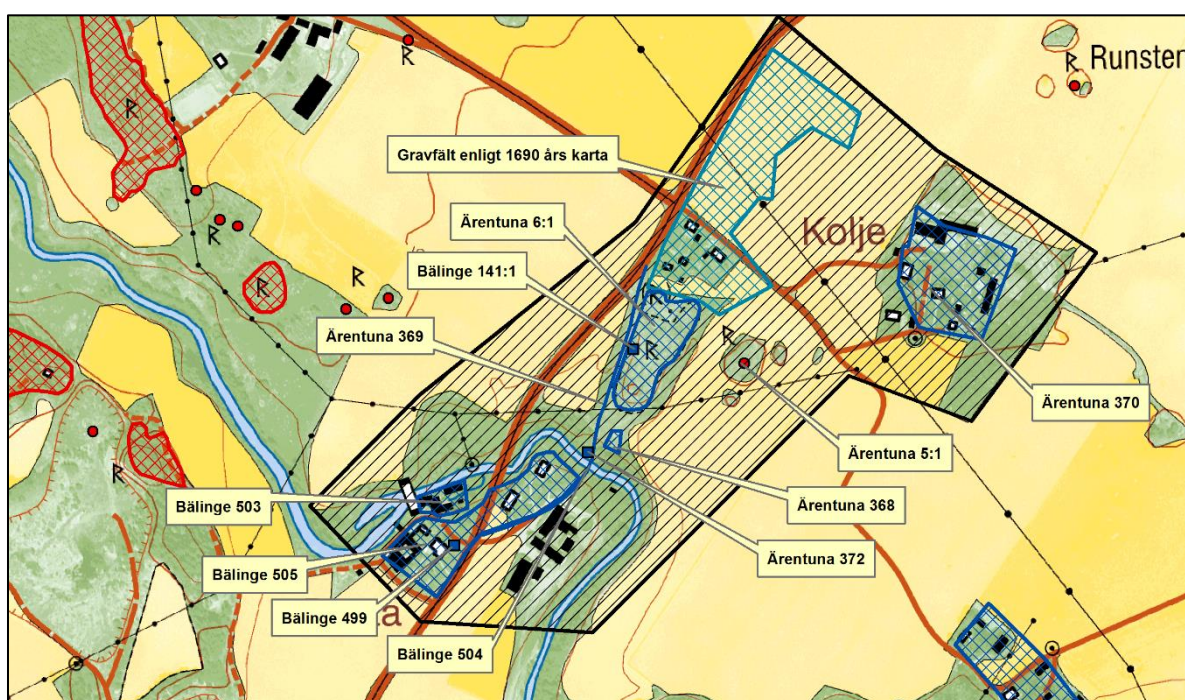
Kulturmiljö 17 – Rosta/Kolje

Kulturhistorisk bedömning

Mycket högt värde för kulturmiljön

Kulturmiljöområdet omfattas delvis av KML och ligger inom Riksintresseområde C30. Såg- och kvarngården har gamla anor och det rika byggnadsbeståndet, huvudsakligen från 1907, är ovanligt välbevarat och en god representant för en typiskt uppländsk storbondgård från seklets början. En historisk fördjupning och en invändig inventering av kvarn- och sågverket samt det eventuella garveriet skulle behövas för att bedöma om hela gårdsmiljön möjligen kan vara av byggnadsminnesklass.

Miljön kring det gamla broläget öster om dagens bro är mycket intressant. En runsten har stått vid den norra stranden. Idag är den flyttad en bit norrut till höggravfältet som tidigare har varit mycket större.

Id i Forsök	Lämningstyp	Bedömning	Kommentar
Bälinge 141:1	Runristning	Fornlämning	Runsten U 1021 är upprest i Ärentuna socken
Bälinge 499	Runristning	Uppgift om	Runstenen U 1021
Bälinge 503	Småindustriområde	ÖKL	Såg och kvarn
Bälinge 504	Bro	Uppgift om	
Bälinge 505	Bytomt	ÖKL	Rosta
Ärentuna 5:1	Hög	Fornlämning	
Ärentuna 6:1	Gravfält	Fornlämning	
Ärentuna 368	Lägenhetsbebyggelse	Uppgift om	Soldattorp
Ärentuna 369	Färdväg	ÖKL	Väg
Ärentuna 370	Bytomt	ÖKL	Kolje
Ärentuna 372	Runristning	Uppgift om	Runsten U 1021

Områdets historia

Rosta by ligger vid en krök av Björklingeån och har legat där sedan åtminstone 1690-talet. Dagens väg anlades år 1959 och går väster om den norra gården vars boningshus, en tvåvåningsbyggnad av trä uppfördes år 1924. Innan bygget revs tre hus som stod ungefär på samma plats, två av grunderna är fortfarande synliga. Timret från de rivna byggnaderna återanvändes till att bygga upp det gula huset. Ekonomibygnaderna, alla rödmålade, är från 1890-talet.

Fornlämningar

Strax norr om ån ligger ett gravfält med stora gravhögar (**Ärentuna 6:1**) väl synliga i det flacka landskapet. Inom gravfältet finns idag åtta högar, nio runda stensättningar, tre rektangulära stensättningar och en skeppsformig stensättning. Detta gravfält har varit betydligt större än dagens utsträckning. På en karta över Kolje från år 1690 är området norr om gravfältet benämnt som "ättebackar och grafar alt över". På området där gravarna är synliga idag, står det "hage med ättebackar uth". Detta innebär att gravfältet har varit minst 450 meter långt jämfört med dagens 150 meter. Kartan visar att 2/3 av gravfältet är bortodlat. Högen **Ärentuna 5:1** är utritad som en rund åkerholme. 75 år senare visar storskifteskartan från år 1764 att redan då har det norra områdets gravar blivit bortodlade då marken nyttjades som åker. Gravarna fanns kvar på den södra delen "Skarp Beteshage med Ättebackar uti". På laga skiftet från år 1871 är sex högar utritade med en liten rest sten på toppen. Idag står en runsten (**Bälinge 141:1**) intill vägen vid gravfältet. Den är ditflyttad från en av gårdarna i Rosta år 2015 (**Bälinge 499**). Runstenens ursprungliga läge (**Ärentuna 372**) är enligt Johannes Bureus (1568–1652) "Vidh Rostadha konungshögdar i Ärentuna. Vid Broenden åt prestegården".

Kartor över Kolje från åren 1690 och 1764.

Bebyggelseenheter

Äldsta skriftliga belägg "in rostum parschia belling" är från år 1341. På 1500-talet bestod Rosta av två skattehemman. En ägomätning skedde år 1690 som visar byns tre gårdars läge intill ån (**Bälinge 505**). På storskiftet från år 1766 har de tre gårdarna blivit sex.

På den norra sidan av ån, väster om den gamla vägens sträckning, har Backa sina ägor. En av gårdarna i byn var prästgården (**Ärentuna 367**). Äldsta skriftliga belägg "Backa, Backe" är från år 1540 (DMS 1:3, sid 211). Byn ligger utanför detta kulturområde cirka 600 meter norr om Björklingeån.

Nordöst om ån har Kolje sina ägor. Äldsta skriftliga belägg "*j koløghum j ærnatuna sokn*" är från år 1369 (DMS 1:3, sid 214). Ägodelning från år 1691 visar var byn låg och fortfarande ligger (**Ärentuna 379**). Koljes soldattorp (**Ärentuna 368**) har legat mellan ån och gravfältet. Soldattorpet är med på två kartor från år 1764 och år 1766. Inga lämningar är idag synliga ovan mark.

Bebyggelse

Vid bron intill ån fanns två byggnader av okänd funktion enligt kartan från år 1766. Idag står en gammal smedja från 1890-talet cirka 30 meter öster från byggnadernas lägen. En av byggnaderna på kartan kan ha varit en smedja som flyttades från vägen till stället den står på idag.

Såg och kvarn

Såg- och kvarngården har gamla anor. Två skattekvarnar fanns här år 1546 men redan elva år senare hade en av dem försvunnit. År 1566 omnämns en Sankt Erikskvarn (DMS 1.3, sid 639). En damm syns på storskifteskartan från år 1766 och en kvarn ligger intill öster om den. Karttexten lyder: *W "En skattlagd Wattenqvarn tillhörig N.1, gjer årl: till kronan 5 tnr spannmål i ränta, går allenast höst och vår"*. På laga skifteskartan från år 1864 har verksamhetsområde byggts ut ytterligare.

Storskifteskartan från år 1766 och laga skifteskartan från år 1864.

Nästan hela det nuvarande bygnadsbeståndet kring verksamheten uppfördes omkring år 1907 och är ovanligt välbevarat. Gården är en god representant för en rik uppländsk storbondgård från seklets början. Här finns en mangårdsbyggnad med artikulerad ljus panelarkitektur, glasveranda och torn, en helt kringbyggd fägård och en välbevarad parstuga. Intill ån ligger en stor fyravåningars kvarn sammanbyggd med ett sågverk med kerattbana direkt från den stora dammen samt skorsten som skvallrar om ångmaskinen på 75 hkr, en byggnad som möjligen kan ha fungerat som garveri samt flera överloppsbyggnader av okänd funktion (Kulturhistorisk bebyggelseinventering 1980:29). Sammanbyggda kvarnar och sågar med ångmaskin var extra vanligt förekommande i Uppland där vattenkraften var opålitlig (Björklinge-Bälinge. 1980:59) och Rostas kvarn och såg med tillhörande bebyggelse är ett typiskt exempel på detta.

Kvarnen byggdes om år 1921 då den också fick nytt kvarnverk med bland annat två stenpar och en valsstol samt elektrisk belysning. Vattenkraften i dammen ger fyra fallmetrar och dessa gav kraft till ett flertal turbiner (Winning 1940). Om sågverket vet vi mindre. Kvarnen och sågen drevs av samma

släkt från år 1793 och långt in på 1900-talet. Dammen har brutit två gånger på senare tid, dels på 1990-talet, dels år 2013. Vid det senare tillfället blev ån torrlagd uppströms till Lövstalöt.

Rosta såg och kvarn år 1976. Foto Upplandsmuseet.

Rosta såg och kvarn idag. Foto Ida Dicksson.

Förbindelser över ån

Den äldre vägsträckningen (**Ärentuna 369**) gick öster om Rosta över en bro (**Bälinge 504**) som inte finns idag och vidare på andra sidan ån mot Skällsta. Den nya sträckningen, dagens landsväg och bro, byggdes år 1959.

Kulturmiljöhänsyn

Idag finns här en damm som utgör ett hinder i vägen för fiskens vandringar på denna sträcka av Björklingeån, dammen vid Rosta kvarn och såg, som har gamla anor. Den gamla bronns läge öster om dagens bro ligger på en mycket intressant plats vid ån där en runsten har stått på den norra stranden och i närheten finns rester kvar av ett höggravfält. Detta innebär att området är mycket känsligt. Vad som döljer sig vid stränderna och åns botten går inte att säga enbart med en okulär inventering.

Samtliga stränder och åns botten kan dölja fornlämningar, varför försiktighet bör råda vid planering av olika vattenåtgärder. Alla åtgärder som kan påverka stränderna och åbotten bör undvikas eller göras med stor försiktighet tillsammans med arkeolog, industriantikvarie och/eller marinarknolog inom denna del av Björklingeån.

Vänstra bilden. Rosta såg och kvarn. Högra bilden: byggnad intill ån. Foto Ida Dicksson.

Smedja från 1890-talet intill ån.

Den södra gården vid kvarnen. Foto Ida Dicksson

Den norra gården med byggnader från sekelskiftet 1900.

Gravfält (Ärentuna 6:1).

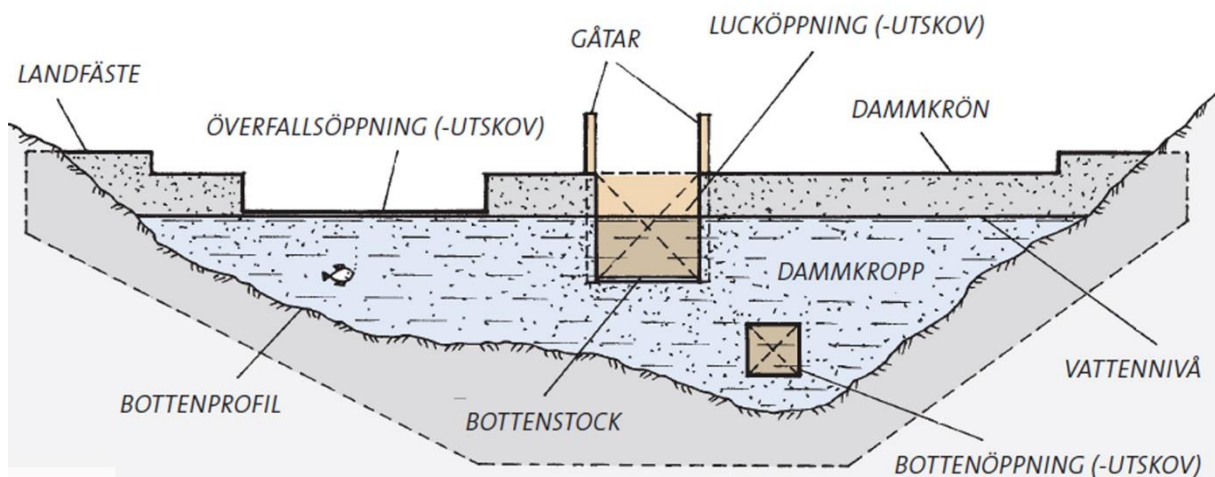

Den gamla vägen (Ärentuna 369) förbi gravfältet.

Ordförklaring

Dammar

De dammarna som förekommer i denna inventering är skalmursdammar uppbyggda av sten med en inre mjukare tätkärna, ibland förstärkta i efterhand med betong huvudsakligen på uppströmssidan av dammkroppen. Samtliga dammar är eller har varit verksdammar, vilket betyder att deras funktion varit att samla fallhöjd och via utskov styra vatten till turbiner eller vattenhjul i en vattendriven verksamhet som en kvarn eller såg. Här följer ytterligare några dammtermer. Skissen är hämtad ur *Dammägarens handbok* av Ida Dicksson och Bengt Spade 2016.

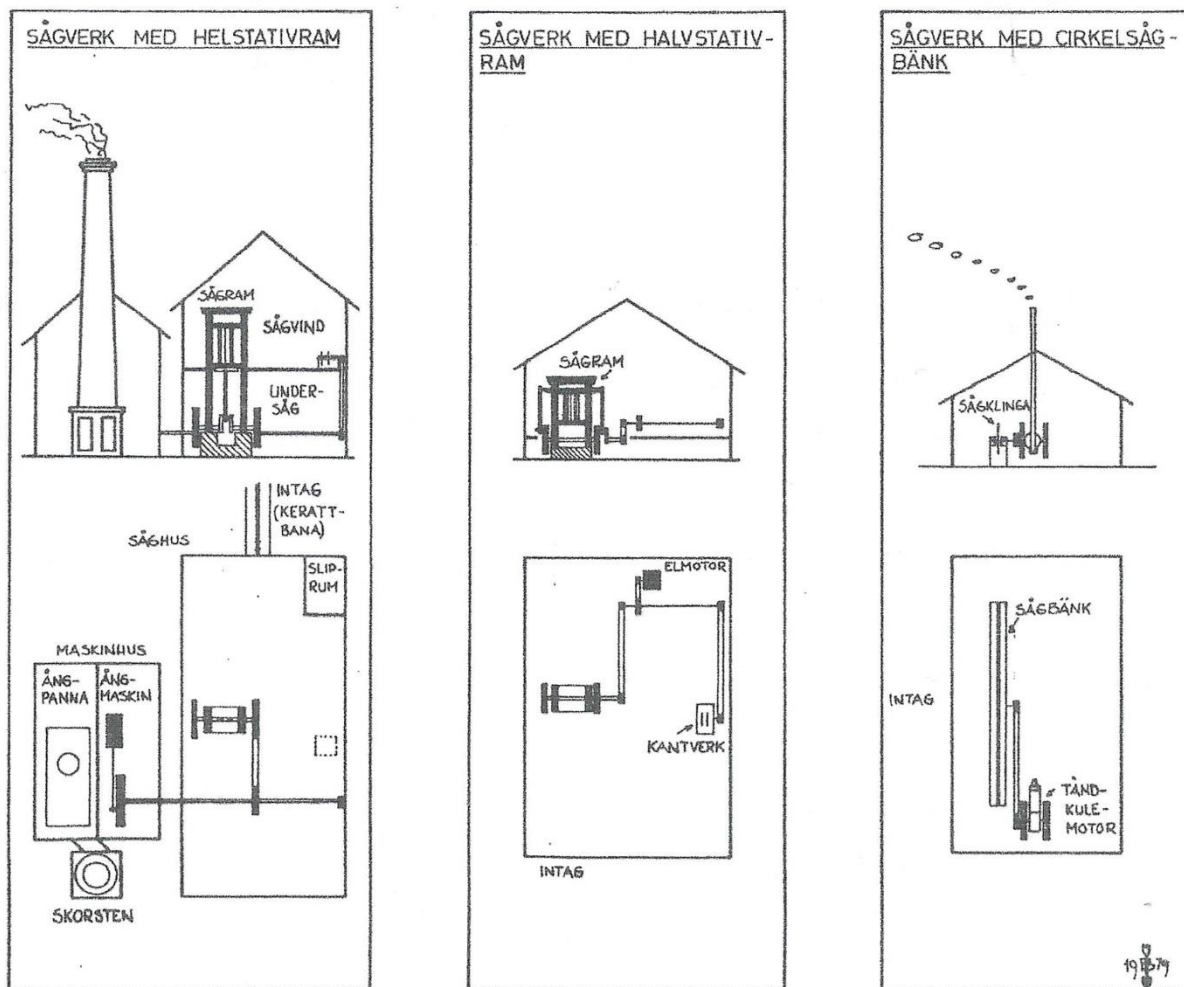

©Bengt Spade

Sågverk

De tidigaste sågverken var vattendrivna en-bladiga ramsågar. Under perioden 1850–1950 dominerade sågverk med flerbladiga hel- och halvstativramar. Efter sekelskiftet började ramsågen dock undanträngas av cirkelsågar. Ångmaskinen var sågverkens viktigaste kraftkälla under 1800-talets senare del. Under 1900-talet har nästan alla sågar inrättats för drift med el- eller oljemotorer. Såghusen har med något undantag alltid byggts i trä medan ångmaskinerna inrymdes i maskinhus av tegel.

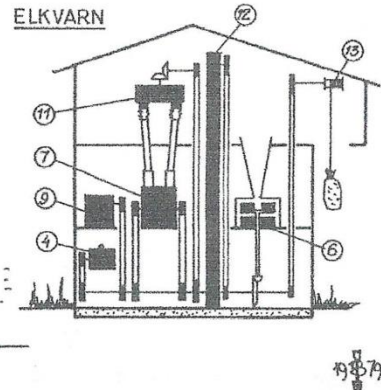
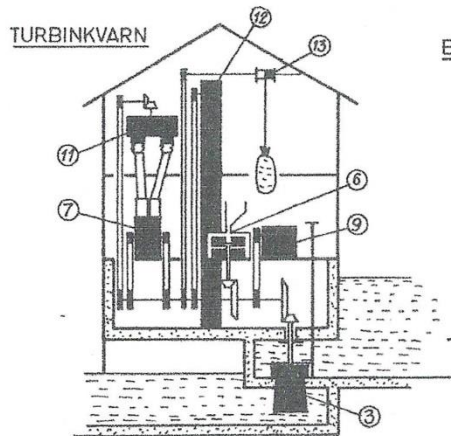
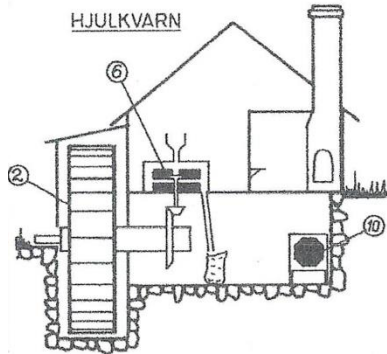
Ett ramsågverk med helstativram består som regel av två våningsplan, sågvinden där själva sågningen sker och undersågen där transmissionen och sågramens nedre del fanns. Här följer ytterligare några sågtermer. Skissen är hämtad ur *Industriminnen i Götene kommun* av Eric Julihn och Bengt Spade, 1979. Skissen är gjord av Bengt Spade.

©Bengt Spade

Kvarnar

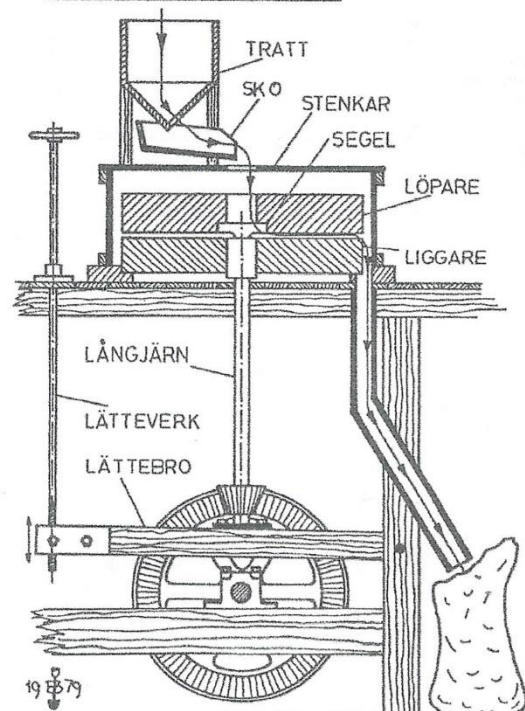
En kvarn är som regel en högre och inte lika lång byggnad som ett sågverk. En kvarn består av flera våningar som kallas för bottnar. Siktboten är den våning där sikten fanns, oftast den översta våningen. På malbotten skedde själva malningen och på transmissionsbotten längst ner fans transmissionen mellan kraften och kvarnstenarna eller valsarna. En stenkvarn kallas en kvarn där malden mals mellan två stenar i ett stenpar. En valskvarn kallas en kvarn där malden mals mellan ett eller flera par valsar i enkla eller dubbla valsstolar. Många kvarnar hade både stenpar och valsstolar. Här följer ytterligare några kvarntermer. Skissen är hämtad ur Industriminnen i Götene kommun av Eric Julihn och Bengt Spade, 1979. Skissen är gjord av Bengt Spade.

Vanlig kvarnutrustning:

1 Kvarnvingar	}	Drivkraft
2 Vattenhjul		
3 Vattenturbin		
4 Elmotor		
5 Tändkulemotor		
6 Kvarnstenar	}	Förmalning
7 Valsstol		
8 Kross		
9 Spetsmaskin		
10 Sexkantsikt		
11 Plansikt	}	Hantering
12 Elevator		
13 Säckhiss		
14 Decimalvåg		
15 Magasinkärra		
16 Utsädesrens	}	Övrigt
17 Betmaskin		

GENOMSKÄRNING AV STENPAR

Fornsök – begrepp

Fornlämning – lämning efter människors verksamhet under forna tider, som tillkommit genom äldre tiders bruk och som är varaktigt övergiven. Lämningen ska ha tillkommit före år 1850. Dessa är automatiskt skyddade enligt lagen. Detta innebär att det inte krävs något myndighetsbeslut för att en fornlämning ska vara skyddad. Detta innebär också att en nypptäckt fornlämning omedelbart har ett skydd.

Bevakning –förkortning för *bevakningsobjekt*, används främst i de fall där lämningarnas status inte kunnat avgöras vid okulär besiktning, utan måste utredas vidare.

ÖKL – förkortning för *övrig kulturhistorisk lämning*, används för lämningar som enligt rådande praxis vid registreringstillfället inte utgör fornlämning men ändå anses ha ett antikvariskt intresse. Bedömningen används även för sådana lämningstyper som vanligen inte betecknas som lämningar, till exempel Fyndplats, Plats med tradition och Fyndsamling. De lämningar som är registrerade som ÖKL har inte samma lagskydd som fornlämningar (Kulturmiljölagen (1988:950).

Uppgift om – används om lämningen endast är känd via tidigare uppteckningar eller muntlig källa, men inte återfunnits eller eftersökts.

REFERENSER

Litteratur

- Aspeborg, A & Östling, A. Hus och härdar i Skärna. Riksantikvarieämbetet UV GAL Rapport 2005:6). 2005.
- Berglund, Kristina, *Wattholma. bruksmiljö med anor från medeltiden*. [www 2017-12-17]
<http://www.kulturiuppland.se/wattholma1.pdf>
- Björklinge-Bälinge. Kulturhistorisk bebyggelseinventering*. Upplandsmuseet, 1980
- Det medeltida Sverige (DMS) 1:2 Uppland (Göran Dahlbäck, Olle Ferm, Sigurd Rahmqvist). Stockholm 1984.
- Det medeltida Sverige (DMS) 1:3 Uppland (Olle Ferm, Sigurd Rahmqvist, Gunnar T Westin). Stockholm 1982.
- Ekström, Frans, *Vattholma och Trollbo – jord, järn, marmor, mässing*. 1986
- Franzén, Britt-Marie & Ulfhielm, Anna. Människans avtryck i landskapet – resultat från tre säsongers fornminnesinventeringar förstärker bilden av äldre bebyggelse längs samtida vattenleder. Länsstyrelsens i Uppsala län meddelandeserie 2014:03.
- Holmberg, Torulf, Göra ör efter sina söner. Runstenen vid Åby och ett vadställe i Björklinge. Fornvännen 1974, sid 202.
- Julihn, Eric, Spade, Bengt, *Industriminnesinventering i Götene kommun*. 1979
- Kulturhistorisk bebyggelseinventering i Uppsala kommun 1976–1978. Delar av Björklinge, Bälinge, Gamla Uppsala, Lena, Skuttunge, Tensta och Ärentuna socknar*. Upplandsmuseet, 1980
- Kulturmiljöer i Uppsala kommun*. 1989. Kulturnämnden och Upplandsmuseet (Uppsala 1989)
- Rapport om skolbyggnader i Uppsala kommun, del 3 1991. Folkskolehus inom Björklinge, Bälinge, Norra Hagunda och Wattholma kommuners område från 1842 till 1970-talet. Stadsarkivets skriftserie nr 7.
- Spade, Bengt, Törnblom, Mille, *Tag hand om tekniken*. 1997
- Rahmqvist, Sigurd. Sätessgård och gods. De medeltida frälsegodsens framväxt mot bakgrunden av Upplands bebyggelsehistoria. Diss. Stockholm. 1996.
- Storvreta fördjupad översiktsplan 2012*
- Svensk trävaruhantering*. 1954
- Upplands runinskrifter del 4 (SRI band 9, 1953–1958)
- Winning, Jacob, *Svenska kvarnar*. 1940

Internet [2017-12-17]

- www.bjorklinge.nu/nyheter/406-gamla-kvarnen-vid-nyby-shar-brunnit-ner.html
- www.scribo.se/broar-over-fyrisan-ensta
- www.digitaltmuseum.se/011023937633/handske
- www.roslagen.se/111669/Wattholma-bruk/
- www.lanmateriet.se

Arkiv

- Institutet för språk och folkminnen – Ortnamnsregistret (SOFI).
Riksantikvarieämbetet (RAÄ)
Fornminnesinformationssystemet, FMIS/Fornsök.
Samla.
Antikvarisk – Topografiska arkivet (ATA).

BILAGA 1

www.lantmateriet.se

FYRISÅN

Kulturområde 1 – Vattholma

Lantmäteristyrelsens arkiv

- 1710, Trollbo, ägomätning, B40-22:1
- 1733, Vattholma, ägodelning, B40-24:2
- 1757, Vattholma, storskifte, B40-24:3
- 1714, Lenaberg, ägodelning, B40-15:1
- 1738, Lenaberg, ägodelning, A23:149
- 1759, Lenaberg, storskifte, B40-15:3
- 1866, Lenaberg, laga skifte, B40-15:4
- 1716, Kunsta, ägomätning, B40-14:1

Lantmäterimyndigheternas arkiv

- 1733, Vattholma, arealavmätning, 03-LEN-12
- 1757, Vattholma, storskifte, 03-LEN-20, sidan 2

Rikets allmänna kartverks arkiv

- 1859–63, Tensta, Häradsekonomiska kartans blad J112-92-22
- 1952, Ekonomiska kartan, Lena J33-1211b54

Kulturområde 2 – Ånge/Edshammar

Lantmäteristyrelsens arkiv

- 1707, Ånge, skattläggningsberedning, B40-25:1
- 1762, Ånge, storskifte, B40-25:2
- 1854, Ånge, laga skifte, B40-25:3
- 1691, Edshammar, geometrisk avmätning, B40-7:1
- 1911, Edshammar, laga skifte, B40-7:3

Lantmäterimyndigheternas arkiv

- 1707, Ånge, arealavmätning, 03-LEN-5
- 1762, Ånge, storskifte, 03-LEN-24
- 1859, Ånge, laga skifte, 03-LEN-60
- 1691, Edshammar, arealavmätning, 03-LEN-1, sidan 3
- 1750, Edshammar, karta, 03-LEN-18
- 1912, Edshammar, laga skifte, 03-LEN-78

Rikets allmänna kartverks arkiv

- 1859–63, Tensta, Häradsekonomiska kartans blad J112-92-22
- 1952, Ekonomiska kartan, Storvreta J133-1210b54

Kulturområde 3 – Husby/Årby

Lantmäteristyrelsens arkiv

- 1753, Husby, storskifte, B40-10:1
- 1772, Husby, storskifte, B40-10:2
- 1843, Husby, laga skifte, B40-10:3
- 1763, Årby, storskifte på hemägor, B40-26:1
- 1801, Årby, laga delning, B40-26:5
- 1815, Årby, storskifte, B40-26:6
- 1861, Årby, laga skifte, B40-26:7

Lantmäterimyndigheternas arkiv

- 1753, Husby, delning, 03-LEN-19
- 1773, Husby, storskifte, 03-LEN-27, sidan 2

1849, Husby, laga skifte, 03-LEN-56
1691, Årby, arealavmätning, 03-LEN-4
1764, Årby, storskifte, 03-LEN-25
1816, Årby, storskifte, 03-LEN-47
1867, Årby, laga skifte, ägobyte, 03-LEN-64
Rikets allmänna kartverks arkiv
1859–63, Erentuna, Häradsekonomiska kartans blad J112-84-2
1952, Ekonomiska kartan, Storvreta J133-1210b54

Kulturområde 4 – Östa/Ekeby

Lantmäteristyrelsens arkiv

1691, Östa, ägodelning, A16:143-4
1764, Östa, storskifte, B87-27:1
1843, Östa, laga skifte, B87-27:3
1640, Ekeby, geometrisk avmätning, B22-7:5:76 102-04, sidan 2
1705, Ekeby, ägomätning, B22-7:1
1845, Ekeby, laga skifte, B22-7:5
Lantmäterimyndigheternas arkiv
1827, Ekeby, arealmätning, 03-GAM-107
1846, Ekeby, laga skifte, 03-GAM-125
Rikets allmänna kartverks arkiv
1859–63, Erentuna, Häradsekonomiska kartans blad J112-84-2
1952, Ekonomiska kartan, Ärentuna J133-1119a54
1952, Ekonomiska kartan, Fjuckby J133-1210a69

Kulturområde 5 – Stora Stjärna/ Fyrisvall/Fullerö

Lantmäteristyrelsens arkiv

1691, Fyrisvall eller Vallby
1781, Fyrisvall eller Vallby
1640, Stjärna, geometrisk avmätning, B22-27:a5:100-01
1707, Stjärna, ägodelning, B22-27:1
1786, Stjärna, storskifte, B22-27:2
1854, Stjärna, laga skifte, B22-27:3
1640, Fullerö, geometrisk avmätning, B22-9:a5:96-99
1687, Fullerö, ägodelning, A18:118-19
1720, Fullerö, ägodelning, B22-9:1
1763, Fullerö, storskifte, B22-9:2
1842, Fullerö, laga skifte, B22-9:5
Lantmäterimyndigheternas arkiv
1787, Stjärna, storskifte, 03-GAM-63
1859, Stjärna, laga skifte, 03-GAM-144
1764, Fullerö, storskifte, 03-GAM-40
1849, Fullerö, laga skifte, ägoutbyte, 03-GAM-120, sidorna 2 och 3
Rikets allmänna kartverks arkiv
1859–63, Erentuna, Häradsekonomiska kartans blad J112-84-2
1952, Ekonomiska kartan, Ärentuna J133-1119a54

Kulturområde 6 – Skediga/ Vallsgärde/ Ensta

Lantmäteristyrelsens arkiv

1771, Skediga, ägodelning, B10-57:1
1640, Vallsgärde, geometrisk avmätning, B22-29:a5:93
1706, Vallsgärde, ägomätning, B22-29:1

1640, Ensta, geometrisk avmätning, B22-8:a5:90-2, sidan 2
1725, Ensta, ägodelning, B22-8:1
1774, Ensta, storskifte, B22-8:2

Lantmäterimyndigheternas arkiv

1772, Skediga, 03-BÄL-73
1706, Vallsgärde, arealavmätning, 03-GAM-20
1797, Vallsgärde, ägomätning, 03-GAM-78
1640, Ensta, arealavmätning, 03-GAM-3
1725, Ensta, skattläggning, 03-GAM-26
1775, Ensta, storskifte, 03-GAM-54, sidan 2
1866, Ensta, laga skifte, ägobyte, 03-GAM-161

Rikets allmänna kartverks arkiv

1859–63, Erentuna, Häradsekonomiska kartans blad J112-84-2
1952, Ekonomiska kartan, Ärentuna J133-11I9a54

Kulturområde 7 – Gamla Uppsala

Lantmäteristyrelsens arkiv

1640, Uppsala Gamla, geometrisk avmätning, 22-28:a5:78-80 86-91
1856, Uppsala Gamla, laga skifte, B22-38:13
1640, Ärna, geometrisk avmätning, B22-32:a5:84-87
1690, Ärna, redovisning, A18:120-21

Lantmäterimyndigheternas arkiv

1640, Gamla Uppsala, arealavmätning, 03-GAM-7
1641, Gamla Uppsala, arealavmätning, 03-GAM-9
1858, Gamla Uppsala, laga skifte, 03-GAM-145
1872, Ärna, ägomätning, 03-GAM-167

Rikets allmänna kartverks arkiv

1118a

Kulturområde 8 – Ulva kvarn

Lantmäteristyrelsens arkiv

1690, Ulva, ägomätning, A18:80-81
1767, Ulva, ägomätning, B10-73:1
1690, Ärna, redovisning, A18:120-21

Rikets allmänna kartverks arkiv

1952, Ekonomiska kartan, Broby J133-11H8j54
1952, Ekonomiska kartan, Bälinge J133-11H9j54

BJÖRKLINGEÅN

Kulturområde 9 – Häggeby/Ramsjö

Lantmäteristyrelsens arkiv

1701, Häggeby, ägodelning, B54-25:1
1764, Häggeby, storskifte, B54-25:2
1793, Häggeby, storskifte på hemägor, b54-25:3
1862, Häggeby, laga skifte, B54-25:4
1758, Ramsjö, storskifte, B5-54:1, sidan 2

Lantmäterimyndigheternas arkiv

1765, Häggeby, storskifte, 03-SKU-18, sidan 2
1864, Häggeby, laga skifte, 03-SKU-124
1759, Ramsjö, storskifte, 03-BJÖ-11
1868, Ramsjö, laga skifte, 03-BJÖ-104
1868, Ramsjö, vattenåtgärd, 03-BJÖ-105

1910. Ramsjö, ägostyckning, 03-BJÖ-141

Rikets allmänna kartverks arkiv

1859, Allmanningen, Häradsekonomska kartans blad J112-92-21

1952, Ekonomiska kartan, Björklinge J133-12H1j54

Kulturområde 10 – Häggeby/Nyby

Lantmäteristyrelsens arkiv

1701, Häggeby, ägodelning, B54-25:1

1764, Häggeby, storskifte, B54-25:2

1793, Häggeby, storskifte på hemägor, B54-25:3

1862, Häggeby, laga skifte, B54-25:4

1700, Nyby, ägodelning, B5-46:1

1817, Nyby, enskifte, B5-46:2

Lantmäterimyndigheternas arkiv

1765, Häggeby, storskifte, 03-SKU-18, sidan 1 och 2

1864, Häggeby, laga skifte, 03-SKU-124

1815, Nyby, enskifte, 03-BJÖ-59

1819, Nyby, enskifte, 03-BJÖ-64

1874, Nyby, laga skifte, 03-BJÖ-111

Rikets allmänna kartverks arkiv

1859, Allmanningen, Häradsekonomska kartans blad J112-92-21

1859–63, Tensta, Häradsekonomska kartans blad J112-92-22

1952, Ekonomiska kartan, Björklinge J133-12H1j54

Kulturmiljö 11 – Örke/Åby

Lantmäteristyrelsens arkiv

1764, Örke, storskifte på hemägor, B54-63:1

1808, Örke, enskifte, B54-63.4

1883, Örke, laga skifte, B54-63:5

1799, Åby, ägomätning, B5-72:1

Lantmäterimyndigheternas arkiv

1765, Örke, storskifte, 03-SKU-20

1886, Örke, laga skifte, 03-SKU-139

1800, Åby, delning, storskifte, ägomätning, 03-BJÖ-42

1860, Åby, ägobyte, 03-BJÖ-93

Rikets allmänna kartverks arkiv

1859, Allmanningen, Häradsekonomska kartans blad J112-92-21

1859–63, Tensta, häradsekonomska kartans blad J112-92-22

1952, Ekonomiska kartan, Skuttunge J133-12H0j67

1952, Ekonomiska kartan, Björklinge J133-12H1j54

Kulturmiljö 12 – Forsgårde

Lantmäteristyrelsens arkiv

1772, Forsgårde, storskifte på hemägor, B54-15:1

1813, Forsgårde, enskifte på hemägor, B54-15:2

1764, Rickberga, storskifte, B5-55:1

1841, Rickberga, laga skifte, B5-55:4

Lantmäterimyndigheternas arkiv

1767, Forsgårde, storskifte, 03-SKU-26, sidan 2

1773, Forsgårde, storskifte, 03-SKU-28

1813, Forsgårde, enskifte, storskifte, 03-SKU-70

1913, Forsgårde, laga skifte, 03-SKU-180

1914, Forsgårde, ägostyckning, 03-SKU-184

1765, Rickberga, storskifte, 03-BJÖ-15

1845, Rickberga, laga skifte, 03-BJÖ-85

Rikets allmänna kartverks arkiv

1859, Allmänningen, Häradsekonomiska kartans blad J112-92-21

1952, Ekonomiska kartan, Skuttunge J133-12H0j67

Kulturmiljö 13 – Rickberga/Grävsta

Lantmäteristyrelsens arkiv

1764, Rickberga, storskifte, B5-55:1

1841, Rickberga, laga skifte, B5-55:4

1771, Grävsta, storskifte, B54-19:1

1808, Grävsta, enskifte, B54-19:2

Lantmäterimyndigheternas arkiv

1765, Rickberga, storskifte, 03-BJÖ-15

1845, Rickberga, laga skifte, 03-BJÖ-85

1772, Grävsta, storskifte, 03-SKU-25

1809, Grävsta, utredning, 03-SKU-62

Rikets allmänna kartverks arkiv

1859–63, Erentuna, Häradsekonomiska kartans blad J112-84-2

1952, Ekonomiska kartan, Skuttunge J133-12H0j67

Kulturmiljö 14 – Dragby/Åsby

Lantmäteristyrelsens arkiv

1708, Dragby, ägodelning, B54-8:1

1764, Dragby, storskifte, B54-8:2

1857, Dragby, laga skifte, B54-8:3

1765, Drälinge,

1712, Åsby, ägomätning, B5-74:1

1828, Åsby, laga skifte, B5-74:2

Lantmäterimyndigheternas arkiv

1766, Dragby, storskifte, 03-SKU-19

1859, Dragby, laga skifte, ägobyte, 03-SKU-120

1885, Drälinge, 03-BJÖ-120

1831, Åsby, laga skifte, 03-BJÖ-75

Rikets allmänna kartverks arkiv

1859–63, Erentuna, Häradsekonomiska kartans blad J112-84-2

1952, Ekonomiska kartan, Skuttunge J133-12H0j67

Kulturmiljö 15 – Högsta

Lantmäteristyrelsens arkiv

1765, Högsta, storskifte, B10-27:1

1809, Högsta, enskifte, B10-27:2

Lantmäterimyndigheternas arkiv

1759, Högsta, rågångsåtgärd, 03-BÄL-40

1766, Högsta, storskifte, 03-BÄL-49

1811, Högsta, enskifte, storskifte, 03-BÄL-140

1862, Högsta, laga skifte, 03-BÄL-290

1912, Högsta, vattenåtgärd, 03-BÄL-403

Rikets allmänna kartverks arkiv

1859–63, Erentuna, Häradsekonomiska kartans blad J112-84-2

1952, Ekonomiska kartan, Skuttunge J133-12H0j67

Kulturmiljö 16 – Lövsta/Lövstalöt

Lantmäteristyrelsens arkiv

1765, Lövsta, storskifte, B10-39:1

Lantmäterimyndigheternas arkiv

1768, Lövsta, storskifte, 03-BÄL-55

1866, Lövsta, laga skifte, 03-BÄL-295

1890, Lövsta, hemmansklyvning, 03-BÄL-316

Rikets allmänna kartverks arkiv

1859–63, Erentuna, Häradsökonomiska kartans blad J112-84-2

1952, Ekonomiska kartan, Skuttunge J133-12H0j67

Kulturmiljö 17 – Rosta/Kolje

Lantmäteristyrelsens arkiv

1690, Rosta, ägomätning, A18:78-79

1766, Rosta, storskifte, B10-50:1

1691, Kolje, ägodelning, A16:141-2 145

1764, Kolje, storskifte, B87-11:1

1811, Kolje, laga delning, B87-11:4

1771, Nederbacka, storskifte, B87-15:1

1877, Nederbacka, laga skifte, B87-15:4

Lantmäterimyndigheternas arkiv

1690, Rosta, arealmätning, 03-BÄL-11, sidan 4

1768, Rosta, storskifte, 03-BÄL-56

1864, Rosta, laga skifte, 03-BÄL-292

1691, Kolje, arealavmätning, 03-ÄRE-3

1765, Kolje, storskifte, 03-ÄRE-25

1813, Kolje, delning, stängselåtgärd, 03-ÄRE-63

1871, Kolje, laga skifte, ägobyte, 03-ÄRE-112

1772, Nederbacka, storskifte, 03-ÄRE-32

1878, Nederbacka, laga skifte, ägoutbyte, 03-ÄRE-116

Rikets allmänna kartverks arkiv

1859–63, Erentuna, Häradsökonomiska kartans blad J112-84-2

1952, Ekonomiska kartan, Ärentuna J133-11I9a54

SGU

Statens geologiska undersökningar. Jordartskartan

aa43-karta, Salsta

a199-karta, Uppsala

BILAGA 2

FMIS/Fornsök

Tabellen visar vilka lämningar inom de 17 kulturmiljöerna som finns registrerade i FMIS/Fornsök.

NR = nummer i tabellen

ID I FORNSÖK = det nummer som lämningen/lämningarna har i FMIS/Fornsök.

LÄMNINGSTYP = följer Riksantikvarieämbetes praxis för lämningar.

ANTI-KVARISK BEDÖMNING = följer Riksantikvarieämbetets rekommendationer för bedömning av lämningar, se sidan 114 för förklaring.

Fornlämning, ÖKL = övrig kulturhistorisk lämning, Bevakning = Bevakningsobjekt, Uppgift om och EKL = Ej kulturhistorisk lämning.

KULTURMILJÖ-NR = visar vilken kulturmiljö lämningen ingår i. B står för Björklingeån och F för Fyrisån.

* står för att lämningen inte är redigerad i FMIS/Fornsök

NR	ID I FORNSÖK	LÄMNINGSTYP	ANTI-KVARISK BEDÖMNING	KULTURMILJÖ-NR
1	Björklinge 29:1	Höglignande lämning	ÖKL	B 10 *
2	Björklinge 25:1-4	Runristning	Fornlämning	B 10 *
3	Björklinge 26:1	Runristning	Fornlämning	B 10 *
4	Björklinge 27:1	Runristning	Fornlämning	B 10 *
5	Björklinge 31:1	Gravfält	Fornlämning	B 9
6	Björklinge 32:1	Stensättning	Fornlämning	B 9
7	Björklinge 39:1	Ödekyrkogård	Fornlämning	B 10 *
8	Björklinge 52:1	Gravfält	Fornlämning	B 10 *
9	Björklinge 53:1	Hög	Fornlämning	B 10 *
10	Björklinge 56:1	Gravfält	Fornlämning	B 10 *
11	Björklinge 61:1	Bytomt/gårdstomt	Fornlämning	B 14
12	Björklinge 62:1	Färdväg	Fornlämning	B 14
13	Björklinge 62:2	Gravfält	Fornlämning	B 14
14	Björklinge 84:1	Gravfält	Fornlämning	B 11
15	Björklinge 85:1	Gravfält	Fornlämning	B 12 *
16	Björklinge 86:1	Minnesmärke	ÖKL	B 10 *
17	Björklinge 172:1	Husgrund, historisk tid	ÖKL	B 11
18	Björklinge 178:1	Grav- typ saknas	Uppgift om	B 11
19	Björklinge 179:1	Gravfält	Fornlämning	B 13
20	Björklinge 179:2	Stensättning	Fornlämning	B 13
21	Björklinge 179:3	Gravfält	Fornlämning	B 13
22	Björklinge 182:1	Hällristning	Fornlämning	B 12 *
23	Björklinge 273:1	Vägmärke	Bevakning	B 10 *
24	Björklinge 289:1	Runristning	Fornlämning	B 11
25	Björklinge 306:1	Runristning	Uppgift om	B 11
26	Björklinge 311:1	Boplats	ÖKL	B 10 *
27	Björklinge 335	Bytomt/gårdstomt	ÖKL	-
28	Björklinge 336	Gravfält	Bevakning	B 14
29	Björklinge 337	Bytomt/gårdstomt	ÖKL	B 14
30	Björklinge 338	Bytomt/gårdstomt	ÖKL	B 13
31	Björklinge 339	Bytomt/gårdstomt	ÖKL	-
32	Björklinge 340	Bytomt/gårdstomt	ÖKL	B 11
33	Björklinge 341	Bro	Uppgift om	B 9
34	Björklinge 342	Bytomt/gårdstomt	ÖKL	B 10
35	Björklinge 343	Småindustriområde	Bevakning	B 10
36	Björklinge 344	Bytomt/gårdstomt	ÖKL	B 10
37	Björklinge 345	Fyndplats	ÖKL	B 9

NR	ID I FORNSÖK	LÄMNINGSTYP	ANTIKVARISK BEDÖMNING	KULTURMILJÖ-NR
38	Björklinge 346	Småindustriområde	Bevakning	B 9
39	Björklinge 347	Lägenhetsbebyggelse	Uppgift om	B 9
40	Björklinge 348	Bytomt/gårdstomt	ÖKL	-
41	Björklinge 349	Bytomt/gårdstomt	ÖKL	-
42	Björklinge 350	Bytomt/gårdstomt	ÖKL	-
43	Björklinge 351	Bytomt/gårdstomt	ÖKL	-
44	Björklinge 352	Kvarn	Uppgift om	B 10
45	Bälinge 1:1	Gravfält	Fornlämning	B 15 *
46	Bälinge 1:2	Fornborg	Fornlämning	B 15 *
47	Bälinge 2:1	Gravfält	Fornlämning	B 15 *
48	Bälinge 3:1	Stensättning	Fornlämning	B 15 *
49	Bälinge 4:1	Runristning	Fornlämning	B 15
50	Bälinge 5:1	Gravfält	Fornlämning	B 16 *
51	Bälinge 6:1	Stensättning	Fornlämning	B 16
52	Bälinge 6:2	Högläkande lämning	ÖKL	B 16
53	Bälinge 7:1	Gravfält	Fornlämning	B 16
54	Bälinge 8:1	Fossil åker	Fornlämning	B 15
55	Bälinge 9:1	Runristning	Fornlämning	B 15
56	Bälinge 141:1	Runristning	Fornlämning	B 17 *
57	Bälinge 236:1	Hög	Fornlämning	B 15 *
58	Bälinge 264:1	Fångstgrop	Fornlämning	B 15
59	Bälinge 265:1-1	Fossil åker	Fornlämning	B 15 *
60	Bälinge 266:1	Fossil åker	Fornlämning	B 15
61	Bälinge 267:1	Minnesmärke	ÖKL	B 15
62	Bälinge 268:1	Bro	ÖKL	B 15
63	Bälinge 280:1	Färdvägssystem	Fornlämning	B 16
64	Bälinge 298:1	Vägmärke	Fornlämning	-
65	Bälinge 306:1	Gravfält	Fornlämning	F 6 *
66	Bälinge 306:1	Fångstgrop	Fornlämning	F 6 *
67	Bälinge 308:1	Hög	Fornlämning	F 6
68	Bälinge 310:1	Stensättning	Fornlämning	F 6
69	Bälinge 311:1	Hög	Fornlämning	F 6
70	Bälinge 435:1	Gränsbestämt område	Fornlämning	B 16
71	Bälinge 499	Runristning	Uppgift om	B 17
72	Bälinge 502	Dammvall	ÖKL	F 6
73	Bälinge 503	Småindustriområde	ÖKL	B 17
74	Bälinge 504	Bro	Uppgift om	B 17
75	Bälinge 505	Bytomt/gårdstomt	ÖKL	B 17
76	Bälinge 506	Bytomt/gårdstomt	ÖKL	-
77	Bälinge 507	Bytomt/gårdstomt	ÖKL	-
78	Bälinge 508	Husgrund, historisk tid	ÖKL	B 15
79	Bälinge 509	Bytomt/gårdstomt	ÖKL	B 15
80	Bälinge 510	Bytomt/gårdstomt	ÖKL	-
81	Bälinge 511	Bytomt/gårdstomt	ÖKL	-
82	Bälinge 512	Bytomt/gårdstomt	ÖKL	F 6
83	Bälinge 513	Tegelindustri	Uppgift om	F 8
84	Bälinge 514	Bytomt/gårdstomt	ÖKL	F 8
85	Bälinge 515	Gravfält	Fornlämning	F 6
86	Bälinge 516	Kvarn	Uppgift om	F 8
87	Lena 81:1	Småindustriområde	ÖKL	-
88	Lena 81:2	Utgår	Ej kulturlämning	-
89	Lena 82:1	Fyndplats	ÖKL	-
90	Lena 83:1	Hög	Fornlämning	F 1

NR	ID I FORNSÖK	LÄMNINGSTYP	ANTIKVARISK BEDÖMNING	KULTURMILJÖ-NR
91	Lena 85:1	Gravfält	Fornlämning	F 1
92	Lena 86:1	Rest sten	Fornlämning	F 1 *
93	Lena 87:1-2	Stensättning	Fornlämning	F 1 *
94	Lena 116:1	Hög	Fornlämning	F 2 *
95	Lena 116:2-3	Stensättning	Fornlämning	F 2 *
96	Lena 129:1	Stensättning	ÖKL	F 3 *
97	Lena 136:1	Runristning	Bevakning	F 2 *
98	Lena 136:2	Runristning	Bevakning	F 2 *
99	Lena 139:1	Hög	Fornlämning	F 3
100	Lena 139:2-3	Höglignande lämning	ÖKL	F 3
101	Lena 140:1	Gravfält	Fornlämning	F 3 *
102				
103	Lena 141:1	Gravfält	Fornlämning	F 3 *
104	Lena 142:1	Hög	Fornlämning	F 3 *
105	Lena 157:1	Gravfält	Fornlämning	F 3 *
106	Lena 157:2	Husgrund, historisk tid	ÖKL	F 3 *
107	Lena 157:3	Terrassering	Bevakning	F 3 *
108	Lena 157:4	Övrigt	Bevakning	F 3 *
109	Lena 158:1	Gravfält	Fornlämning	F 3 *
110	Lena 158:2	Rest sten	ÖKL	F 3 *
111	Lena 160:1	Fångstgrop	Fornlämning	F 3 *
112	Lena 161:1-2	Grav, rest sten	Fornlämning	F 3 *
113	Lena 162:1	Runristning	Fornlämning	F 3
114	Lena 176:1-4	Stensättning	Fornlämning	F 3 *
115	Lena 177:1	Gravfält	Fornlämning	F 3 *
116	Lena 189:1	Skärvestenshög	Fornlämning	F 3 *
117	Lena 190:1	Bytomt/gårdstomt	ÖKL	F 3
118	Lena 191:1	Bytomt/gårdstomt	ÖKL	F 3
119	Lena 273:1	Bro	Bevakning	F 1
120	Lena 274:1	Bro	Bevakning	F 1
121	Lena 275:1	Hammarområde	Uppgift om	F 1
122	Lena 301:1	Runristning	Bevakning	F 2 *
123	Lena 320:2-4	Övrigt	ÖKL	F 3 *
124	Lena 315:1	Stensättning	Fornlämning	F 3 *
125	Lena 316:1	Hög	Fornlämning	F 3 *
126	Lena 316:2	Hög	Fornlämning	F 3 *
127	Lena 317:1	Hällristning	Fornlämning	F 3 *
128	Lena 328:1	Fyndplats	ÖKL	-
129	Lena 329:1	Bytomt/gårdstomt	ÖKL	F 1
130	Lena 329:2	Fyndplats	ÖKL	F 1 *
131	Lena 352	Färdväg	ÖKL	F 3 *
132	Lena 356	Husgrund, historisk tid	ÖKL	F 3 *
133	Lena 357	Husgrund, historisk tid	ÖKL	F 3 *
134	Lena 358	Husgrund, historisk tid	ÖKL	F 2 *
135	Lena 362	Färdväg	Uppgift om	F 2
136	Lena 377	Husgrund, historisk tid	ÖKL	F 2 *
137	Lena 453	Gränsmärke	Uppgift om	F 3 *
138	Lena 459	Textilindustri	Uppgift om	F 3 *
139	Lena 480	Blästbrukslämning	Bevakning	F1
140	Lena 481	Kvarn	Uppgift om	F 2
141	Lena 485	Bro	ÖKL	F 2
142	Lena 488	Smideslämning	ÖKL	F 2 *
143	Lena 489	Färdväg	Uppgift om	F 2

NR	ID I FORNSÖK	LÄMNINGSTYP	ANTIKNARISK BEDÖMNING	KULTURMILJÖ-NR
144	Lena 494	Husgrund, historisk tid	ÖKL	F 2 *
145	Lena 495	Husgrund, historisk tid	ÖKL	F 2 *
146	Lena 509	Bytomt/gårdstomt	ÖKL	F 2
147	Lena 550	Kalkugn	Uppgift om	F 1
148	Lena 521	Lägenhetsbebyggelse	ÖKL	F 2 *
149	Lena 556	Småindustriområde	Uppgift om	F 1
150	Lena 566	Lägenhetsbebyggelse	Uppgift om	F 1
151	Lena 567	Överförd	Ej kulturlämning	-
152	Lena 568	Husgrund, historisk tid	Uppgift om	F 1
153	Lena 582	Husgrund, historisk tid	ÖKL	F 1 *
154	Lena 584	Hyttområde	Uppgift om	F 1
155	Lena 585	Överförd	Ej kulturlämning	-
156	Lena 593	Lägenhetsbebyggelse	Uppgift om	F 1
157	Lena 595	Bytomt/gårdstomt	ÖKL	F 1 *
158	Lena 600	Överförd	Ej kulturlämning	-
159	Lena 603	Husgrund, historisk tid	ÖKL	F 1 *
160	Lena 607	Överförd	Ej kulturlämning	-
161	Lena 611	Smideslämning	Uppgift om	F 1
162	Lena 613	Överförd	Ej kulturlämning	-
163	Lena 795	Boplats	Undersökt	F 1 *
164	Lena 798	Husgrund, historisk tid	ÖKL	F 3
165	Lena 832	Färdväg	Uppgift om	F 3
166	Lena 833	Bytomt/gårdstomt	ÖKL	F 3
167	Lena 834	Båtlämning	ÖKL	F 3
168	Lena 835	Bytomt/gårdstomt	ÖKL	-
169	Lena 836	Bytomt/gårdstomt	ÖKL	F 2
170	Lena 837	Kvarn	ÖKL	F 1
171	Lena 838	Bytomt/gårdstomt	ÖKL	F 1
172	Lena 839	Lägenhetsbebyggelse	Uppgift om	-
173	Lena 840	Lägenhetsbebyggelse	Uppgift om	F 1
174	Lena 841	Småindustriområde	Uppgift om	F 1
175	Lena 842	Runristning	Uppgift om	F 3
176	Skuttunge 71:1	Gravfält	Fornlämning	B 11
177	Skuttunge 71:2	Gravfält	Bevakning	B 11
178	Skuttunge 77:1	Gravfält	Fornlämning	B 9 *
179	Skuttunge 78:1	Hög	Fornlämning	B 9 *
180	Skuttunge 79:1	Gravfält	Fornlämning	B 9
181	Skuttunge 106:1	Runristning	Fornlämning	B 10
182	Skuttunge 107:1	Gravfält	Fornlämning	B 10
183	Skuttunge 227:1	Dammvall	Fornlämning	B 9
184	Skuttunge 229:1	Höglignande lämning	ÖKL	B 9 *
185	Skuttunge 326	Småindustriområde	ÖKL	B 14
186	Skuttunge 327	Bytomt/gårdstomt	ÖKL	B 14
187	Skuttunge 328	Vad	ÖKL	B 12
188	Skuttunge 329	Vad	Uppgift om	B 12
189	Skuttunge 330	Bytomt/gårdstomt	ÖKL	B 12
190	Skuttunge 331	Bytomt/gårdstomt	ÖKL	B 13
191	Skuttunge 332	Lägenhetsbebyggelse	Uppgift om	B 13
192	Skuttunge 333	Bytomt/gårdstomt	ÖKL	-
193	Skuttunge 334	Bytomt/gårdstomt	ÖKL	B 10
194	Skuttunge 335	Färdväg	Bevakning	B 9
195	Skuttunge 336	Dammvall	Uppgift om	B 10
196	Skuttunge 337	Runristning	Uppgift om	B 13

NR	ID I FORNSÖK	LÄMNINGSTYP	ANTIKNARISK BEDÖMNING	KULTURMILJÖ-NR
197	Uppsala 128:1	Gravfält	Fornlämning	-
199	Uppsala 130:1	Bytomt/gårdstomt	Bevakning	F 7
200	Uppsala 139:1	Gränsmärke	Uppgift om	F 8
201	Uppsala 192:1	Skärvstenshög	Fornlämning	-
202	Uppsala 192:2	Bytomt/gårdstomt	Bevakning	-
203	Uppsala 205:1-2	Gränsmärke	ÖKL	F 4 *
204	Uppsala 206:1	Gravfält	Fornlämning	F 5
205	Uppsala 206:2	Boplats	Fornlämning	F 5
206	Uppsala 207:1	Bytomt/gårdstomt	Fornlämning	F 5
207	Uppsala 208:1	Gravfält	Fornlämning	-
208	Uppsala 208:2	Gränsbestämt område	Fornlämning	-
209	Uppsala 209:1	Gravfält	Fornlämning	F 6 *
210	Uppsala 210:1	Industri, övrig	Uppgift om	F 6
211	Uppsala 218:1-2	Hög	Fornlämning	F 4 *
212	Uppsala 218:3-4	Stensättning	Fornlämning	F 4 *
213	Uppsala 223:1	Bytomt/gårdstomt	Fornlämning	-
214	Uppsala 227:1	Gränsmärke	ÖKL	F 4 *
215	Uppsala 235:1	Överförd	Ej kulturlämning	-
216	Uppsala 237:1	Hög	Fornlämning	F 7 *
217	Uppsala 237:2-3	Stensättning	Fornlämning	F 7 *
218	Uppsala 237:4-5	Hög	Bevakning	F 7 *
219	Uppsala 246:1	Husgrund, historisk tid	ÖKL	F 4 *
220	Uppsala 249:1-2	Vad	ÖKL	F 7 *
221	Uppsala 257:1	Vad	Bevakning	F 7 *
222	Uppsala 260:1	Vad	ÖKL	F 7 *
223	Uppsala 272:1-2	Vad	Bevakning	F 7 *
224	Uppsala 295:1	Boplats	Fornlämning	F 6
225	Uppsala 543:1	Runristning	Fornlämning	F 8
226	Uppsala 553:1	Bytomt/gårdstomt	ÖKL	F 7
227	Uppsala 554:1	Bytomt/gårdstomt	ÖKL	-
228	Uppsala 586:1	Gränsbestämt område	Fornlämning	F 7 *
229	Uppsala 608:1	Grav-boplatsområde	Fornlämning	F 5
230	Uppsala 758	Bytomt/gårdstomt	ÖKL	F 6
231	Uppsala 759	Småindustriområde	ÖKL	F 6
232	Uppsala 760	Bytomt/gårdstomt	ÖKL	F 6
233	Uppsala 761	Bytomt/gårdstomt	ÖKL	F 5
234	Uppsala 762	Husgrund, historisk tid	Uppgift om	F 4
235	Uppsala 763	Lägenhetsbebyggelse	Uppgift om	F 4
236	Uppsala 764	Färdväg	Fornlämning	F 4
237	Uppsala 765	Gravfält	Fornlämning	F 5
238	Uppsala 766	Lägenhetsbebyggelse	Bevakning	F 4
239	Uppsala 767	Bro	Uppgift om	F 4
240	Uppsala 768	Bytomt/gårdstomt	ÖKL	F 4
241	Uppsala 769	Lägenhetsbebyggelse	Uppgift om	F 4
242	Uppsala 770	Småindustriområde	ÖKL	F 4
243	Uppsala 771	Bytomt/gårdstomt	ÖKL	F 5
244	Uppsala 772	Husgrund, historisk tid	Uppgift om	F 7
245	Uppsala 773	Träindustri	Uppgift om	F 8
246	Ärentuna 5:1	Hög	Fornlämning	B 17 *
247	Ärentuna 6:1	Gravfält	Fornlämning	B 17
248	Ärentuna 6:2	Överförd	Ej kulturlämning	-
249	Ärentuna 6:3	Överförd	Ej kulturlämning	-
250	Ärentuna 96:1	Hög	Fornlämning	F 4 *

NR	ID I FORNSÖK	LÄMNINGSTYP	ANTIKNARISK BEDÖMNING	KULTURMILJÖ-NR
251	Ärentuna 96:2-4	Stensättning	Fornlämning	F 4 *
252	Ärentuna 97:1	Gravfält	Fornlämning	F 4 *
253	Ärentuna 361	Bytomt/gårdstomt	ÖKL	F 5
254	Ärentuna 362	Gravfält	Fornlämning	F 5
255	Ärentuna 363	Bytomt/gårdstomt	Bevakning	-
256	Ärentuna 364	Bytomt/gårdstomt	ÖKL	-
257	Ärentuna 365	Bytomt/gårdstomt	ÖKL	-
258	Ärentuna 366	Bytomt/gårdstomt	ÖKL	-
259	Ärentuna 367	Bytomt/gårdstomt	ÖKL	-
260	Ärentuna 368	Lägenhetsbebyggelse	Uppgift om	B 17
261	Ärentuna 369	Färdväg	ÖKL	B 17
262	Ärentuna 370	Bytomt/gårdstomt	ÖKL	B 7
263	Ärentuna 371	Bytomt/gårdstomt	ÖKL	-
264	Ärentuna 372	Runristning	Uppgift om	B 17

